

1745
1988 /3

ქართული
ბიბლიოთეკა

ტიპოლოგიური ძიებანი

„მეცნიერება“

ფილოლოგიური ძიებანი

თბილისი
„მეცნიერება“
1988

81.1
ტ 604

ენათმეცნიერება

კრებულში წარმოდგენილი გამოკვლევები ეხება სხვადასხვა
სისტემის ენათა ტიპოლოგიის პრობლემებსა და საშუალო საუკუნე-
ბის საენთამეცნიერო თეორიათა ისტორიის საკითხებს. ნაწილი გამო-
კვლევებისა ემყარება ენათა ექსპერიმენტული შესწავლის შედეგებს.
კრებულში გაშუქებული საკითხები დაბინძურებს ენათმეცნიერთა
ფართო წრეს.

რედაქტორი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი
ვ ლ ა დ ი მ ე რ ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი

რეცენზენტები ფილოლოგ. მეცნ. დოქტორები: ჯ. გ. ი. უ. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი.
ა. ლ. ლ. ნ. ტ. ი.

K204.250

ბ 4602000000 114-87
M 607(06)-88

© გამომცემლობა „მეცნიერება“
1988

ს. კ. მარქსის
სახ. რესპუბ.
ლიბრეა

В.Г.АХВЛЕДИАНИ

ОБ ОДНОЙ ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАЛЛЕЛИ В АРАБСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Система числительных (количественных) в литературном арабском состоит из довольно сложных и трудно объяснимых структур [2,355]. Из характерных черт арабских количественных числительных следует отметить следующие моменты: 1) десятичную систему счета и соответствующую оформленность числительных, 2) различие рода числительных (кроме круглых десятков), 3) в числительных от 11 до 99 последовательность составных частей совпадает со структурой "единицы + десятки", с той разницей, что начиная с 21-го между единицами и десятками возникает союз "и", в то время как числительные [11-19] соблюдают асиндетичный строй, 4) единицы, как самостоятельные, так и в сложных числительных, начиная с 3-х (включая и "десять") согласуются с исчисляемым в противоположном роде (во внимание принимается род имени в единственном числе), 5) все числительные склоняются (исключение составляют числительные 11-19, которые не склоняются и оканчиваются на -а), в) круглые десятки, начиная с 30, образуются по форме правильного множественного мужского рода (рода не различают) от соответствующих названий единиц. 20 является формой множественного числа, но от основы "АШАР" "10" (أَشْرُونا).

В современных арабских диалектах система количественных числительных значительно упрощена: 1) отпали падежные окончания, 2) утрачено различие по родам (исключение составляет числительное "один" УАХЕД//УАХДА), 3) составные числительные 11-99 включительно из словосочетаний превратились в композиты с различной степенью редукции составляющих их основ:

Иракский диалект [7,81] марокканский диалект

[4,89-91]

11- ДА АШ

12- СНА АШ

17- СБАТА АШ

ХДАШ

ТНАШ

СБА АШ и т.д.

В связи с этим следует отметить, что последовательность единиц и десятков в числительных диалектов от 11 до 99 включительно сохраняется аналогичная засвидетельствованной в литературном арабском.

Мы сочли необходимым предпослать интересующему нас вопросу столь подробное введение, поскольку в дальнейшем речь пойдет об одной особенности системы числительных, возникшей в двух диалектах арабского языка, которые территориально разобщены между собой огромным расстоянием и, следовательно, эта особенность могла возникнуть независимо в каждом из этих диалектов, к тому же новая система числительных, возникшая в этих двух арабских диалектах, по своей структуре резко контрастирует со всем тем, что известно из арабоязычного материала. Дело касается количественных числительных бухарского и чадского арабских диалектов.

Числительные первой декады принципиально не отличаются от соответствующих числительных других арабских диалектов:

бухарский диалект	чадский диалект
1 - ӮАХЕД	ӮАХИД, ӮАХИДЕ
2 - ИСН̄ЕН (редко СЕН̄ИН)	ТИН̄ЕЙН, ТИТТ̄ЕЙН
3 - САЛ̄АС	ТЕЛАТЕ (/ / a)
4 - АРБА	АРБА
5 - ХАМС	ХАМСА
6 - СИТТ	СИТТА
7 - САБЕ	САБА
8 - САМОН̄ИЯ (редко САМ̄АН)	ТАМАН̄ИЯ
9 - ТИСЕ	ТИСА
10 - АШЕР	АШАРА

Различия между указанными двумя рядами числительных состоят в том, что диалект Чада различает род при числительных "один" и "два". Однако судя по материалам, собранным у информаторов, это правило может нарушаться, а именно: для обоих родов иногда употребляется форма мужского рода [5, 94]. Начиная с "трех" до "десяти" включительно, числительные хотя не различают рода, но оформле-

ны противоположными показателями: в бухарском – показателем мужского рода (ϕ), в чадском – показателем женского рода (а/е). Определенные различия между указанными рядами возникли в результате утраты в чадском диалекте звонкого фарингального.

"Числительные от 11 до 19 в чадском диалекте, как и в других диалектах арабского языка, преобразовались в сложное слово из двух корней" [5,95] с последовательностью "единица+десять": 11 – УАХДАШАР 12 – АТНАШАР, 13 – ТАЛАТАШАР и т.д. Числительные аналогичного типа употребляются и в бухарском арабском, но разница в употреблении этих форм в указанных двух диалектах состоит в том, что в бухарском арабском они являются одним из засвидетельствованных вариантов, не ограниченных какой-либо территорией, а в чадском арабском" приведенные выше формы числительных употребляются только жителями района Вадай" 5,95 .

Наиболее распространенной системой в обоих диалектах являются числительные с последовательностью "десятки" + "союз уа" + "единицы" [1,6-7; 5,95]:

чадский диалект

- 11 – АШАРА УА УАХИД
- 12 – АШАРА УА ТЕНЕЙН
- 13 – АШАРА УА ТАЛАТА
- 14 – АШАРА УА АРБА
- 15 – АШАРА УА ХАМСА
- 16 – АШАРА УА СИТТА
- 17 – АШАРА УА САБА
- 18 – АШАРА УА ТАНАНИИА
- 19 – АШАРА УА ТИСА

бухарской диалект

- АШР- У ФАТАХИД
- АШР- У ИСНЕН
- АШР- У САЛАС
- АШР- У АРБА
- АШР- У ХАМС
- АШР- У СИТТ
- АШР- У САБЕ
- АШР- У САМОНИИА
- АШР- У ТИСЕ

Количественные числительные от 21 до 99 образуются (в чадском диалекте – В.А) аналогично числительным второго десятка: ИШРЕН УАХАМСА – 25, САБЙН УА САМАНИИА – 78, ТИСЙН УАТИСА – 99" [5,96] ; последовательность "десятки + союз у"и" + единицы" образуются указанные числительные и в бухарском арабском диалекте: АШРЕН-У ИСНЕН-22, САЛАС АШРАТ-У СИТТ-36 АРБА АШРАТ-У САБЕ – 47 и др. 1,7

Расхождение в структуре числительных наблюдается в круглых десятках. В диалекте Чада сохраняются формы общеарабские: "десять" во множественном числе = 20, "единицы" во множественном числе = 30-90: ИШРЙН - 20, ТАЛАТИН - 30, АРБАЙН - 40 и т.д. [5,96]. Что касается бухарского арабского, то в нем десятки образуются совершенно по другому принципу: "двадцать" представлено двойственным числом от слова 'АШАР - 10 - 'АШРЁН, с редукцией гласного "а" во втором слоге в результате наращивания суффикса - ён, а остальные десятки образуют словосочетания, состоящие из названий единиц + 'АШРАТ (числительный 'АШАР - "10" во множественном числе женского рода): САЛАС 'АШРАТ - 30, АРБА 'АШРАТ - 40 (иногда с диссимилятивной утратой конечного в первом слове) [1,6]. Таким образом, сравнивая числительные в пределах ста в указанных двух диалектах арабского языка, мы можем заключить, что совпадения в их типологии наблюдаются в первом десятке (соблюдается, в основном, общая с другими арабскими диалектами форма) и, что особенно важно для данного исследования - сложные числительные от 11 до 99 (исключая, как было сказано выше, образование круглых десятков).

Теперь остается выяснить, что же послужило причиной столь значительного изменения типологии числительных в чадском и бухарском арабском диалектах? К.Насыров, посвятивший специальную статью числительным чадского арабского [5,94-98], вполне основательно считает, что возникновение указанной новой системы сложных числительных в данном диалекте обусловлено воздействием языка субстрата: "В самом деле, в языках коренных жителей Чада наблюдаются аналогичные конструкции для числительных от 11 до 19. Так, в языках сара маджингай и сара н гамбай составные числительные образованы по той же формуле: "десять + союз "и" + название единицы", например: сара маджингай: 11 - КЛА ГУЙДЕ КЕРА, 12 - КЛА ГУЙДЕ ДЙО; САРА'Н' ГАМБАЙ: 11 - ДОГ ГИРЕ КЕРА, 12 - ДОГ ГИРЕ ГУ; 13 - ДОГ ГИРЕ МУНДА, 14 - ДОГ ГИРЕ СО [5, 95-96]. Вряд ли могут возникнуть сомнения в подобной интерпретации структуры числительных чадского араб-

ского диалекта. Что касается бухарского арабского, то положение в нем с точки зрения возникновения новой системы числительных, по нашему мнению, требуют более сложного анализа. Мы не раз подчеркивали в других исследованиях по различным вопросам структуры бухарского арабского, что этот изолированный от арабоязычного мира диалект испытывает интенсивное воздействие таджикского и узбекского языков. Следовательно, мы должны учесть возможность влияния этих языков и на систему числительных в бухарском арабском. Рассмотрим эти системы в пределах ста.

В таджикском с 11-19 числительные образуются по формуле "единицы + десять" с незначительными фонетическими изменениями на стыке составляющих их основ, а остальные сложные числительные от 21-99 (исключая круглые десятки) строятся по формуле "десятки + союз "и" + единицы": бист-у панч - 25, бист-у шаш - 26, панчоҳ-у панч - 55, и др. [6,557]. Следовательно, числительные 11-19 таджикского языка не могут быть источником для построения соответствующих структур в бухарском арабском, зато типология числительных 21-99 таджикского языка (исключая круглые десятки) полностью совпадает с соответствующими вновь-образованными структурами бухарского арабского. Что касается числительных 11-19 в бухарском арабском, то они по последовательности "десять + союз "и" + единицы" совпадают с соответствующими числительными узбекского языка: "ун бир" - 11 (десять + один), "уники" - 12, "ийгирма бир" - 21, "уттиз турт" - 34, "киркуч" - 43, "олтмиш етти" - 67 [3, 166] и др. (в бухарском арабском в качестве варианта имеются числительные 11-19, в которых союз "и" отсутствует) [8,247].

Исходя из привлеченного к анализу материала, мы можем заключить, что система числительных в пределах от 11 до 99 возникла в бухарском арабском под комплексным воздействием узбекского и таджикского языков.

Учитывая все вышесказанное, можно определить, что в языках (диалектах) новации, которые совпадают по типологии, могут возникнуть под воздействием абсолютно разнотипных языков (в данном случае - местных чадских, уз-

бекского и таджикского языков), если в системах языков — источников, со своей стороны, выявляются типологические параллели.

Л и т е р а т у р а

1. Ахвледиани В.Г. Имя числительное в бухарском арабском, Семитологические штудии, 11, с.5-9, Тбилиси, 1985.
2. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, М, 1963.
3. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка, М.-Л., 1969.
4. Кямилев С.Х. Марокканский диалект арабского языка. Языки народов Азии и Африки, М., 1968, М.
5. Насыров К. Имя числительное в чадском диалекте арабского языка. Восточные языки. М., 1978, М. с.94-98.
6. Неменова Р.Л. Краткий очерк грамматики таджикского языка. — В кн. Я.И.Калантаров, Краткий таджикско-русский словарь, М., 1955.
7. Altoma Salih, The problem of Diglossia in Arabic, Massachusetts, 1969.
8. Fischer, W. Die Sprache der arabischen Sprachinsel in Usbekistan, Der Islam, 36, Heft 3, S. 232-262.

„იშთიკპი“ ძველ არაბულ ენათმეცნიერებაში

იშთიკპი ძველი არაბული გრამატიკის აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია. ტერმინ „იშთიკპი“ ორი სხვადასხვა მნიშვნელობა ჰქონდა. პირველი გულისხმობდა სიტყვის ძირის განსაზღვრას, მისი მნიშვნელობის დადგენას (მის ეტიმოლოგიას) და მის ურთიერთიმართებას ამ ძირისაგან ნაწარმოებ სხვა სიტყვებთან. ამ ტერმინის უფრო გვიანდელი მნიშვნელობაა „სიტყვათწარმოება“. სიტყვათწარმოება გულისხმობს „სიტყვის წარმოებას მეორე სიტყვისაგან, მათ ფორმასა და მნიშვნელობას შორის კავშირის დაცვით“.

[1, 56].

„იშთიკპის“ საკითხს თითქმის ყველა არაბი გრამატიკოსი განიხილავდა ძირითადად მორფოლოგიასთან (თასრიფთან) ერთად. ხშირად იშთიკპი და თასრიფი ერთმანეთის სინონიმებად გაიგებოდა, რადგანაც ორივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს ახალი მნიშვნელობის მქონე სიტყვების მიღებასთან. განსხვავება იმაშია, რომ იშთიკპის (სიტყვათწარმოების) შემთხვევაში ხდება ერთი სიტყვიდან მეორე, ახალი სიტყვის წარმოება, თასრიფის დროს კი - სხვადასხვა გრამატიკული წესების მიხედვით - სიტყვათცვლილება. მაგ.: *darb*-დან შეიძლება მივიღოთ *daraba* (სრული ასპექ.) და *jadḥi-bu* (არასრული ასპექტი) და ა.შ. თასრიფთან განსაკუთრებით ახლოს დგას მცირე იშთიკპი.

მე-II საუკუნის არაბი ენათმეცნიერის იბნ-ჯინნის მიხედვით: „იშთიკპი და თასრიფი ორი ერთმანეთთან ახლოს მდგომი, მაგრამ განსხვავებული კატეგორიებია. იშთიკპი უფრო დაკავშირებულია ლექსიკასთან, თასრიფი კი - გრამატიკასთან“ (1, 56).

არაბულ ენათმეცნიერებაში შეურიგებელი დავა მიმდინარეობდა იმის გამო, თუ რა უნდა მიეჩნიათ ამოსავალ ფუძედ. ე. ი. მწარმოებლად და რა წარმოებულად. ეს დავა განსაკუთრებით მწვავედ მიმდინარეობდა ჰასრისა და ქუფის სკოლებს შორის.

ბასრელთა მიხედვით, სიტყვის წარმოების ამოსავალ ფუძედ მიჩნეული უნდა იქნეს მასდარი, მისგანვე იწარმოება ზმნაც. ამ მოსაზრებას ისინი შემდეგნაირად ასაბუთებენ:

1. „მასდარი არის საფუძველი ზმნისა, რადგანაც მასდარი მიუთითებს აბსოლუტურ (თავისუფალ) დროზე, ზმნა კი - განსაზღვრულ დროზე. რამდენადაც აბსოლუტური (თავისუფალი) არის საფუძველი განსაზღვრულისა, ასევე მასდარიც არის საფუძველი ზმნისა“.

2. „მასდარი მიუთითებს მოვლენასა ან მდგომარეობაზე, ზმნა კი მოვლენასა და ამ მოვლენის მოხდენის დროზე, რამდენადაც ერთი არის საფუძველი ორისა, ამდენად მასდარიც არის საფუძველი ზმნისა“.

3. „ზმნა წარმოებულია მასდარისაგან, რადგანაც ზმნა მიუთითებს იმაზე რაზედაც - მასდარი, ხოლო მასდარი არ მიუთითებს იმაზე რაზედაც

ქუფის სკოლის წარმომადგენელთა თვალსაზრისით სიტყვათწარმოების საფუძველია მე-3 პირის, მხ.რიცხვის, მამრ.სქესის ზმნა, რადგანაც არსებობენ ისეთი ზმნებიც, რომელთაც მასდარი საერთოდ არ გააჩნიათ: მაგ.: *ba'asa, lajsa, 'asa* და სხვა (4,123). ზაღდადის სკოლის წარმომადგენელი იზნ ალ-ანზარი ზმნასა და სახელს დამოუკიდებელ ერთეულებად მიიჩნევს.

იზნ ფარაჰათის მიხედვით (ბასრის სკოლის მიმდევარი) მასდარისაგან წარმოებული ფორმებს მიეკუთვნება: 1. ზმნის პერფექტივისა და იმპერფექტივის ფორმები; 2. ზრძანებითი კილო; 3. მოქმედებითი და ვნებითი გვარის მიმღობა; 4. დროისა და ადგილის სახელები; 5. იარაღისა და ჭურჭლის სახელები.

ხოლო, რაც შეეხება ზმნურ ზედსართავებს, როგორცაა მაგ. *ḥasanun* (კარგი), *karīmun* (დიდსულოვანი), ასევე *af'alu* ტიპის ზედსართავებს, ისინი ზმნის ფორმისაგან იწარმოებიან. (2,53).

არაბი ენათმეცნიერები იშთიკაკის (დერივაციის) ოთხ ტიპს გამოყოფენ.

პირველია მცირე ან მარტივი იშთიკაკი *al-istikāk as-sağīr*, რომლის დროსაც იცვლება სიტყვის ფორმა, ხოლო ძირეული თანხმოვნები და მათი რიგი იკრევა რჩება, მნიშვნელობებს შორის მხოლოდ ნიუანსობრივი განსხვავებაა. მაგ.: სიტყვიდან *lm-ālim* და *ma'lim* წარმოებულიები ემთხვევიან მწარმოებელს ძირეული ზგერებისა და მათი დალაგების მიხედვით. მცირე იშთიკაკის ათი შესაძლებლობაა, ესენია: 1. პერფექტივის ფორმა, 2. იმპერფექტივის ფორმა, 3. მოქ. გვ. მიმღობა, 4. ვნ. გვარის მიმღ. 5. ზედსართავი სახელი, 6. დროის, ადგილის, იარაღის სახელები და სხვა. (4,221).

Al-istikāk al-kabīr ანუ დიდი დერივაცია არის იმ შემთხვევაში როდესაც ორი სიტყვის მნიშვნელობებს შორის კავშირი არაა დარღვეული, ძირეული ზგერებიც ემთხვევა ერთმანეთს, მაგრამ განსხვავდებიან მათი რიგის (წყობის) მიხედვით, მაგ.: *ḥamida-madaḥa* (აქეგს), *ḡadaba-ḡaba-ḡa* (ათრევს) ამ სიტყვათწარმოებას ლექსიკურ მეტათეზისაც უწოდებენ, რადგანაც სიტყვათგანმასხვავებელი ფუნქცია სწორედ მეტათეზისის მოვლენას აკისრია. (1,56).

მესამე ტიპი სიტყვათწარმოებისა არის *al-istikāk al-akbar* (შედაბრებით დიდი დერივაცია) ამ ტიპის სიტყვათწარმოებისას ორი სიტყვა ენათესავება ერთმანეთს, ძირეული ზგერებიც იკრევა, მხოლოდ მეორე ძირეულები მონაცვლეობენ და ამ მონაცვლე თანხმოვნების საწარმოთქმო ადგილები ერთმანეთს შეესაბამებიან, მაგრამ, როდესაც მესამე ძირეულები მონაცვლეობენ ეს პირობა დარღვეულია, მაგ. *nahk-na'k* (ყვირილი), *'anwān-'alwān* (მისარმართი), *ṣarīr-ṣarīf* (ხმაური), *ḥaraba-ḥaraka* (დანგრევა).

მეოთხე ტიპია *al-istikāk al-kubbār* ამ შემთხვევაში სიტყვა იწარ-

მოგება ორი ან მეტი სიტყვისაგან ერთი ან მეტი თანხმოდენის ჩავარდნით, დანარჩენი ზგერები კი უკავშირდებიან ერთმანეთს და წარმოქმნიან ერთ სიტყვას. იზნ ფარისი ამტკიცებდა, რომ სამთანხმოდენიანზე მეტი ძირი ორი სამთანხმოდენიანი სიტყვის შერწყმითაა წარმოებული მაგ. *abšamj* < *abδ šams; subhāl* < *subhānu al-lah; bašsār* < *baʿas wa ʿatara; galmūd* < *ǧīd+ǧmd*

სიტყვათწარმოების ამ ტიპების შემომოცემული ზოგადი დახასიათებითაა ნაც ადვილად შევამჩნევთ, რომ პირველი ტიპი *al-ištikāk as-saḡīr* მჭიდრო კავშირშია მორფოლოგიასთან, დანარჩენი სამი სახეობა კი უფრო ლექსიკას უკავშირდება.

სიტყვათწარმოების ამ ოთხი სახეობიდან არაბი ენათმეცნიერები *al-ištikāk al-kabīr* მეტ ყურადღებას უთმობენ. ღეროვანების ამ ტიპის არსებობის შესახებ ჯერ კიდევ ალ-ხალილი აღნიშნავდა თავის *Kitab al-ʿajn* -ში. ხალილი მხოლოდ ამ ფაქტის აღნიშვნით დაკმაყოფილდა და იგი საფუძვლიანად არ განუხილავს (I, 56). იგივე შეიძლება ითქვას აბუ ʿალი ალ-ფარისი-ს შესახებაც).

Al-ištikāk al-kabīr-ის სრული შესწავლა და გამოკვლევა იზნ ჯინ-ნის დამსახურებაა. ტერმინ *al-ištikāk al-kabīr*-ის შემოტანაც არაბულ ენათმეცნიერებაში მას მიეწერება.

იშთიფთაჰის საკითხებს იგი თავის *Ḥaṣāʾiṣ* -ში ეხება. ამ ნაშრომის პირველივე თავში იზნ ჯინი იძლევა ორი მაგალითის ზედმიწევნით ანალიზს, რითაც შემდეგ თავისი თეორიის ფორმულირებაშიც მიდის. იმავე საკითხს იგი ისევ უბრუნდება 72-ე თავში, სადაც თავისი თეორიის დასამტკიცებლად კიდევ რამდენიმე მაგალითი მოჰყავს. (3, 252)

დიდი ღერიცაცაა იმაში მდგომარეობს, რომ სიტყვებს, რომლებიც სამი ძირეული თანხმოდენისაგან შედგებიან, რამდენიმე წყობა აქვთ, (ყველა ამ წყობაში სამივე ეს თანხმოდენია წარმოდგენილი) ამგვარად, სამთანხმოდენიანი ძირისათვის შესაძლებელია ექვსი სხვადასხვა კომბინაცია, ამასთან ყველა ეს განსხვავებული კომბინაცია საერთო მნიშვნელობის მატარებელია. ამ მოსაზრების დასამტკიცებლად იზნ ჯინის რამდენიმე მაგალითი აქვს განხილული, მოვიტანთ ორ მათგანს:

პირველი მაგალითი: ძირი *kwl* „აზრი, რომელსაც ეს სამი თანხმოდენი გამოხატავს არის „მოძრაობა“, „მოქნილობა“. ამ მნიშვნელობების იდეის მატარებელია ყველა ის სიტყვა, რომელთა ძირეულ ზგერებსაც ეს თანხმოდენები წარმოადგენენ:

1. *kawl* „სიტყვა“, იგი ტურიებისა და ენის მოძრაობის შედეგია.
 2. *kilw* „ვირი“ - სწრაფი და მოქნილია.
 3. *wakl* „ქუჩიკი“ - იგიც სწრაფი და მოქნილია.
 4. *walaka* ამბობენ, როდესაც სურთ აღნიშნონ „სწრაფი სიარული“.
 5. *lukat* „კარაქი“ - იმიტომ, რომ იგი სწრაფად დნება.
 6. *likwat* „არწივი“ - თავის მოუსვენრობისა და სწრაფი ფრენის გამო.
- მეორე მაგალითი: ძირი *grb* ძალის, სიმტკიცის იდეას გამოხატავს.

ğarraba ექსპერიმენტი და ექსპერიმენტატორი, რომელსაც აქვს გამოცდილება განსაზღვრულ სფეროში თავისი ძალის (შესაძლებლობის) შემაჯავებლად.
საბამისად.

abğar „თიპარი“, რომელიც იძლევა დიდ მუცელს და ამის გამო-ძლიერების შემაჯავებლად.

burğ „კრებალი“, იგი ხასიათდება კედლების სიმეტრიით. **rağa-ba** „ტოტის გამაგრება“, **rağajij** დიდი და გამძლე (უხეში) კაცი (3,253). როგორც ვხედავთ, იზნ ჯინისათვის ერთი და იგივე ძირეული თანხმონებისაგან შედგენილი სხვადასხვა კომბინაცია ერთი საერთო (ზოგადი) მნიშვნელობის მატარებელია. ძირეული თანხმონების რიგის ცვლილებისას ზოგადი მნიშვნელობა შენარჩუნებულია, მაგრამ ემატება ახალი, მხოლოდ ამ კომბინაციისათვის დამახასიათებელი კონკრეტული მნიშვნელობა. სწორედ ამ კონკრეტული მნიშვნელობებით განსხვავდებიან ეს კომბინაციები (სიტყვები) ერთმანეთისაგან. მაგ.: **kawl**-ისათვის ზოგადი მნიშვნელობაა „მოძრაობა“, კონკრეტული კი - „სიტყვა“ (3,255).

იზნ ჯინნი იცის, რომ ყოველთვის ადვილი არ არის ზოგადი მნიშვნელობის პოვნა „მაგრამ, - ამბობს იგი, - როდესაც ძირეულ ბგერათა კომბინაცია არ დაიყვანება მის საერთო მნიშვნელობამდე, იგი დადგენილ უნდა იქნეს მსჯელობის გზით“. (3,255). როგორც ზემოთხსენებული მაგალითებიდანაც ვხედავთ, იზნ ჯინნი ამ საშუალებას კარგად იყენებს.

შემდგომდროინდელი არაბი ენათმეცნიერები საცესებით იზიარებენ იზნ ჯინნის თვალსაზრისს დიდი ეტიმოლოგიის შესახებ. ისინიც იმავე წესით ახდენ **al-istikāk al-kabīr**-ის საბოლოო მოტივით მატარებელ თემის ანალიზს.

იზნ ჯინნის ეს მოსაზრება **al-istikāk al-kabīr** -ის შესახებ უნდა გამოიმდინარეობდეს იმ თეორიიდან, რომ ბგერებსა და იმ მნიშვნელობებს შორის, რომლებსაც ისინი აღნიშნავენ, ბუნებრივი კავშირი არსებობს. ამით აიხსნება ის, რომ ერთი და იგივე სიტყვის შიგნით ბგერების გადაბადგელება ზოგადი მნიშვნელობის ცვლილებას არ იწვევს.

იშთიკაკი დამახასიათებელია ძირითადად სამთანხმონიანი ძირები-სათვის, იშვიათად ოთხთანხმონიანებთანაც გვხვდება. მაგ.: ალ-ნადიმის მიხედვით, **ğarğara** -საგან (თრევა, წათრევა) ნაწარმოები ყველა სიტყვის ზოგადი მნიშვნელობაა „თრევა“, (იზნ-ჯინნის თეორიის შესაბამისად) მაგ.: **ğirğir** (თოკი), „წამოთრევი“, **ğurrah** „კვალი“ ეწოდება იმით, რომ იგი მიწაზე ეთრევა (მიწაზეა გავლებული). აქ მეორე **ğ** -ს ჩავარდნის გამო ორი შემხვედრი **r** გემინირდება. საერთოდ ოთხთანხმონიანი ძირების იშთიკაკისას ერთი თანხმონის დაკარგვა ჩვეულებრივია. **mugarat** ეს არის ცაზე დატოვებული კვალი და სხვა.

რაც შეეხება **al-istikāk as-sagīr** -ის, არაბი ენათმეცნიერების მიხედვით, იგი შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი და არაჭეშმარიტი. ჭეშმარიტია იშთიკაკი - როდესაც წარმოებულ სიტყვას ჩვენთვის საჭირო მნიშვნელობა აქვს. ასეთი იშთიკაკი სამი სახისა შეიძლება არსებობდეს:

1. al-mufrad -ერთადერთი შესაძლებელი იშთიკატი: ეს არის იშთიკატი, როდესაც სიტყვის წარმოება შესაძლებელია მხოლოდ ერთი განსაზღვრული ძირიდან, მაგ.: 'alim შესაძლებელია წარმოებულ იქნეს მხოლოდ 'lm-დან, ასევე darb მხოლოდ drb-დან.

მეორე - ra'ghih (უფრო უპირატესი იშთიკატი) ამ შემთხვევაში სიტყვა შესაძლებელია წარმოებულ იქნეს ორი სავარაუდო ძირიდან, მაგ.: მსჯელობის გზით უპირატესობა ერთ-ერთს ენიჭება. მაგ.: māsā -იგი შესაძლებელია იყოს muf'al ფორმა სიტყვიდან 'aṣṣā ან fu'lā ფორმა სიტყვიდან māsa მაგრამ მისი წარმომავლობა სიტყვიდან 'awsā უფრო შესაძლებელია, ვიდრე māsa -დან, რადგანაც muf'al ფორმა უფრო გავრცელებულია, ვიდრე - fu'lā ამასთან muf'al ფორმა ცვალებადია, fu'lā კი - არა.

მესამე ტიპის იშთიკატის არსი კი იმაში მდგომარეობს, რომ სიტყვა შესაძლებელია იწარმოოს ორი შესაძლებელი ძირიდან, უპირატესობა კი არცერთს არ ენიჭება. მაგ.: 'awlak -შესაძლებელია იყოს fu'al ტიპი 'alk-დან ან 'af'al ტიპი wlk-დან (4, 124).

არაჭვეშმართი იშთიკატი ისეთი იშთიკატია, რომლის დროსაც წარმოებულ სიტყვას ჩვენთვის საჭირო მნიშვნელობა არ ეძლევა.

აღ - ავღანისა და სუაჰუტის მიხედვით, მცირე იშთიკატის წარმოების 15 შესაძლებლობა არსებობს. ყველა ეს შესაძლებლობა ფორმის ცვლილებას ემყარება. მაგ.: ხმოვნის დამატება 'alama < 'ilm 2. სიგარძის დამატება: 'talaba > 'tālib 3. ორივეს (ხმოვნისა და სიგარძის მიმატება) darba > dārib 4. ხმოვნის დაკლება faras > fars 5. სიგარძის დაკლება 'tabat > tabat და ა.შ. (4, 125).

არაბი ენათმეცნიერები მიუთითებენ იმაზეც, რომ არაბულში ხშირია სიტყვათწარმოება ხმაბაძვითი სიტყვებიდან, მაგ.: სიტყვიდან saḥ-რომელიც აღნიშნავს ქვის ქვაზე დარტყმის ხმას, აწარმოებენ ზმნას (saḥḥa) და ქვის სახელს - sahr

არაბი გრამატიკოსების თანახმად, სიტყვათწარმოება არ შეიძლება: 1. ნაწილაკებიდან; 2. კავშირებიდან, 4 3. ბგერათა სახელებიდან 4. იშვიათი გამოთქმებიდან, 5. სიტყვებიდან, რომელთაც ერთმანეთის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ, მაგ.: ḡawnun -შავი (ცხენი) თეთრი (ცხენი), ღვე, 6. და უცხო წარმოშობის სიტყვებიდან. ამის შესახებ იზნ სირაჯი ამბობს: „უნდა გავუფრთხილდეთ, რომ არაბულ ენაში არ მოხდეს სიტყვების წარმოება უცხო სიტყვებიდან, თორემ ჩავგარდებით ისეთ მდგომარეობაში, როგორშიაც, ის ვინც ამტკიცებს, რომ ფრინველი შოგს ევშაპს“ (4, 125).

სიტყვათწარმოება არაბული ენათმეცნიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია. ჯერ კიდევ ადრინდელი გრამატიკოსები დაინტერესდნენ ამ პრობლემით და მისი შესწავლით. ბევრ არაბ ენათმეცნიერთან ვხვდებით საინტერესო და ყურადსაღებ მოსაზრებებს al-iṣṭikāh შესახებ, მაგრამ განსაკუთრებული წვლილი ამ საკითხის კვლევაში მაინც იზნ ჯინნის ეკუთვნის.

1. Белкин В.М. Арабская лексикология, М. 1975.
2. Гиргас В.Н. Очерк грамматической системы арабов, СПб, 1873.
3. Abdelkader Mehiri, Les Theories Grammaticales d Ibn Ginni, Tounis, 1973.
4. Al-Afganijj, FI 'uṣūl an-naḥwiji, 1958.
5. 'Abd ar-Raḥmān as-Sajd, Madrasatal-basriyya an-naḥwijja, Miṣr, ḡ. I.

М.Г.ГОВРЕНИДЗЕ

"ИШТИҚАҚ" В СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРАБСКОЙ ГРАММАТИКЕ

Р е з ю м е

В статье на основе данных трактатов древних арабских языковедов рассматривается вопрос словообразования "ИШТИҚАҚ".

Арабскими языковедами выделены четыре типа "ИШТИҚАҚ"—а. Изучение данной проблемы показывает, что первый тип — "ИШТИҚАҚ АЛ-САҒИР" в большей степени тяготеет к типу морфологических изменений, а остальные три типа — к лексикологии.

Особое внимание уделяется изучению "ИШТИҚАҚ АЛ-АКБАР", так как именно в этом разделе рассматривается образование новых слов.

Проблемами "ИШТИҚАҚ"—а интересовались многие арабские языковеды, но особая заслуга в становлении и разработке этой отрасли арабской грамматики принадлежит Ибн-Джинни.

А.Г.ЖОРДАНИЯ

ОСНОВНЫЕ РАСХОЖДЕНИЯ ПО ФОНЕТИКЕ И СЛОВАЯ СТРУКТУРА СЛОВА В АРАБСКИХ ДИАЛЕКТАХ

(На материале алжирского и египетского
диалектов)

Диалект служит прекрасной экспериментальной базой для изучения истории разных уровней любого языка. "Диалекты — открытая структура, ... хранящая древнейшие черты истории языка" [1,11].

Все многообразие арабских диалектов в территориальном плане можно свести к двум группам — западной (магрибской) и восточной [2,11]. Характерным представителем первой группы является алжирский диалект, второй группы — египетский диалект (вернее, нижеегипетский говор египетского диалекта).

Алжирскому диалекту посвящены труды Р.Беншенба, Р.Де Бюсси, Ж.Кантино, М.Коэна, В.Марсэ, Ф.Марсэ, Г.Мишсона, Э.Н.Мишкурова и др. [6, 8-28].

Египетский диалект исследовали или опубликовали интересные тексты С.Алтома, Х.Биркеланд, С.Виллмор, М.Галял, И.Гальдциер, В.Х.Гэрднер, А.Дирр, Т.Ф.Митчелл, К.Наллино, В.Спитта, А.Теймур, Х.Л.Фляйшер, К.Фоллерс, М.Ханна, Р.С.Харрелл, Э.Элдер и др. [6, 8-28].

Нами привлекается материал столичных говоров обоих диалектов. Имеются данные, что, к примеру, общеалжирское койне складывается на базе столичного говора 2,20, частично — вообще центральных городов.

Основные данные, касающиеся египетского диалекта, также основываются на каирском говоре, 6, см. карту П в конце текста, а также [6, 8-28].

При сопоставлении интересующих нас диалектов можно заметить различия и сходство в тех или иных элементах как фонетики и фонологии, так и грамматики.

Как в алжирском диалекте (в дальнейшем сокращенно — АД), так и в египетском диалекте (в дальнейшем сокращенно — ЕД) произошло расширение консонантного инвентаря [2, 23; 7, 17, 16; 11, 54; 13, 76], в основном за счет иноязычных заимствований.

В АД это касается включения в фонетическую систему таких чуждых ей согласных, как П, В, Г, Ч, напр.: ПЛАСА 'место', ВАСТА 'куртка', ЧИНА 'апельсин', ГАРРО 'сигареты'. Как видно, подсистема этих четырех согласных в фонематической системе АД реализуется только в словах иноязычного происхождения [2, 23]. Почти те же согласные включаются и в соответствующую подсистему ЕД [14, 23]: П, В, Ж, напр. ПИРУТУКУЛ 'протокол', ПОЛАНДИЙИН 'польский', ВИТУ 'вето', АРЖАНТИНА 'Аргентина'. В отличие от АД, в ЕД, в этой фонетической подсистеме не имеется Г, так как данный согласный входит в основную фонематическую систему ЕД (на месте согласного ДЖ в АД). Как в АД, так и в ЕД указанная подсистема статистически не является сильно распространенной.

Типичным для АД, в меньшей степени для ЕД, является повышенная эфатизация речевого континуума [2, 26]. Это явление характерно для магрибских диалектов, не являясь особенностью восточных диалектов (за исключением ЕД, который представляет среднюю ступень данного явления). Кроме того, и в ЕД, и в АД можно отметить наличие эмфатических Б̣, Р̣ (в АД — еще и М̣), комбинаторно не обусловленных. Примеры: БАБ̣ 'дверь', РАББИ 'боже' (сравни с РАББИ 'воспитывай!') БАБА̣ 'отец', (АД-ММА 'мать').

В АД имеются как заимствования в столичном говоре Г из бедуинских говоров, так и обратно, бедуинами, К. В результате этого в АД сосуществует произношение К/Г [8, 17-18; 9, 12-13]. В ЕД эквивалентом этого является ' (хамза) и (в деревнях Верхнего Египта Г), но не в виде ' /Г, а в основном в виде /К (в столице), Г (в деревне)'. В ЕД нет имеющихся в АД междузубных С, З.

Типы слога

Слог в ЕД следующей структуры: 1) краткий (СГ), например: ВИ и ; БАЙ/’У/ДУ ‘говорят’ ; 2) долгий открытый (СГ), например: В $\bar{A}$ /СИЛ ‘он прибыл’ , ‘прибывший’ [10, 105, 133]; 3) долгий закрытый двух типов (СГС, ССГС) например: ЛИС/СА ‘только что’ , Д-ДЕН/’ИА ‘МИР’ ; 4) сверхдолгий двух типов (СГС, СГСС), например: ШИЛ ‘возьми’ , (ССГС) ФЛ $\bar{U}$ С ‘деньги’ , ’АТР ‘поезд’ [2, 22-23; 4, 23; 14, 78-80; 10, 110; 13, 117-124] .

В АД имеется сходная структура слога: 1) — 2) СГ $\bar{}$, напр., Р $\bar{A}$ /ДЖА ‘он повторил’ ; 3) ССГС , ССГС , напр. ХРЕДЖ ‘он вышел’ ; 4) СГС, СГСС , например КТАБ ‘книга’ , ТАХ ‘он упал’ , КЕЛБ ‘собака’ . В отличие от ЕД, в АД имеются и слоги следующей структуры: ССГСС (КТЕБТ ‘ты написал’) , ГС/Г $\bar{}$ (напр.: УХ/РА ‘другая’ , $\bar{A}$ /-Н $\bar{A}$ ‘я’) [2, 33] . Не имеются (в отличие от ЕД) в АД слоги СГ, СГС.

В ЕД заметна тенденция СГСС→СГССГ, Г ССГСС→СГССГ — например: БАХТ ‘счастье’ — БАХТЕ, С-САБ ‘Е-лев’ .

В ЕД слог начинается в основном одним согласным, иногда — двумя [14, 79] , примеры: ХА $\bar{}$ -ДАР (СГС/СГС) ‘я смогу’ , БУК/РА (СГС/СГ) ‘завтра’ [10, 45] , ЗБУН (ССУС) ‘клиент’ . Как правило, в ЕД при двусогласном начале чаще тип ССГС, чем ССГСС. В АД двусогласное начало (и ССГС, и ССГСС) встречается довольно часто. В ЕД, в отличие от АД, краткая гласная в конце слова допускается чаще [14, 79] .

Долгий и сверхдолгий слог в ЕД — ударяемые [10, 112, 71, 51] , в АД такое же положение [2, 37] .

Таким образом, система АД и система ЕД существенным образом отличается друг от друга как по фонетическому составу (даже в весьма сходных), так и по слоговой структуре слова. Наряду с этим обе системы показывают и некоторые сходные моменты; различия обусловлены как исторически разнородно-племенным материалом (т.е. происхождением от различных арабских диалектно-племенных образований), так и различным субстратом (берберский для АД, коптский

для ЕД). Как явствует из вышеприведенного материала, возможности развития структур ЕД и АД различны и несводимы одна к другой (в своей основе).

Л и т е р а т у р а

1. Б о р о д и н а А. Развитие ареальных исследований и основные типы ареалов: Взаимодействие лингвистических ареалов. Л., 1980.
2. М и ш к у р о в Э.Н. Алжирский диалект арабского языка. М., 1982.
3. Ш а р б а т о в Г.Ш. Современный арабский язык. М., 1961.
4. Ш а р б а т о в Г.Ш. Выражение времени в современном египетском диалекте: Арабская филология. М., 1968.
5. Ben Cheneb, M. Proverbes arab de l'Algerie et du Maghreb. Paris, 1905-1907.
6. Fischer, W. Die Demonstrativen Bildungen der neu-arabischen Dialekte. 'S-Gravenhage, 59.
7. Harrell, R. A linguistic Analisis of Egyptian Radio Arabik. Cambridge, 1960.
8. Marçais, W. Le dialecte arabe parlé à Tlemsen. Paris, 1908.
9. Marçais, W. Le dialecte arabe des Ulād Brahīm. Paris, 1908.
10. Mitchell, T. An introduction to Egyptian Colloquial Arabic, London, 1956.
11. Monteil, V. L'Arabe Moderne. Paris, 1960.
12. Tapiero, N. Manuel d'arabe algerien, Paris, 1965.
13. Taymūr, A. Mu'ğam Taymūr al-kabīr. Al-Qahira, 1971.
14. Tomiche, N. Le parler arabe du Caire. Paris, 1964.

ОБ ОДНОМ ПАРАЛЛЕЛИЗМЕ В МОРФОЛОГИЧЕСКИХ
И СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ

Известно, что одни и те же исследовательские методы успешно применяются на разных языковых уровнях. В качестве примера можно назвать определенное соответствие между фонемой и морфемой, аллофоном и алломорфой. Использование дистрибутивного анализа при морфологическом изучении ряда языков следует причислить к явлениям такого же характера. Можно увеличить перечень употребления аналогичных приемов к различного типа языковым фактам.

Необходимость формализации лингвистического описания и моделирования языков едва ли нуждаются в специальном обосновании. Любая модель, ввиду своей абстрактности, отличается от конкретного языка, но вместе с тем является универсальным инструментом исследования, которым в общих терминах описываются свойства языковых элементов. Так, в ряде работ свойство агглютинативных языков — наличие упорядоченных последовательностей морфологических единиц — сформулировано в терминах порождающих грамматик, т.е. прием порождения предложений использован для синтезирования словоформ /11; 3; 9; 10; 8; 14; 6/. А именно, в качестве исходных элементов рассматриваются не слова, а аффиксы и вместо высказываний и предложений порождаются словоформы. Такое переименование ничего не меняет в формальном аппарате грамматики, так как остается основное преимущество модели — упорядочение информации. Изоморфизм синтаксических и морфологических конструкций нарушается лишь в одном пункте: аффиксы более тесно связаны друг с другом, чем синтаксические единицы.

В трудах советских и зарубежных языковедов, в которых обсуждаются различные способы представления морфемных последовательностей, большое внимание уделяется комбинаторике морфологических единиц. Почти во всех этих трудах языком-объектом, ввиду их агглютинативной природы, выступает один из тюркских языков. Это не случайно, так как сущность агглютинации состоит в последовательном присоединении аффиксов к корню и друг к другу.

Из советских тюркологов Н.К.Дмитриев первым попытался связать удаленность аффикса от корня с конкретностью значения, выражаемого этим аффиксом /7, 45-46/. Этот тезис обоснован и развит в трудах Н.А.Баскакова. Автор классифицирует как словообразовательные, так и словоизменительные аффиксы /2, 27-32/.

Последовательность морфем в узбекском языке описана А.М. Шербаком /13, 32-36/. Свое внимание автор сосредоточивает на дистрибутивном морфемном анализе, посредством которого выявляются морфологические типы аффиксальных последовательностей. Существенные моменты изучения порядка лингвистических единиц перечислены Э.В.Севортяном /12, 136-140/. Теоретическое обоснование метода упорядочения морфем, как известно, принадлежит Г.Глиссону /4, 164-170/, по системе которого И.И. Ревзиным и Г.Д.Юлдашевой была сформулирована грамматика порядков /11, 44-46/. Посредством этой грамматики авторы описали личные формы узбекского глагола. Кроме того следует отметить работы Х.Ф.Исхаковой /8/, К.А.Велиевой /3/, Н.К.Якубовой /14/, В.Я.Пинеса /9;10/, в которых порядок следования морфем рассматривается с целью синтеза словоформ. В этой области особо нужно отметить работу А.Н.Барулина /1/, которая по своей методологической установке и широте охвата языкового материала является несомненным вкладом в дескриптивную практику. Из зарубежных авторов вопрос строения тюркских морфемных цепочек кроме Г.Глиссона затронут Р.Лизом /16, 160-161/, Л.Свифтом /18, 114/, Г.Льюисом /17, 152-153/ и другими /5, 140; 15, 53/.

Однако почти ни в одной из перечисленных выше работ не указывается обязательность наличия в цепочке определенных аффиксов. К примеру, Г.Глиссон устанавливает порядки аффиксов личной формы турецкого глагола и прилагает ограничительные правила. Но при этом им опущено одно существенное ограничение: а фиксы лица и числа не могут следовать за морфемами пассива, взаимно-совместности, каузатива, возвратности и отрицания, если их не разделяют аффиксы времени или наклонения. У Г.Глиссона И.И. Ревзин и Г.Д.Юлдашева обнаруживают ряд неточностей /11, 42-43/.

но вопрос о существовании упомянутого выше ограничительного правила авторами не затрагивается. Предложенный ими механизм составляет правильные морфемные последовательности, но нигде не отмечено, что в личных формах глагола необходима и достаточна следующая структурная последовательность: лексическая морфема + аффикс времени или наклонения + аффикс лица + аффикс числа. А между тем этого требовал уровень примененной ими формализации.

К статье о морфологическом строении тюркского слова Э.В.Севортян прилагает перечень возможных аффиксальных последовательностей /12, 143-144/. Для именного типа автором допущены следующие варианты морфемных цепочек: именная основа + 1) аффикс принадлежности, или 2) падежный аффикс, или 3) аффикс множественности или 4) аффикс принадлежности + падежный аффикс, или 5) аффикс множественности + аффикс принадлежности, или 6) аффикс множественности + аффикс принадлежности + падежный аффикс и т.д. (т.е. все случаи описывают реляцию взаимоисключающей дизъюнкции). По части именной аффиксации этой точки зрения придерживается и американский лингвист Р.Лиз /16, 160-161/. Но категории числа и падежа подразумеваются в любом контексте при имени существительном. Единственное число и неопределенный падеж в тюркских языках не маркированы и в плане выражения им соответствуют нулевые морфемы. Общеизвестно, что множественному числу и остальным падежным формам эти граммы противопоставляются именно вследствие отсутствия звукового оформления. Однако они подразумеваются во всех случаях. Наличие же аффиксов принадлежности не обязательно. Следует отметить, что этот момент учтен Х.Ф.Исхаковой при автоматическом синтезе форм существительного татарского языка /8,25/.

Стабильную аффиксальную структуру, которая является необходимым и общим звеном в правильных морфемных цепочках данного типа, предлагается называть морфологическим минимумом (ММ). Первым и постоянным членом ММ-а является лексическая морфема. В именных словоформах необходимы аффиксы категории числа и падежа. Для личных форм глагола, наряду с лексической морфемой, обязательны показатели времени или наклонения какого-либо грамматического лица. Иначе обстоит дело в случае глагольных и

отглагольных имен. В ММ помимо лексической морфемы объединяются причастные и падежные показатели и аффикс числа /6, 30-31, 37, 70, 91, 96/.

Мы уже упоминали об аналогичном подходе к некоторым морфологическим и синтаксическим явлениям. Предполагается, что упомянутый универсализм лингвистической техники обусловлен системным соотношением элементов на отдельных языковых уровнях. Это обстоятельство дает возможность указать на частичное соответствие между ММ-ом и ядром эндоцентрической конструкции, которое определяется как результат ее упрощения. При упорядочении аффиксов в разных типах последовательностей ММ разворачивается и может достигнуть максимального для данного типа количества морфем. Так, трехчленный ММ личной формы глагола в турецком языке подтверждается цепочками в пределах девяти морфем /6, 100-103/. В ММ-е, как в ядре морфологической конструкции, допустимы замены элементов эквивалентными единицами. В фразах языка можно произвести замены без ограничения. В морфологических же конструкциях это либо невозможно, либо строго ограничено.

В заключение следует отметить, что перечисленные выше параллельные явления на разных языковых уровнях (аллофон-алломорфа, фонема-морфема и др.) носят более конкретный характер, чем сопоставление эндоцентрической конструкции с морфологическим ядром словоформы. Этот случай и был рассмотрен нами в качестве примера ввиду частичного совпадения общих начальных звеньев.

Л и т е р а т у р а

1. Барулин А.Н. Некоторые теоретические проблемы описания словоизменения турецкого существительного. — Проблемы языков Азии и Африки (фонетика, морфология, синтаксис, семантика). М., 1979.
2. Баскаков Н.А. Тюркские языки (общие сведения и типологическая характеристика). — Языки народов СССР. М., 1966.
3. Велиева К.А. Формальное описание расстановки морфем азербайджанского слова. — Ученые записки Азербайджан-

- ского государственного университета им.С.М.Кирова.
Язык и литература, № 1, 1968.
4. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. М., 1959.
 5. Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов.— Новое в лингвистике, выпуск V, М., 1970.
 6. Джикия М.С. Структура словоформ турецкого языка. Тбилиси, 1984.
 7. Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. М.—Л., 1948.
 8. Исакова Х.Ф. Автоматический синтез форм существительного в татарском языке.— Научно-техническая информация, серия 2, № 3, 1968.
 9. Пинес В.Я. Об одной модели автоматического синтеза (на материале личных глагольных форм азербайджанского языка).— Научно-техническая информация, серия 2, 1970, № 1.
 10. Пинес В.Я. Исчисление личных глагольных словоформ турецкого языка.— Проблемы грамматического моделирования. М., 1973.
 11. Ревзин И.И., Юлдашева Г.Д. Грамматика порядков и ее использование. — ВЯ, № 1, 1969.
 12. Севортян Е.В. Морфологическое строение слова в связи с другими его характеристиками (по данным тюркских языков). —Тюркологический сборник. М., 1972.
 13. Шербак А.М. О методике морфологического описания языка.— ВЯ, № 5, 1963.
 14. Якубова Н.К. Правила формального синтеза узбекских словоформ. —Система и уровни языка. М., 1969.
 15. Lehman W.P. A structural principle of language and its implications.—Language, v.49, No.1, 1973.
 16. Lees R.B. A compact analysis for Turkish personal morphemes.—American Studies in Altaic Linguistics. Indiana University Publications. Uralic and Altaic series, v.13, 1962.
 17. Lewis G.L. Turkish Grammar. Oxford, 1967.
 18. Swift L.B. Reference Grammar of Modern Turkish. Indiana University Publications. Uralic and Altaic series. Bloomington, 1963.

ბრუნვის ნიშანთა მორფოლოგიური პარადიგმის
შესახებ თურქულში

თურქოლოგიაში არასაკმარისადაა დამუშავებული აფიქსებისა და სიტყვაფორმების გადმოსაცემი ღონეთა საკითხი. მორფემის ფონოლოგიური შედგენილობა სშირად არ იძლევა სიტყვაფორმის სწორად სინთეზირების საშუალებას, რადგან ფონოლოგიური, მორფოლოგიური და მორფოლოგიური წესები არაა დაზუსტებული.

თურქული ენის ნორმატიულ გრამატიკებში (მხედველობაში გვაქვს ფრანგულ-ინგლისურ-გერმანულ-თურქულ-ბულგარულ და რუსულენოვანი გრამატიკები) [8; 12; 14; 10; 13; 9; 3; 5] წარმოდგენილია ბრუნვის ნიშანთა სამი პარადიგმა მათი თანხმეობანუძიან, ხმეობანუძიან და მხ.რიცხვის III პირის კუთვნილებითი ნიშნის მექნე სახელებთან მიერთების მიხედვით.

ე.დენი აღნიშნავს, რომ თურქულში ბრუნვის ნიშნები ორგვარია [8, 171]: 1, i, u, ü და a, e ხმოვნებით. ხმოვანუძიან სახელობა ბრუნებასთან დაკავშირებით ავტორი შენიშნავს, რომ ისინი ნათესაობითი ირთავენ თანხმეობანს ბრუნვის ნიშნის წინ და y-ს მიცემითა და ბრალეებითი. ცალკეა განხილული სახელობა ბრუნება მხ.რიცხვში. ავტორი გამოყოფს ბრუნვის ნიშანთა ორ ტიპს ხმოვანთა პარამონიის კანონის გაცრცელების მიხედვით: -ler-: -in, -i, -e, -den, -de; -lar-: -ın, -ı, -a, -dan, -da. ე.დენი თავისებურად მიიჩნევს III პირის მხ.რიცხვის კუთვნილებითი აფიქსის შემცველ სიტყვათა ბრუნებას და აფიქსირებს ამ შემთხვევისათვის n-ს გაჩენას (არაა აღნიშნული, რომ ეს არ ეხება განუსაზღვრელობით ბრუნვას). კუთვნილებითი აფიქსების პარადიგმაში ავტორი წარმოაჩენს მათ ორგვარობას ხმოვანთა პარამონიის კანონის გამო [8, 180] და არაფერს ამბობს n და s თანხმეობების რაობა-წარმომადგენლობაზე.

გ.დუისი ბრუნვათა ფუნქციებზე მსჯელობის შემდეგ იძლევა ბრუნვის ნიშანთა შემავჯამებელ ცხრილს:

მხ.რიცხვი

ფუძის ბოლო ხმოვანია: e ან i	ö ან ü	a ან ı	o ან u
ბრალეებითი	-(y)i	-(y)i	-(y)u
ნათესაობითი	-(n)in	-(n)ın	-(n)un
მიცემითი	-(y)e		-(y)a
ადგილობითი	-de/-te		-da/-ta
დაწყებითი	-den/-ten		-dan/-tan

ფორმებში მოცემული ასოები გამოიყენება ხმოვანფუძიან სიტყვებთან. ავტორი შენიშნავს, რომ ეს პარადიგმა არ გამოდგება იმ ნასესხები ლექსიკური ერთეულებისათვის, რომელთა შემთხვევაში ირღვევა ხმოვანთა ჰარმონიის კანონი და თურქული სიტყვისათვის *su* 'წყალი' [12,34]. მრ.რიცხვის პარადიგმა ზუსტად ემთხვევა *უ-დენისეულს-ცაღკე* თავი ეთმო-გა კუთვნილებითაფიქსიაზ- სახელთა ბრუნებას. გამოყოფილია III პირის მხ.რიცხვის კუთვნილებითაფიქსიაზ; *n*-ს გაჩენა და ამის შედეგად მიჩნეული მხოლოდითი თანხმოვანფუძიანებისა და მრავლობითი ყველა სახელის დამთხვევა III პირის კუთვნილებით აფიქსიან ფორმებთან. მაგ.: ადგილობითი ბრუნვა სიტყვაფორმებისა *el-1* 'მისი ხელი' და *el-in* 'შენი ხელი' არის *elinde*. ასევე, მიცემითი სიტყვაფორმებისა *el-leri* 'მისი ხელები' და *eller-in* 'შენი ხელები' არის *ellerine*. ხმოვანფუძიანებთან მხ.რიცხვში ეს ორპარადიგმა აღარაა: *anne-sin-den* 'დედამისისაგან', მაგრამ *anne-n-den* 'დედაშენისაგან' [12,40-41].

მ.ერგინის გრამატიკაში ბრუნვისა და კუთვნილების მაჩვენებელთა პარადიგმები ემთხვევა ზემოგანხილულ მასალებს [9,218-225]. ავტორი დამხმარე ბგერების განხილვისას აღნიშნავს, რომ *n* გამოიყენება კუთვნილებითაფიქსიან სიტყვათა ბრუნებისას ორ ხმოვანს ან ხმოვანს და თანხმოვანს შორის [9,137].

ა.ნ. კონოვს როგორც კუთვნილებით აფიქსთა, ასევე ბრუნვის ნიშანთა პარადიგმებშიც ხმოვანთა და თანხმოვანთა ჰარმონიის კანონის მოქმედება აქვს წარმოჩენილი. მასთან ცალკეა გამოყოფილი ბრუნების III ტიპი, *n* თანხმოვნია, რომლის წარმომავლობა ავტორისთვის ნათელი ჩანს, მაგრამ იგი მაინც ვერ ათავსებს ამ ფორმანტს, სადაც უფრო არს [5,80].

⁰ ზემოდასახელებული მასალების მიმოხილვისას აშკარა ხდება, რომ ბრუნვის ნიშანთა ერთი პარადიგმა სამგზის მოიცემა ფუძის ბოლოციდური ბგერისა და მხ.რიცხვის III პირის კუთვნილებითი აფიქსის დართვა-დაუბრუნებლობის მიხედვით.

თურქულის ენის მტკიცებების პროცესში საჭიროდ მიგვაჩნია ბრუნვის ნიშანთა ერთი პარადიგმის სწავლება, რაც წარმართება მხ.რიცხვის III პირის კუთვნილებითი აფიქსის განსხვავებული დაწერილობიდან ამოსვლით და ბრუნვის ნიშანთა მორფოლოგიურ დონეზე წარმოდგენით.

თვალსაზრისს, რომლის მიხედვით III პირის კუთვნილებითი აფიქსი პრედიკატული წარმომავლობისადაა მიჩნეული, ა.მ. შჩერბაკი უარყოფს [7,76-78]. მისი აზრით პრედიკატული მაჩვენებლები პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელებიდან მომდინარეობენ. ძველ თურქულში (ДревнеТуркский язык) პრედიკატული მაჩვენებლის ფუნქციას ასრულებდა პირისა და ჩვენებითობის ნაცვალსახელი *OL*, რომელიც თავდაპირველად იყო ჩვენებითი, შემდეგ ჩაღდა I და II პირის ნაცვალსახელთა რიგში. ეს მოხდა საკმაოდ გვიან და ამიტომ *OL* ვერ გახდა პრედიკატული მაჩვენებელი. ა.მ. შჩერბაკს მიაჩნია, რომ წინარე ენის პირის ნაცვალსახელთა სისტემაში არსებობდა ამ აფიქსის სხვა პროტოტიპი. ძველსა და თანამედროვე

თურქულ ენებში გვხვდება ზმნიზადები და ზედსართავი სახელები, რომლებიც წარმოიშვნენ პირის (ჩვენებითი) ნაცვალსახელიდან *in*. სწორედ ამ ნაცვალსახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული III პირის კუთვნილებითი აფიქსი, რომლის წინარე ფორმა ბოლოკიდური *n*-თი უნდა აღდგას. ამ აფიქსის თავკიდურ *s*-ს ვ.ა.ზოგორდიცკი აკავშირებდა მომავალი დროის უარყოფითი ასპექტის მიმდებარე სუფიქსთან [2, 162]. მცვლევარს მხარი დაუჭირა ბ.სენერბერნიკოვმა და კიდევ უფრო განავრცო ეს აზრი [6, 114, 115].

ა.ნ.კონონოვი თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში „Грамматика современного турецкого литературного языка“ უყურადღებოდ არ ტოვებს არც ერთ მეტ-ნაკლებად პრობლემატურსა თუ არაგამჭვირვალე დიაქრონიული ისტორიის მქონე საკითხს. ჩვენთვის საინტერესო *n* და *s* თანხმოვნებზე იგი წერს: „Согласный *n* не вставляется, а именно восстанавливается, т.к. аффикс принадлежности 3-го лица и аффикс *ki*, имевшие первоначально форму *-sin-* и, соответственно, *-kin*, в прямом (основном) падеже утратили конечный согласный *n*; ... Нет никаких оснований говорить о вставном *s*, т.к. аффикс *-i* является величиной производной от полной формы этого аффикса *-si*“ [5, 49].

მხ.რიცხვის III პირის კუთვნილებითი აფიქსი სიტყვაფორმებში შემდეგი ალმორფებით რეალიზდება: *-i -i -u -u -si -si -su -su -in -in -un -un -sin -sin -sun -sun* [8; 180; 12; 39; 9; 211; 5; 74]. ამ პარადიგმას პირობითად ვუწოდოთ ტრადიციული. ყველა ლინგვისტი როდი წარმოადგენს მას 32 გრაფემის შემცველი 16 ალმორფით. ასე, მაგალითად, რ.ბ.ლიზი ამ მორფემის ასეთ დაწერილობას იძლევა: *-sin* [11, 157], ხოლო ლ.ბ.სეიფტი კი — ასეთს: *-(s)i /n/* [14, 130-131], სადაც კვადრატულ ფრჩხილებში *n*-ს მოთავსება — თან კონტექსტით განპირობებულ მონაცვლეობას აღნიშნავს. ა.ნ.ბარულინი ამ აფიქსს ასე გადმოგვცემს: *v⁴n* [1, 27]. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია III პირის მხ.რიცხვის კუთვნილებითი აფიქსის *-(s)v⁴(n)* — დაწერილობის დაცანონება, რომელიც მხოლოდ ხუთკომპონენტია (სათვალავშია ფრჩხილებიც), ამდენად რაციონალურია და, რაც მთავარია, დიაქრონიული მომენტის შემცველიც. ამ მორფემას აქვს ფონოლოგიურად შეპირობებული ოთხი ალმორფი: */I/* — განუსაზღვრელობით ბრუნვაში თანხმოვანფუძიან სახელებთან მიერთებისას;

/In/ — თანხმოვანფუძიანებთან ყველა დანარჩენ ბრუნვაში;

/si/ — ხმოვანფუძიანებთან განუსაზღვრელობით ბრუნვაში;

/sin/ — ხმოვანფუძიანებთან ყველა დანარჩენ ბრუნვაში; ეს ალმორფები ერთმანეთის მიმართ დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაში არიან.

ექონომიურად და სრულად გვეჩვენება *-(s)v⁴(n)* — აღნიშვნის შემოღება ორი წესით: 1. თანხმოვანფუძიანებთან მიერთებისას იკარგება თავკიდური *s* (გამოჩენის შეპირობებულობის გამო მას ფრჩხილებში ვათავსებთ); 2. ფონეტიკურად ცარიელი მორფემების წინ იკარგება ბოლოკიდური

n (კუთვნილებითი აფიქსის ეს რუდიმენტი ყველა ბრუნვაშია განუსაზღვრელობითი გარდა). ამ მორფემის მუდმივი კომპონენტის — სინჰარმონიული ხმოვნის — ასეთი სახით მოცემავში იხ. აქვე, გვ. 31.

განუსაზღვრელობითი ბრუნვის აკუსტიკურად არარეალობული, ცარიელი მორფემის დართვით გამოწვეული ბოლოკიდური თანხმოვნის მოკვეცა ძალიან რჩება ile თანდებულისა და da ნაწილაკის მიერთებისას და შედგენილი შემასმენლის კონსტრუქციაშიც, როცა ამ უკანასკნელის სახელადი ნაწილი განუსაზღვრელობით ბრუნვაში იგულისხმება.

ჩვეულებრივ, ile თანდებული, უერთდება რა თანხმოვანფუძიან სახელებს, კარგავს თავიკიდურ ხმოვანს, ხმოვანფუძიანებს კი — yIv^2 —ს სახით ერთვის. რადგან $-Ø$ -აფიქსის წინ თანხმოვანმოკვეცილი კუთვნილების აფიქსია, მას ეს თანდებული ინსტრუმენტალისის ფუნქცია და $-yIv^2$ —ს სახით უერთდება. სიტყვაფორმაში *babasıyle* 'მამამისთან ერთად' რბილი გახმოვანება სრულხმოვნობის ტენდენციის ნაშთად მიგვაჩნია; *annesideydi* 'დედამისიც იყო', *ablasıyla* 'მისი უფროსი და ვაჟი'.

თურქულ ენაში I და II პირთა მრავლობითობა უპირატესად მარკირებულია $-(V^4)z$ აფიქსით: ა/თუ პირის ნაცვალსახელებაში თავიკიდურ თანხმოვნებს პირის აღნიშვნელებად მივიჩნევთ, მრავლობითში I და II პირებში წარმოჩნდება $-(V^4)z$ აფიქსი: $b-en, b-iz$ 'მე, ჩვენ'; $s-en, s-iz$ 'შენ, თქვენ'; ბ/მოვიხმოთ უღვლილების მაგალითები: *okuyor-um* 'ვკითხულობ', *okuyor-uz* 'ვკითხულობთ'; *okuyor-sun* 'კითხულობ', *okuyor-sunuz* 'კითხულობთ'; გ/კუთვნილებითი აფიქსების პარადიგმაში: *masa-m* ჩემი მაგიდა, *masa-m-iz* 'ჩვენი მაგიდა', *masa-n* 'შენი მაგიდა', *masa-n-iz* 'თქვენი მაგიდა'.

რაც შეეხება III პირის მრავლობითობას, იგი ყოველთვის $-Iv^2r-$ აფიქსით გადმოიცემა: ა/ო(n)'ის, *onlar* 'ისინი'; ბ/ზოგადად პირველი პირისათვის სახელბ ყოველთვის მესამე პირის გაგებას შეიცავს და აკრეფენ $-Iv^2r-$ აფიქსს ირთავს: *kız* 'გოგონა', *kızlar* 'გოგონები'; გ/უღვლილებისას III პირის მრავლობითობაც ყოველთვის $-Iv^2r-$ -ით აღინიშნება: *okuyor-lar* 'კითხულობენ', *dedi-ler* 'თქვენ'; დ/III პირის კუთვნილებითი აფიქსიც მრავლობითს რიცხვის ამავდენ მორფემით აწარმოებს, მაგრამ ადგილს უცვლის მას: მოსალოდნელი $-(s)V^4(n) \rightarrow -Iv^2r-$ -ის ნაცვლად გვაქვს $-Iv^2r-+(s)V^4(n) \rightarrow -Iv^2rI^2-$; იმიტომ, რომ s ხმოვანფუძიანებს ერთვის, ვდებულობთ $-Iv^2r-+I^2(n)$; ბოლოკიდური m იკარგება იუნქტურის წინ (ბოლოკიდურ პოზიციაში) [II, 157] და ვიდებთ $-Iv^2rI^2-$ -ს. როგორც ჩანს, $-Iv^2r-$ აფიქსს ძირთან, ლექსიკურ მორფემასთან, სიახლოვის მისწრაფება ახასიათებს. არსებით სახელს ნებისმიერ სიტუაციაში ვიპოვებთ ბრუნვისა და რიცხვის კატეგორიებთან ერთად (ბრუნვა და რიცხვი სახელის ენობრივ დონეზე ფუნქციონის მორფოლოგიური მინიმუმი) [4, 30-31, 37]. სახელთან მიერთებადი აფიქსების ჯაჭვში (რომელიც შედგება კუთვნილების, კუთვნილების სუბიექტის მრ. რიცხვის, ბრუნვის ნიშნის, თანდებულისა და ნაწილაკისაგან) პირველ ადგილზეა რიცხვის მორფემა $-Iv^2r-$: *kardeş-ler-im-iz-le-değ* 'ჩვენი ძმები'.

თბც', kby-ler-in-iz-in-ki 'თქვენი სოფლებისა? საგარეულებელია, რომ
ჯერ სახელის სიმრავლე აღინიშნა და მერე მოხდა კუთვნილებითი კატეგორიის
ჩამოყალიბება - დიფერენცირება. საგულისხმოა შემდეგიც: თურქულ
ლის მორფოლოგიურ იარუსზე მხ.რიცხვის III პირი ფონემურად ნულია გარდა
ბრძანებითისა და კუთვნილებისა. აღსანიშნავია, რომ ორივეგან გვაქვს -
ara-sin! 'მონახოს!', ara-sin-da 'შორის, შუაში'

განვიხილოთ - (s) V⁴ (n) - აღნიშვნის შემოღების თანხმლები
წესები. აფიქსის არც თავიკდური და არც რუდიმენტული თანხმოვნის გამო-
ჩენა არაა ფონოლოგიურად შეპირობებული: თანხმოვანფუძიან ზმნურ ძი-
რებს დაუბრკოლებლად ერთვის თანხმოვნით დაწყებული ბრძანებითის აფიქ-
სი -sV⁴n : ix-sin 'დალიოს'; bak-sin 'იყუროს', gel-sin 'მოვიდეს',
dur-sin 'დარჩეს', git-sin 'წავიდეს' და სხვ. და სხვ.

დავუშვათ, ეს მაგალითები არაა გასათვალისწინებელი, რადგან ბრძა-
ნებითის ნიშანსა და III პირის მხ.რიცხვის კუთვნილებითი მორფემას ერთ-
ნაირი ფონემური შედგენილობა აქვთ. მაგრამ ასევე შეუზღუდავად ერთვის
ზმნურ ძირებსა და ფუძეებს პირობითი კილოს s თანხმოვნით დაწყებული
აფიქსი -sV²-: ix-se 'თუ დალია', bak-sa-n 'თუ გამოიხედავ', gel-
se-m 'თუ მოვედი', dur-sa 'თუ დარჩა', git-se-n 'თუ წახვედი', I
წესის მორფოლოგიურობა ეჭვს არ იწვევს. არც II წესი უნდა იყოს
ფონოლოგიურად შეპირობებული: ფონეტიკურად ცარიელი მორფი, პაუზა ან
პოზიცია პაუზის წინ ფონოლოგიურ-ფონეტიკურად არ ესადაგება განსახილ-
ველ აფიქსს, ე.ი. ესეც მორფოლოგიის ფარგლებშია.

სინჰარმონიზმი თურქულში ფუნდამენტური, სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური
მოვლენაა, რომელიც მოქმედებს ენის არა მხოლოდ ფონოლოგიურ, არამედ
მორფოლოგიურ იარუსზე. ხმოვანთა და თანხმოვანთა ჰარმონიის კანონი
სრულად სწორედ აფიქსთა მიერთებისას ვლინდება. ამ კანონით ფაქტიურად
იზღუდება მიმდევრობაში ხმოვანსა თუ თანხმოვნის ამა თუ იმ დიფერენ-
ციალური ნიშნით გამოჩენა.

ამისდა მიუხედავად სინჰარმონიზმი ფონოლოგიური დონის მოვლენაა.
იგი პროგრესული მიმართულების დისტანციური ასიმილაციაა, რომლის შედე-
გადაც სუფიქსალური მორფემა ძირეული ხმოვნის გავლენით სხვადასხვა
ალომორფებით ვლინდება. მაგრამ ეს კანონი მორფოლოგიურ აღწერაში
უნდა აისახოს, რადგან იგი თურქული ენის ერთ-ერთ ძირითად ტიპოლო-
გიურ მახასიათებლად ითვლება. თუმცა, ხმოვანთა და თანხმოვანთა ჰარ-
მონიის კანონის ქმედითობის მიუხედავად, არაეკონომიურია აფიქსური
პარადიგმის სინჰარმონიული ვარიანტებით წარმოდგენა.

ვფიქრობთ, ზემოთქმულის საფუძველზე მხ.რიცხვის III პირის კუთვ-
ნილებითი აფიქსიანი ფორმების ბრუნების III ქვეტიპად გამოყოფა არ-
გუმენტებს მოკლებული რჩება.

ხმოვანფუძიანი სახელებისათვის ბრუნვის ნიშანთა ცალკე პარა-
დიგმის ჩვენება მოტივირებულია მიცემით-ბრალდებითში ყ-ის გაჩენითა
და ნათესაობითში n -ს დართვით. აზრთა დიდი სხვაობაა ნათესაობითის
ამ ფორმანტზე. ა.მ.შჩერბაკი კრიტიკულად მომოხილავს ო.ბოტლინკის,

ვ.რადლოვის, უ.დენის, ვ.ბანგის, ვ.ბოგოროდიცის, კ.გრიონგვის, ვ.შოტის, ნ.ბასაკაოვის, პ.მელიორანსკის, ვ.კოტეიჩისა და სხვათა აზრებს და თავად ასეთ თვალსაზრისს გვთავაზობს: ამ n -ს ძირძველი მიმართება უნდა ჰქონდეს კუთვნილებით პარადიგმასთან, კერძოდ კი III პირის კუთვნილებით ფორმასთან [7, 76-78]. თურქული ენების ისტორიაში იყო ისეთი სიტუაცია, როცა კუთვნილებითი ბრუნება დომინირებდა ჩვეულებრივ ბრუნებასთან შედარებით. ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინთა, სხეულთა ნაწილების, საერთოდ, საგნის აღსანიშნავი სიტყვის ხმარებისას ყურადღება ექცეოდა მთელის ნაწილთან, ნაწილის მთელთან მიმართებას (და ამდენად იყო იგი კუთვნილებითი). ეს მდგომარეობა ხელს უწყობდა n -ს შეჭრას არაკუთვნილებით ბრუნებაში (n ახლაც ფუნქციობს ყველა თურქულ ენაში ბრალდებითა და ნათესაობით ბრუნებებში /გამონაკლისია ოღუზური და ჩუვაშური/. ამ თვალსაზრისს მხარს უჭერს ის ფაქტიც, რომ ნათესაობითი ბრუნება კუთვნილების გამომხატველია (შდრ. III ტიპის იზაფთური კონსტრუქცია თურქულში). n -ს ორგანულობის დასადასტურებლად უთუოდ მხედველობაშია მისაღები მისი გამოჩენის სიხშირე ნაცვალსახელებთან. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ თურქული ენა მეტყველების სხვადასხვა ნაწილების სიტყვაფორმათა ჰომოფონიას უფრო გაურბის, ვიდრე ომონიმებს ერთი კატეგორიის ფარგლებში, მაშინ ნათესაობითში ხომავაფუძიანებთან n -ს გაჩენის ერთ-ერთ მიზეზად თურქულში არკთუ იშვიათი სახელისა და ზმნის ერთდობიანად ძირების განსხვავების მოტივიც შეიძლება დავასახელოთ. მაგ.: II პირის მრ.რიცხვის ბრძანებითის ფორმა დაემთხვეოდეს მოსალოდნელი ნათესაობითისას - *boya-yın* 'შედეგით!' და * *boya-yın* 'საღებავის', *günü-yün* 'მური იძიეთ!' და * *günü-yün* 'მურის' და სხვ.

ამდენად, თანხმოვან და ხმოვანფუძიან სახელთათვის ტრადიციულად ბრუნვის ნიშანთა განსხვავებული პარადიგმების წარმოდგენა არ უნდა იყოს მართებული.

რადგანაც ხმოვანთა და თანხმოვანთა ჰარმონიის კანონის მოქმედების არც სწორედ მორფოლოგიური ერთეულებია, მიზანშეწონილია თურქული ენის ბრუნვის ნიშანთა პარადიგმის მორფოლოგიურ დონეზე წარმოდგენა. ამისათვის გამოყენებულ იქნა თურქული ანბანი და რამდენიმე არატრადიციონალური ნიშანი: V^2 - სიმბოლო, რომლითაც აღინიშნება a/e -ს მონაცვლეობა ხმოვანთა ჰარმონიის კანონის შესაბამისად;

V^4 - სიმბოლო, რომლითაც აღინიშნება $1/1/u/ü$ -ს მონაცვლეობის პოზიციები ხმოვანთა ჰარმონიის კანონის მიხედვით;

D - სიმბოლო, რომლითაც აღინიშნება მეჟერის და შესაბამისი ყრუ თანხმოვნის (d/t) მონაცვლეობის პოზიციები;

$\emptyset$ - სიმბოლო, რომლითაც აღინიშნება ცარიელი მორფემა;

I^2 - ამ ასოთი აღინიშნება $1/1$ -ს მონაცვლეობა.

ამ სიმბოლოებით ბრუნვის ნიშნები უნიფიცირდება და მათი გადმოცემა შესაძლებელი ხდება გაცილებით ნაკლები სიტყვით, ბევრით თუ ღიფერნ-

ბრუნვები

განუსაზღვრელობითი $\neq$ -

ნათესაობითი - $-(n)V^4n$ -

მიცემითი - $-V^2$

ბრალდებითი - $-V^4$

ადგილობითი - $-DV^2$

დაწყებითი - $-DV^2n$

ამ პარადიგმას ეუმეტებით მხოლოდ ერთ წესს: ხმოვანფუძიანებს ნათესაობითში უფიქრდებათ n .

რაც შეეხება თურქული ენის სწავლების პროცესში მორფოლოგიური ჩაწერის გამოყენებას: სტუდენტისათვის ბრუნვების შეთვისების ეტაპზე უცხო არ უნდა იყოს ფუძისეულ ხმოვანსა და ხმოვნით დაწყებულ აფიქსს შორის y -ის გაჩენა. სინჰარმონიზმის დაფიქსირებას კი ზევრად გააბადვილებს აქ წარმოდგენილი მორფოლოგიური დონის სიმბოლოები.

კუთვნილებითი აფიქსებისა და ბრუნვის ნიშანთა ფონეტიკური და მორფოლოგიური პროცესების თანაკვეთა ზოგ შემთხვევაში დიაქრონიული მორფოლოგიის ფაქტებით აიხსნა (მაგ.: $-lV^2rI^2-$). ფონოლოგ-დიაქრონისტიკის პოზიციიდან ალბათ გაირკვევა როტაციზმის და ლამბდაიზმის მექანიზმებიც, რაც, თავის მხრივ, გამოადგება მორფოლოგ-სინქრონისტს.

ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

0. I. Б а р у л и н А. Н. Некоторые теоретические проблемы описания словоизменения турецкого существительного. Проблемы языков Азии и Африки (фонетика, морфология, синтаксис, семантика). М. 1979.

2. Б о г о р о д и ц к и й В. А. Введение в татарское языкознание в связи с другими тюркскими языками. Казань, 1853.

3. Г ъ л ъ б о в Г. Д. Турска граматика. София, 1949.

4. Д ж и к и я М. С. Структура словоформ турецкого языка. Тбилиси, 1984.

5. К о н о н о в А. Н. Грамматика современного турецкого языка, М.-Л. 1956.

6. С е р е б р е н н и к о в Б. А. Тюркологические этюды, II. К проблеме происхождения s в варианте притяжательного аффикса 3-го лица ($-sy$ ($-si$)). — Вопросы тюркологии. Баку, 1971.

7. Щ е р б а к А. М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков (имя). Л. 1977.

8. D e n y J. Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli). Paris, 1921.

9. E r g i n M. Türk dil bilgisi. İstanbul, 1962.

10. K i s s l i n g H.J. Osmanisch-türkische Grammatik. Wiesbaden, 1960.
11. L e e s R.B. A compact analysis for turkish personal morphemes. - American Studies in Altaic Linguistics. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, v. 13, 1962.
12. L e w i s G.L. Turkish Grammar. Oxford, 1967.
13. N e m e t h J. Türkische Grammatik. Berlin-Leipzig, 1916.
14. S w i f t L.B. Reference Grammar of Modern Turkish. Indiana University Publications. Uralic and Altaic series, v. 19, Bloomington, 1963.

М.С.ДЖИКИЯ

О МОРФОНОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ ПАДЕЖНЫХ ОКОНЧАНИЙ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА

Р е з ю м е

В грамматиках турецкого языка даются три типа падежных окончаний. В статье предлагается морфонологическая парадигма падежных окончаний турецкого языка, посредством которой склонение имен существительных описывается компактно и экономично.

მწკრივის უნივერსალური კატეგორიის გრამატიკული რეალიზაციები ქართულ ენებში

ერთ-ერთ ყველაზე უფრო გავრცელებულ უნივერსალურ სიღრმისეულ კატეგორიას წარმოადგენს პრედიკატული ბუნების ერთეული, **ხმნა**, რომელიც საბნის მოქმედებას ან მდგომარეობას აღნიშნავს. როგორც მოქმედება-მდგომარეობის მაჩვენებელი ერთეული, ის შეიძლება ხასიათდებოდეს რიგი ზოგად-უნივერსალური მნიშვნელობებით, რომლებიც განსაზღვრავენ მოქმედების დროს, რაგვარობას, მის ხასიათსა და გარკვეულ სახელებთან მიმართებას. ამ მნიშვნელობების გრამატიკული რეალიზაციების შედგად წარმოქმნება ზმნათა განსაზღვრული ფორმალური ერთეულები, ე.წ. მწკრივები^X. მწკრივთა რაოდენობა და მათი შემადგენელი მნიშვნელობები განსხვავებულია სხვადასხვა წყობის ენებში, თუმცა მწკრივის ზოგადი სტატუსი ენათა მიხედვით არ იცვლება და ე.ი. ის უნივერსალური კატეგორიაა^{XX}.

მწკრივის შემადგენელი ყოველი მნიშვნელობა შეიძლება განვიხილოთ როგორც ლიფერენციალურ-ბინარული ნიშანი, მაგ., „დრო“ → [+ნამყო] V [-ნამყო]; „ასპექტი“ → [+სრული] V [-სრული]; „კილო“ → [+კავშირებითი] V [-კავშირებითი] და ა.შ.^{XXX} ეს ლიფერენციალური ნიშნები, თავის მხრივ შეიძლება მივიჩნიოთ განსაზღვრული ზმნური ფორმის წარმომშობ ნიშნებად და მათ საფუძველზე შევადგინოთ შესაბამისი წარმომშობი გრამატიკები.

X მწკრივის ზმნური გრამატიკული კატეგორია პირველად აკ.შანიძემ გამოყო ქართული ენისათვის და მანვე იგარაუდა მისი უნივერსალურობაც.

XX ამგვარად განსაზღვრული მწკრივი ემსგავსება ტრანსფორმაციული გრამატიკის AUX ელემენტს, რომელიც თავისთავად უნივერსალური ერთეულია (დამხმარე ელემენტის ფუნქციით აღწერილი) და ზმნას მიაწერს გარკვეულ ნიშნებს: tense, modal, aspect და სხვ. (AUX -ის უნივერსალურობის შესახებ იხ. S. Steels, The Category AUX as Language Universals of Human Languages, V.3, Word Structure, Stanford, 1978, p. 587, 619).

XXX უფრო დაწვრილებით მწკრივის შემადგენელი ამგვარი ლიფერენციალურ-სემანტიკური ნიშნების შესახებ იხ. რ. ასათიანი, მარტივი წინადადების ტიპოლოგიური ანალიზი, თბ., 1982, გვ. 44-54.

ქართულულ ენებში მწკრივთა განსხვავებული რაოდენობები გამოიყოფა მათ, ქართულში გვაქვს II მწკრივი. ამ მწკრივთა ფორმალურ-სემანტიკულ ანალიზის საფუძველზე შეიძლება გამოიყოს 6 ლიტერენტობა-ბრუნული სემანტიკური ნიშნები: „ხოლმეობითობა“, „უნახაობა“, „კავშირებობა“, „ასპექტი“, „ნამყოფობა“, „წინარე ნამყოფი“.

ამ ნიშნების მიხედვით თანამედროვე ქართული ენის მწკრივები დახა- სიადგება შემდეგნაირად:

აწმყო	[+ხ]	[-უნ]	[-კ]	[-სრ]	[-გ]	[-წ.გ]	„გზატატა“
აწმყოტო	[+ხ]	[-უნ]	[-კ]	[-სრ]	[+გ]	[-წ.გ]	„გზატატო“
აწმყოს კავშ.	[+ხ]	[-უნ]	[+კ]	[-სრ]	[-გ]	[-წ.გ]	„გზატატავ“
მყოფადი	[+ხ]	[-უნ]	[-კ]	[+სრ]	[-გ]	[-წ.გ]	„დავსატატა“
მყოფადის ხოლმ.	[+ხ]	[-უნ]	[-კ]	[+სრ]	[+გ]	[-წ.გ]	„დავსატატო“
მყოფადის კავშ.	[+ხ]	[-უნ]	[+კ]	[+სრ]	[-გ]	[-წ.გ]	„დავსატატავ“
წმყოტო	[-ხ]	[-უნ]	[-კ]	[+სრ]	[+გ]	[-წ.გ]	„(და)ვსატა“
II კავშ.	[-ხ]	[-უნ]	[+კ]	[+სრ]	[-გ]	[-წ.გ]	„(და)ვსატავ“
I თურმეობითი	[+ხ]	[+უნ]	[-კ]	[+სრ]	[+გ]	[-წ.გ]	„(და)მიწატატა“
II თურმეობითი	[+ხ]	[+უნ]	[-კ]	[+სრ]	[+გ]	[+წ.გ]	„(და)მიწატათა“
III კავშირებობითი	[+ხ]	[+უნ]	[+კ]	[+სრ]	[+გ]	[-წ.გ]	„(და)მიწატავ“

მესამე სერიის ფორმები ნეიტრალურია „ხოლმეობითობის“ ნიშნის მი- ხედვით: „მიწატატა“ შეიძლება იყოს [+ხოლმეობითი] და [-ხოლმეობითი] კონტექსტის მიხედვით; და მაინც, აქ, როგორც ჩანს, უპირატესობა ენიჭე- ბა [-ხოლმეობითს], რაც ფორმალურად III სერიის ზემოთი ფორმებისათვის თემის ნიშნების (რომლებიც ქართულში [+ხოლმეობითი] -ის გამოხატულება) გაქრობით გამოიხატება - გვაქვს მხოლოდ -ავ, -ამ თემის ნიშნები. (ეს მ.ი.გ. ნიშნები, თემის ნიშნობა ფუნქციისათვის ქართველურ ენებში, მაგ. ენისა და ლიტერატურის სერია, 1986, №1, გვ. 130-137). ეს გამოწვევები უნდა იყოს იმით, რომ ჩვენ მიერ გამოყოფილი ლიტერენტობის ნიშნის, „ხოლმეობითობის“, (იხ.რ. ასათიანი, მარტვილი წინადადების ტიპოლოგიური ანალიზი, 1982, გვ. 47, 113-114) სემანტიკური დახასიათებისათვის განმ- საზღვრელი მნიშვნელობა ენიჭება ამ ნიშნის შემოქმედ სემანტიკურ ნიშანს „ჩემუღმებობას“ („ხოლმეობითობა“ - „განმეორებობა, მრავალგზისობა“).

Xa ყოველბაში ნიშნის გამოყოფას გარკვეული გრამატიკული საფუ- ველი აქვს, ანუ ეს მნიშვნელობები გრამატიკულ კატეგორიებს წარმოად- გენენ, რომელთაც განსაზღვრული ფორმალური (სინტაქსური თუ მორფოლოგი- რი) მარკერები გამოხატავენ, მსგ.წ. „ხოლმეობითობა“ გამოიხატება აწ- თმეტური ნიშნებით; „უნახაობა“ - III სერიისათვის დამახასიათებელი პირის ნიშნობა; ინვერსიით დაზიწტატატურად; ბიტური „კონსტრუქციით; „კავშირებობა“ III პირის ფორმებისათვის -ს სუფიქსით; „ასპექტი“ - ზმნისწინებით; „ნამყოფი“ -დ/-ოდ სავრცობითა და/ან -ე, -ა, თ ხმოვნე- ბით.

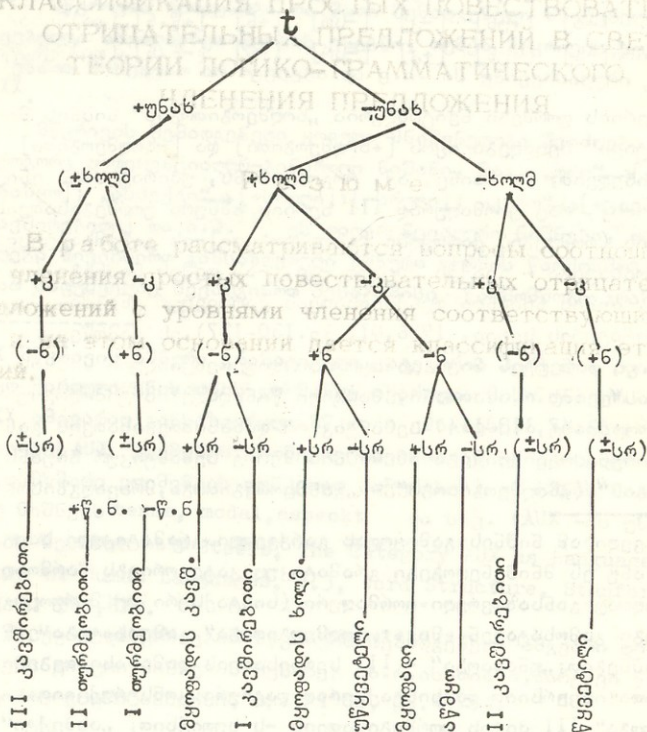
+ „რიგულუბრიობა“), რომელიც ნაკლებად ეგუება III სერიისათვის დამახასიათებელ ერთ-ერთ ძირითად მნიშვნელობას - „უნახაობა-თურმეობითობა“.

„რიგულუბრივ დამახასიათებელ სილამაზეს“ - ტიპის ფრაზები ხელფენური ჩანს.

III სერიის ზმნური ფორმების ძირითად განმასხვავებელ ნიშნად „პერფექტულობა, რეზულტატურობის“ ნაცვლად (იხ. დ. ფხაკაძე, I თურმეობითის ფუნქციები ქართულში, თბ., 1984;

„უნახაობის“ გამოყოფა განსაზღვრულია იმ ფაქტით, რომ პერფექტი ქართულში წყვეტილის სრული ასპექტის ფორმითაც შეიძლება გადმოცეს („ეს სურათი დავხატე დედისათვის“) და ამდენად, ღიფრენციულურ, სხვა მწკრივებისა და სერიებისაგან III სერიის განმასხვავებელ ძირითად ნიშნად ვერ მიიჩნევა. ამგვარად, ის ძირითადი მნიშვნელობა, რითაც III სერიის მწკრივები განსხვავდება ყველა სხვა მწკრივისაგან არის „უნახაობა“.

ზემოთ განხილული ნიშნების საფუძველზე შეიძლება აიგოს ქართული ენის კონკრეტული ზმნური ფორმის წარმოშობი გრამატიკა ტრანსფორმაციულ წესებთან ერთად:

$[+უნახ] \vee [-უნახ]$
 $[+უნახ] \rightarrow [+ხოლმ]$
 $[-უნახ] \rightarrow [+ხოლმ] \vee [-ხოლმ]$
 $^{\circ}ხოლმ \rightarrow [+კავშ] \vee [-კავშ]$
 $^{\circ}კავშ \rightarrow [+სრ] \vee [-სრ]$
 $[+კავშ] \rightarrow [-ნამყო]$
 $[+ხოლმ] \wedge [-კავშ] \rightarrow [+ნამყო] \vee [-ნამყო]$
 $[-კავშ] \rightarrow [+ნ]$
 $[+უნახ] \wedge [+ნ] \quad [+წ.ნ] \vee [-წ.ნ]$

დამატებითი

მნიშვნელობები:

$[+კავშ] = [-ნამყო] = \text{„მომავალი“}$
 $[+ხოლმ] \wedge [+სრ] = \text{„მომავალი“}$
 $[-ნ] \wedge [+ხოლმ] \wedge [-სრ] = \text{„აწმყო“}$

დამატებითი ფორმალური

ნიშნები:

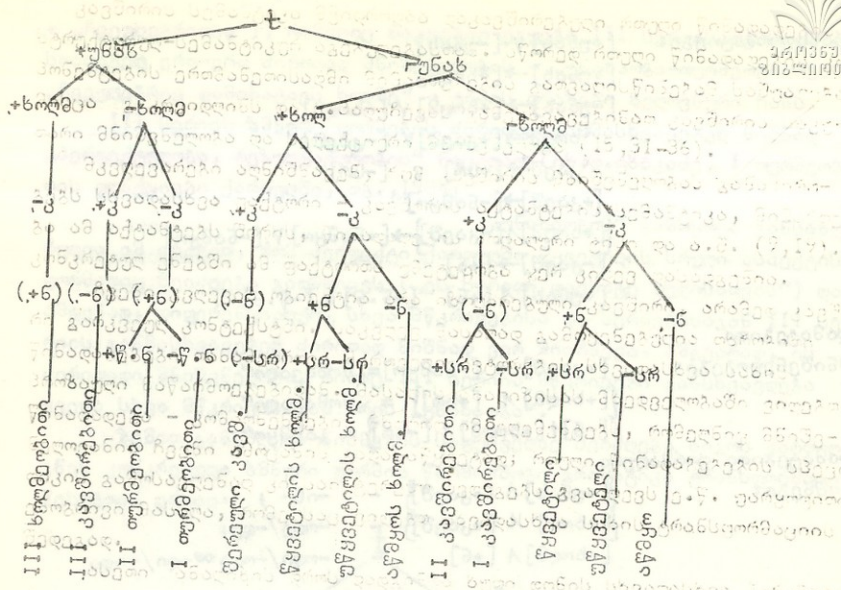
$[+უნახ] \wedge [+კავშ] \quad - \quad -ინ - ;$
 $[+ხოლმ] \wedge [+კავშ] \quad - \quad -ოდე/-დე ;$
 $[+ხოლმ] \wedge [+ნ] \quad - \quad -ოდი/-ოდა \quad -დი/-იდა$

ძველ ქართულში არსებული 13^X მწკრივის დახასიათებისათვის აუცილებელია იგვემ (თანამედროვე ქართულისათვის გამოყოფილი) 6 დიფერენციალური სემანტიკური ნიშანი, თუმცა აქ თანამედროვე ქართულთან შედარებით რამდენადმე განსხვავებული ტრანსფორმაციული წესები მოქმედებს^{XX}.

X ძველი ქართულის მასალის ანალიზისას გვხვდებოდა ნეოლოგიური აკ. შანიძის „ძველი ქართული ენის გრამატიკით“ (თბ., 1976), სადაც 15 მწკრივია გამოყოფილი. მათ შორის ორი „გრძნობითის“ ფორმების გამომსახველია, მაგრამ: რადგან „გრძნობითობა“ ჩვენ მიგვაჩნია მწკრივის შემადგენელი მნიშვნელობისაგან განსხვავებულ სიღრმისეულ კატეგორიად, რომელიც „იძულება“- ნიშნით უკავშირდება კავშირს (და შესაძლებელია მის კერძო შემთხვევადაც მივიჩნიოთ) (ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით იხ. ა. ასათიანი, მარტივი წინადადების ტიპოლოგიური ანალიზი, თბ., 1982, გვ. 51-53) - მათ აქ არ განვიხილავთ.

XX ეს განსხვავებები განპირობებულია ერთი მხრივ $[+უნახ]$ $[+ხოლმ]$ შეზღუდვის მოხსნით (რაც უფრო ნათლად ჩნდება დანარჩენ ქართულურ ენებში, სადაც ამ ტრანსფორმაციის გაუქმება იწვევს ე.წ. IV სემრიის „ნაყვარება“ ტიპის ფორმების წარმოქმნას); მეორე მხრივ კი „ასპექტისა და „დრო“-ის ნიშნით განსხვავებული არსით ძველსა და თანამედროვე ქართულში: „ასპექტი“ ძველ ქართულში უღებობს (და არა წარმოქმნის) კატეგორიას, ამდენად იქ იხსნება ყველა სერიისათვის მოქმედი საერთო წესი $^{\circ}კავშ \rightarrow [+სრ] \vee [-სრ]$ და შემოდის უფრო მკაცრი შეზღუდვების ამსახველი ტრანსფორმაციები:

$[-უნახ] \wedge [+ნ] \rightarrow [+სრ] \vee [-სრ]$
 $[-უნახ] \wedge [-ხოლმ] \wedge [+კავშ] \rightarrow [+სრ] \vee [-სრ]$

ტრანსფორმაციები: $\rightarrow [+უნახ]$ $\vee$ $[-უნახ]$

'უნახ' $\rightarrow$ $[+ხოლმ] \vee [-ხოლმ]$
 $[+უნახ] \wedge [+ხოლმ] \rightarrow [-კავშ]$
 'ხოლმ' $\rightarrow$ $[+კავშ] \vee [-კავშ]$

$$\begin{aligned} [+3 \div 8] &\rightarrow [-6] \\ \{[-7 \div 6] \wedge [-3 \div 8]\} &\rightarrow [+6] \vee [-6] \\ [-3 \div 8] &\rightarrow [+6] \\ \{[-7 \div 6] \wedge [+6]\} &\rightarrow [+7 \div 5] \vee [-7 \div 5] \\ [-7 \div 6] \wedge [+6] &\rightarrow [+6 \div 6] \vee [-6 \div 6] \\ [-7 \div 6] \wedge [-6 \div 6] \wedge [+3 \div 8] &\rightarrow [+6] \end{aligned}$$

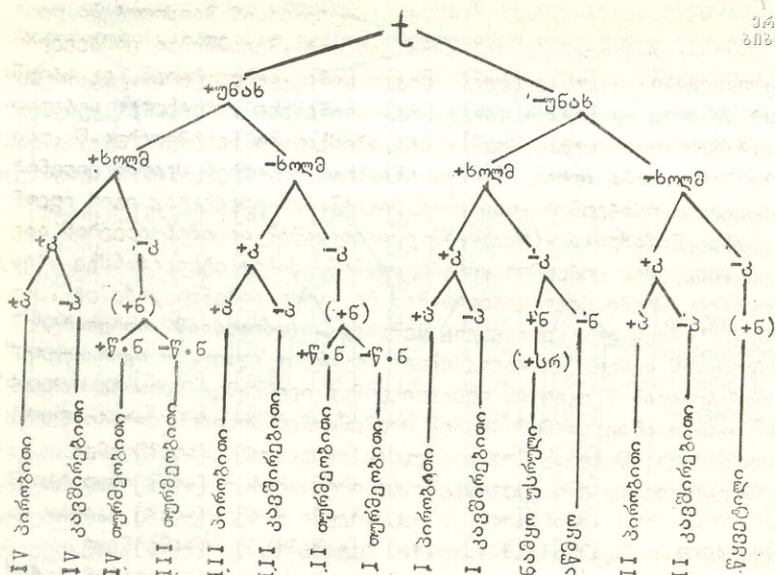
1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 2807 2808 2809 2810 2811 2812 2813 2814 2815 2816 2

მნიშვნელობები

предложения" выделены в "содержания" "идеального"
 $[+звзв] = [-6] =$ „забываю“
 $[+звзв] \wedge [-звзв] \wedge [-6] =$ „вспоминаю“
 законченная инт.

“ყოველივე წმინდა წმინდა, განამეღიწევი ქართული [წმინდაგვითხოვ]”-ის
ამსახველია. უნდა გავიხსენოთ ნიშანი - ერთადერთი კონსტიტუცია - გარდაშინებული
წმინდაგვითხოვს. “მედი ქართული”-ი, უნდა გავიხსენოთ, “მედი ქართული”-ის
გარდაშინებულია წმინდა წმინდა, განამეღიწევი ქართული
გარდაშინებულია წმინდა წმინდა, განამეღიწევი ქართული
გარდაშინებულია წმინდა წმინდა, განამეღიწევი ქართული

[illegible]

ტრანსფორმაციები: $Xt \rightarrow [+უნახ] \vee [-უნახ]$

'უნახ' $\rightarrow [+ხოლმ] \vee [-ხოლმ]$

'ხოლმ' $\rightarrow [+კავშ] \vee [-კავშ]$

$[+კავშ] \rightarrow [+პირ] \vee [-პირ]$

$\{ [+ხოლმ] \wedge [-უნახ] \wedge [-კავშ] \} \rightarrow [+6] \vee [-6]$

$[-კავშ] \rightarrow [+6] \rightarrow [+წ.6] \vee [-წ.6]$

დამატებითი

მნიშვნელობები:

$[-კავშ] = [+ნამყო]$

$[+კავშ] = [-ნამყო] = \text{"მომავალი"}$

$\{ ([+სრ]) \wedge [+ხოლმ] \wedge [-6] \} = \text{"აწმყო-მყოფადი"}$

ფორმალური ნიშნები:

$[+ხოლმ]$ გამოიხატება ნომინატიური კონსტრუქციით

$\{ [+უნახ] \wedge [-ხოლმ] \}$ -დატიური, ინვერსიული კონსტ.

$[-უნახ] \wedge [-ხოლმ]$ -ძრავიერი კონსტრუქციით;

X ქართულთან შედარებით მეგრული მიისწრაფვის სისტემის სისრულულობასაკენ. ერთდროითი შემოღება (რომელიც ქართულშიც გვაქვს) განსაზღვრულია დროის კატეგორიის ჩამოყალიბებისას „აწმყო-„ნამყო“ -„მყოფადი“ დროების განსასხვავებლად I სერიის ფორმებში „ნამყოფის“ ნიშნის გაძლიერებით: ამ გვაქვს შესაძლებლობა $[+6] \vee [-6]$, მაშინ როდესაც სხვაგან ყველგან „ნამყოფი“-ს დამატებითი დიფერენციალური ნიშნის ფუნქცია ენიჭება და „კავშ.“ ნიშანს ეთანადება შემდგომგანსაზღვრავ: $[+კავშ] = [-ნამყო]$ $[-კავშ] = [+ნამყო]$.

[+კავშ]-ს სუფიქსით (III პირისათვის) და
-მ/-ა სუფიქსებით (^I/II პირებისათვის);

[+პირ] -კო სუფიქსით;

[+ნამყო] -ო სუფიქსით;

[+ხოლმ] ¹ [+უნახს]-ნა- პრეფიქსით;

დამატებითი ფორმალური -დ/-იდ(ი) ყველაგან; გარდა II სერიისა და
ნიშნების: {[-ნ] V [-წ.ნ]} - კონისა.

ჭანურში ქართველურ ენათგან ყველაზე მეტი რაოდენობის განსხვავებული ზმნური ფორმა გვაქვს - აქ 20 მწკრივი გამოიყოფა, რომელთა დახასიათებისათვის ღირებულია 7 დიფერენციალური ნიშანი - ყველაზე მეტი ქართველურ ენათა შორის:

აწმყო	[-უნ]	[+ხ]	[-კ]	[-პ]	[-სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარუმს“
ნამყო უსრული	[-უნ]	[+ხ]	[-კ]	[-პ]	[-სრ]	[+ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარუმტუ“
კავშ. I	[-უნ]	[+ხ]	[+კ]	[+პ]	[-სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარუმტას“
პირ. I	[-უნ]	[+ხ]	[+კ]	[+პ]	[-სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარუმტუკონ“
ნანამყოუსრ. თურმ.	[+უნ]	[+ხ]	[-კ]	[-პ]	[-სრ]	[+ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარუნტოლო-რენ“
ნამყოფ თურმ.	[+უნ]	[+ხ]	[-კ]	[-პ]	[-სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარასინტე-რენ“
ნამყოფ. პირ.	[-უნ]	[+ხ]	[+კ]	[-პ]	[+სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარასინტუ“
მყოფადი	[-უნ]	[+ხ]	[-კ]	[-პ]	[+სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარას (უ)ნონ“
აორისტი	[-უნ]	[-ხ]	[-კ]	[-პ]	[+სრ]	[+ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარუ“
კავშ. II	[-უნ]	[-ხ]	[+კ]	[-პ]	[-სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარას“
პირ. II	[-უნ]	[-ხ]	[+კ]	[+პ]	[-სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარუკონ“
პირ. III	[-უნ]	[-ხ]	[+კ]	[+პ]	[+სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარატუ“
პირ. IV	[-უნ]	[-ხ]	[+კ]	[+პ]	[+სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარატუკონ“
ნაბორისტ. თურმ. I	[+უნ]	[+ხ]	[-კ]	[-პ]	[+სრ]	[+ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარულორენ“
ნაბორისტ. თურმ. II	[+უნ]	[+ხ]	[-კ]	[-პ]	[+სრ]	[+ნ]	[+წ.ნ]	„ჭარულორტუ“
ნაბორისტ. კავშ. III	[+უნ]	[+ხ]	[+კ]	[-პ]	[+სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„ჭარულორტას“
ინვერს. თურმ. I	[+უნ]	[-ხ]	[-კ]	[-პ]	[+სრ]	[+ნ]	[-წ.ნ]	„უჭარუნ“
ინვერს. თურმ. II	[+უნ]	[-ხ]	[-კ]	[-პ]	[+სრ]	[+ნ]	[+წ.ნ]	„უჭარუნტუ“
ინვერს. კავშ. III	[+უნ]	[-ხ]	[+კ]	[-პ]	[+სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„უჭარუნტას“
ინვერს. პირ.	[+უნ]	[-ხ]	[+კ]	[+პ]	[+სრ]	[-ნ]	[-წ.ნ]	„უჭარუნტუკონ“

ფორმალური ნიშნები: {[-უნახს] ¹ [+ხოლმ]} - თემის ნიშნები;

{[-უნახს] ¹ [-ხოლმ]} - $\emptyset$;

{[+უნახს] ¹ [-ხოლმ]} - დატიური, ინვერსიული კონსტრ.

{[+უნახს] ¹ [+ხოლმ]} - მიმდებარე ნიშანი წარმოება;

[+კავშ] — -ა(I/II, / -ას (III));

[+პირ] — -კო(ნ);

[+ნ] — -უ;

[[-უნახ]Λ[+ხოლმ]Λ[-კ]]+[+ნ]V[-ნ]

[[-კავშ]→[+ნ]→[+წ.ნ]V[-წ.ნ] გარდა [-უნახ]-სა

{[-უნახ]Λ[+ხოლმ]Λ[+კავშ]}(წ.წ.)→[+სრ]V[-სრ]

აქ წარმოდგენილი წარმომშობი გრამატიკების შეთანადება-შეპირისპირების შედეგად შეიძლება გამოვიტანოთ შემდეგი ხასიათის დასკვნები საერთო ქართველურის მწკრივებისა და მათი შემადგენელი დიფერენციალური ბინარული სემანტიკური ნიშნების შესახებ; ქართველური ენების მწკრივით ფორმალურ-სემანტიკური დახასიათებისათვის გამოიყოს 7 დიფერენციალურ-ბინარული, სემანტიკური ნიშანი. ესენია: „ხოლმეობითობა“, „უნახაობა“, „კავშირეობითობა“, „ნამყოზა“, „ასპექტი“, „პირობითობა“, „წინარენამყოზა“.

ამათგან ყველაზე უფრო თანამიმდევრულ სურათს ქართველური ენების მიხედვით იძლევა „უნახაობა“, რომელიც „ხოლმეობითობის“ ნიშანთან ერთად განსაზღვრავს ზმნურ ფორმათა ე.წ. სერიებს. ამ ორი ნიშნის მიხედვით ქართულში გამოიყოფა სამი, დანარჩენ ქართველურ ენებსა და ძველ ქართულში კი - 4 სერია, ე.ი. რეალიზებულია ამ ორი ნიშნის ლოგიკურად შესაძლებელი ყოველი კომბინაცია. ამ სერიების გამოყოფას გარკვეული სინტაქსურ-მორფოლოგიური საფუძველიც ეძღვნება:

I სერია [+ხოლმ]Λ[-უნახ]-ნომინატიური კონსტრუქცია, თემატური;

II სერია [-ხოლმ]Λ[-უნახ]-ერგატიული კონსტრუქცია, ათემატური;

III სერია [-ხოლმ]Λ[+უნახ]-დატიური, ინვერსიული კონსტრუქცია, ძირითადად ათემატური;

IV სერია [-ხოლმ]Λ[+უნახ]-ნომინატიური კონსტრუქცია, მეშველ-ზმნიანი (ჭანურში) ან ნო-პრედიქცია-ნი (მეგრულში).

„ხოლმეობითობა“ ყველა ქართველურ ენაში წარმოადგენს სინტაქსურ-მორფოლოგიურ კატეგორიას, რამდენადაც დაპირისპირება: [+ხოლმეობითი]: [-ხოლმეობითი] - ყველგან გამოხატულია სინტაქსურად ნომინატიური და ერგატიული (დატიური) კონსტრუქციების შეპირისპირებით გარდამავალი ზმნებისათვის. იქ, სადაც ეს სინტაქსური ნიშანი ქრება გარდამავლობის სხვაგვარი სინტაქსურ-მორფოლოგიური რეპრეზენტაციების გამო, „ხოლმეობითობის“ გრამატიკულობა მაინც არ სუსტდება და იგი მარკირებულია სხვა გრამატიკული (მორფოლოგიური) ნიშნების საშუალებით (მაგ., ძველ ქართულში ერგატივს სრული ასპექტის გამოხატვა ეკისრება და ამგვარად „ხოლმეობითობის“ მაჩვენებლად ვერ მიიჩნევა, მაგრამ [+ხოლმეობითი] აქ მაინც ნათლად განსხვავდება დანარჩენი მწკრივებისგან სპეციალური მაჩვენებლით, -ი სუფიქსით).

„კავშირეობითობა“ გრამატიკული კატეგორიაა ყველა ქართველურ ენაში და იგი ყველგან მარკირებულია -ს სუფიქსით III პირის ფორმებისათვის. (კავშირეობითის მწკრივებს -ე/-ა ხმოვანდაბოლოებებიც ახასიათებთ, მაგრამ მათ შორის მკაცრი მორფოლოგიური შესაბამისობების დადგენა რთულდება).

„ასპექტის“ მიხედვით მნიშვნელობათა განმასხვავებელი ფუნქცია ყველა ქართულურ ენაში ზმნისწინებს ენიჭებათ, თუმცა ბევრი ენათმეცნიერის აზრით (აკ.შანიძე, ვ.თოფურიძე, ივ.ქავთარაძე, ზ.ჭუმბურიძე...) ეს ფუნქცია მათთვის პირველადი არაა (ამას ადასტურებს ძველი ქართული მონაცემებით). „ასპექტის“ მარკირება ზმნისწინებით ემთხვევა იმ პერიოდს, როდესაც ეს კატეგორია ახალ ზმნურ მნიშვნელობათა წარმოქმნელ ფუნქციას იძენს. ეს პროცესი ემთხვევა „ნამყოფის“ ნიშნის გაძლიერებას, რაც ყველა ქართულურ ენაში I სერიის ფორმებიდან „აწმყო-მყოფადის“ მნიშვნელობის ჩამოყალიბებით იწყება:

I სერიის ფორმებისათვის ასპექტის სრულ და უსრულ მნიშვნელობებს მწკრივის ფორმათწარმოქმნელი ფუნქცია ენიჭებათ ქართულსა და სვანურში [+კავშ] და [-კავშ] მნიშვნელობებისათვის, მეგრულსა და ჭანურში კი -მხოლოდ [-კავშ] მნიშვნელობებისათვის^X. შემდეგ „ნამყოფის“ ნიშნით (რომელსაც ამ ეტაპამდე, როგორც ჩანს, მხოლოდ დამატებითი დიფერენციაციური ნიშნის მნიშვნელობა ჰქონდა და კავშირებითობას ენაცვდებოდა: [+კავშ] → [-ნ]; [-კავშ] → [+ნ] განსხვავდება [+სრ] და [-სრ] მოქმედებები და ამგვარად წარმოქმნილი ფორმებისათვის ვითარდება „აწმყოსა“ და „მყოფადის“ გრამატიკული შინაარსები. ეს მნიშვნელობები ყველა ქართულურ ენაში მწკრივთა წარმოქმნის თვალსაზრისით ჭარბია, თუმცა ისინი სხვა მნიშვნელობების თანაბრად ფუნქციონირებენ; მაგ., ქართულში „აწმყო“ და „მყოფადი“ დამატებითი მნიშვნელობები დიფერენციალურ ნიშანთა შემდეგი კონტებისათვის:

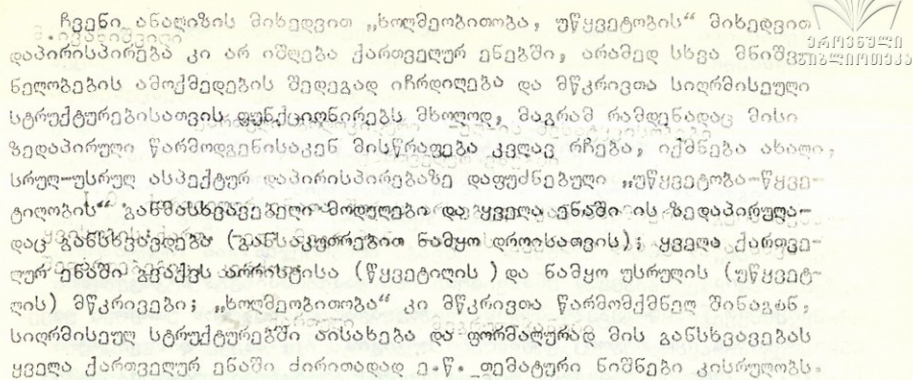
{[+ხოლმ] [-უნახ] [-კავშ] [-სრ] [-ნ]} - „აწმყო“
 {[+ხოლმ] [-უნახ] [-კავშ] [+სრ] [-ნ]} - „მყოფადი“

სვანურში: {[+ხოლმ] [-უნახ] [-კავშ] [+სრ] [-ნ]} - „მყოფადი სრული და უსრული“

{[+ხოლმ] [-უნახ] [-კავშ] [+სრ] [+ნ]} - „აწმყო“
 მეგრულში: {[+ხოლმ] [-უნახ] [-კავშ] [+სრ] [-ნ]} - „აწმყო-მყოფადი“
 ჭანურში: {[+ხოლმ] [-უნახ] [-კავშ] [+სრ] [-ნ]} - „მყოფადი“
 {[+ხოლმ] [-უნახ] [-კავშ] [-სრ] [-ნ]} - „აწმყო“

ამ მნიშვნელობების თვალსაზრისით ქართულური ენების შეპირისპირებითი ანალიზი ხსნის ზოგიერთ გაურკვევლობას ამ საკითხში. მაგალითად, სრული აწმყო შემთხვევითა^{XX} მეგრულში კი „აწმყო-მყოფადი“ დამატებითი მნიშვნელობაა [+სრ] [-ნ] კონისათვის. ეს იხსნება ქართულისა და ჭანურის ფორმებით, სადაც „აწმყო-მომავალი“ განსხვავებულია და „აწმყო“-ს მნიშვნელობას გადმოცემის [-სრ] [-ნ] კონა, „მომავლისა“ კი [+სრ] [-ნ] კონა. მეგრულში, როგორც ჩანს, „აწმყოსა“ და „მყოფადის“ მნიშვნე-

X ჭანურში ასპექტის მიხედვით განსხვავებულ ფორმებს მწკრივთა წარმოქმნის ძალა II და IV სერიის ფორმებისათვის გააჩნიათ.
 XX მწკრივის შემდგენელ მნიშვნელობათა ლოგიკურად დაუმეცხველი კომბინაციების ამსახველი უნივერსალიზების შესახებ იხ. რ. ა. ასათიანი, მარტივი წინადადების ტიპოლოგიური ანალიზი, თბ., 1982, გვ. 55.

-23 [3,3]

151

В статье на основе формально-семантического анализа различных временно-видовых форм глагола картвельских языков выделяются 6(7) дифференциально-бинарных семантических признаков, с помощью которых характеризуются различные системы рядов в картвельских языках. В рамках данного анализа выдвинуты некоторые положения относительно системы рядов в общекартвельском языке.

45

უარყოფით მარტივ თხრობით წინადადებათა
კლასიფიკაცია წინადადების დანაწევრების
ლოგიკურ-გრამატიკული თეორიის შუქზე

ცნობილია, რომ ყველა ენაში არსებობს დაპირისპირება მტკიცებითა და უარყოფით წინადადებას შორის. მიუხედავად იმისა, რომ უარყოფა უძველესი დროიდან იყო როგორც ფორმალური ლოგიკის [9], ასევე ლინგვისტური [1, 49-79] კვლევის ობიექტი, რაც ძალზე მრავალრიცხოვან ლიტერატურაშია ასახული [1, 79-141], ეს საკითხი მაინც არასაკმარისადაა შესწავლილი.

ენაში უარყოფის საკითხი უფრო გლობალურ, წინადადების სტრუქტურისა და წინადადების საშუალებით გამოხატული აზრის მიმართების პრობლემას უკავშირდება. მიუხედავად იმისა, რომ არ არსებობს ცალსახა მიმართება ფორმალურ ლოგიკაში უარყოფასა და ენაში უარყოფას შორის, აუცილებელია წინადადებისა და მისი საშუალებით გამოხატული მსჯელობის (ლოგემის) სტრუქტურათა შეთანადება, რასაც წინადადების დანაწევრების ლოგიკურ-გრამატიკული თეორიის წარმომადგენლები გვთავაზობენ [3, 106-129; 5, 6, 37-48].

ამ თეორიის თანახმად მსჯელობას, როგორც წინადადებით გამოხატული აზრის ფორმას, სტრუქტურის ორი დონე აქვს: 1/მსჯელობის საპროპოზიციო ანუ ლოგიკური ფუნქციის სტრუქტურა (შეესაბამება წინადადების დანაწევრების სინტაქსური დონე); 2/მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურა (შეესაბამება წინადადების დანაწევრების ლოგიკურ-გრამატიკული დონე); ეს ორი დონე არ ემთხვევა ერთმანეთს. როგორც თანამედროვე ფორმალური (მათემატიკური) ლოგიკა გვასწავლის, მსჯელობის საპროპოზიციო ანუ ლოგიკური ფუნქციის სტრუქტურას ქმნის *ჩ* -ადგილიანი პრედიკატი და მისი აგუმენტები. ეს სტრუქტურა შეიძლება შედგებოდეს ორი ან მეტი წევრისაგან იმისდა მიხედვით, თუ რამდენი არგუმენტი აქვს საპროპოზიციო ფუნქციას, ანუ რამდენადგილიანია პრედიკატი, ერთადგილიანი თუ მრავალადგილიანი [1, 154-156]. მაგ. „*ბატი სახლს აშენებს*“ მსჯელობის სტრუქტურა შედგება სამი წევრისაგან: *ორადგილიანი პრედიკატისა* („*აშენებს*“) და ორი *არგუმენტისაგან* („*ბატი*“, „*სახლს*“). მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატულ სტრუქტურას კი ქმნის ლოგიკური სუბიექტი, როგორც აზრის საგნის შესახებ ცნება და ლოგიკური პრედიკატი, როგორც ცნება იმ ნიშნის (ან ნიშნების) შესახებ, რომლებიც ახასიათებს (ან არ ახასიათებს) აზრის მოცემულ საგანს. მსჯელობის საპროპოზიციო ფუნქციის დონისაგან განსხვავებით, მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურა ყოველთვის ორწევრიანია, შედგება ლოგიკური სუბიექტისა და ლოგიკური პრედიკატისაგან.

მსჯელობის საპროპოზიციო ფუნქცია ასახავს ობიექტური კავშირების

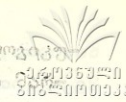
ხასიათს, ხოლო მისი სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურა აფიქსირებს შემდეგნაირად პრედიკატის სუბიექტურ მხარეს. ის ფორმირდება იმის მიხედვით, თუ შემდეგნაირად აქტის პრედიკატში სიტუაციის რომელი კომპონენტია გამოყოფილი აზრის საგნად (ანუ ლოგიკურ სუბიექტად) და რომელი მის მაპრედიკატურებად ნიშნად (ანუ ლოგიკურ პრედიკატად). ასე რომ, თუ მსჯელობის დენოტატი ერთი და იგივე სიტუაციაა, მაშინ ამ მსჯელობის *მ-ადგილიანი* პრედიკატი და არგუმენტები ყოველთვის ერთი და იგივე ცნებებით იქნება გამოსატყულო. მაგ. მსჯელობაში „ბავშვი თამაშობს ბურთს“, „თამაშობს“ ყოველთვის იქნება *ორადგილიანი* პრედიკატის გამომხატველი და „ბავშვი“ და „ბურთს“ - ყოველთვის არგუმენტების გამომხატველი. მაგ. მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურა კი შემდეგ შეისაძლო ვარიანტებს იძლევა: 1/ *ბავშვი* თამაშობს ბურთს (ბავშვი - მახვილით გამოყოფილი ლოგიკური პრედიკატია, თამაშობს ბურთს - ლოგიკური სუბიექტია); 2/ *ბავშვი* თამაშობს ბურთს (ბავშვი თამაშობს - ლოგიკური სუბიექტია, ბურთს - მახვილით გამოყოფილი ლოგიკური პრედიკატია). ასე რომ, -ამ თვალსაზრისის მიხედვით ერთნაირი ლექსიკური შემადგენლობის მქონე წინადადება შეიძლება გამოსატყუდეს სხვადასხვა მსჯელობებს, როგორც განსხვავებული სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურის მქონე აზრის ფორმებს, მაგრამ ამავდროულად ამ მსჯელობის საპროპოზიციო ფუნქცია უცვლელი, ერთი და იგივე რჩება [3, 115].

ისევე როგორც ერთ სინტაქსურ წინადადებას შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე ლოგიკურ-გრამატიკული დანაწევრება, ასევე ერთი ლოგიკურ-გრამატიკული დანაწევრების მქონე მსჯელობას შეიძლება რამდენიმე სინტაქსური კონსტრუქცია შეესაბამებოდეს. მაგ. ა/ ფაბრიკამ გამოუშვა ახალი პროდუქცია, ბ/ ფაბრიკის მიერ გამოშვებულია ახალი პროდუქცია, გ/ ფაბრიკაში გამოშვებულია ახალი პროდუქცია.

წინადადებაში გარკვეული ენობრივ საშუალებებით ხდება მსჯელობის სტრუქტურის ორივე დონის ასახვა. მსჯელობის საპროპოზიციო ფუნქციის სტრუქტურას შეესაბამება წინადადების სინტაქსური დონე, რაც წინადადების ნომინატიურ და ეგრადიურ კონსტრუქციებში ფიქსირდება. რაც შეეხება მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატულ სტრუქტურას, ისიც სპეციალური ენობრივი საშუალებებით აისახება, თუმცა არაა აუცილებელი, რომ ყველა ენაში ერთსა და იმავე ხერხს მიმართოს.

ე.ი. ერთი და იგივე ლექსიკური და სინტაქსური შედგენილობის წინადადებას აქვს სტრუქტურის ორი დონე: სინტაქსური და ლოგიკურ-გრამატიკული. ეს უკანასკნელი არაა წმინდა ლოგიკური (აზრობრივი) დანაწევრება, მას ფორმალურ-გრამატიკული ხასიათი აქვს და იქნება წინადადებაში გამოსატყულო აზრის სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურის გრამატიკული საშუალებებით მარკირების შედეგად. ამდენად, ლოგიკური სუბიექტი და პრედიკატი განისაზღვრება როგორც ლოგიკურ-გრამატიკული [5, 162].

რაც შეეხება მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურის გამომყოფ ენობრივ საშუალებებს, მარკერებს, ისინი ცალკეული ენებისათვის

სამეცნიერო ჟურნალში "საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბიულეტენი" 1977 წლის 15-22. 8]. ზოგ ენაში ლოგიკური პრედიკატის მარკერებთან ერთად არსებობს ლოგიკური სუბიექტის გამომავალი, თუმცა უმრავლეს შემთხვევაში ხდება არა ლოგიკური სუბიექტის, არამედ ლოგიკური პრედიკატის მარკირება. საერთოდ კი, მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურის გამოყოფი საშუალებების სიმრავლე ენის ტიპოლოგიური თავისებურებაებითაა განპირობებული [5, 119-137, 220].

მსჯელობის სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურის მარკერები მხოლოდ ნაწილობრივ ემთხვევა სინტაქსურ ღონეზე გამოყენებულ გრამატიკულ საშუალებებს. ე.ი. არსებობს მარკერები, რომლებიც ფუნქციონირებს: 1/ მხოლოდ სინტაქსურ ღონეზე, 2/ მხოლოდ ლოგიკურ-გრამატიკულ ღონეზე, 3/ როგორც სინტაქსურ, ასევე ლოგიკურ-გრამატიკულ ღონეზეც.

ერთ-ერთ მარკერად, რომელიც ფუნქციონირებს როგორც სინტაქსურ ასევე ლოგიკურ-გრამატიკულ ღონეზეც, ზოგ ენაში გვხვდება უარყოფა [4, 39 და შიგ]. მაგ. რუსულში უარყოფითი ნაწილაკი не პრედიკატის გამომავალი ნებისმიერი წევრის წინ იკავებს ადგილს და გვიჩვენებს ლოგიკური პრედიკატის მარკერად. აქედან გამომდის, რომ ნებისმიერ წინადადებას რუსულში იმდენი უარყოფითი ფორმა შეიძლება ჰქონდეს, ამ წინადადების რამდენი ლოგიკურ-გრამატიკული დანაწევრებაცაა შესაძლებელი. მაგ. Он не приезжал вчера домой; Он он приезжал вчера домой; Он приезжал вчера не домой; (ყველა წინადადებაში ლოგიკური პრედიკატი ხაზგასმული.). თუმცა რუსულშივე სხვა ვითარება გვაქვს მაშინ, როცა ლოგიკური პრედიკატი გამოიხატება არა უარყოფითი ნაწილაკიანი ზმნა-შემასვენლით, არამედ წინადადების რომელიმე სხვა წევრით, რომელიც მარკირებულია რაიმე სხვა „დადებით“ საშუალებით. ასეთ შემთხვევაში не ნაწილაკი აღარ გამოდის ლოგიკური პრედიკატის მარკერად. მაგ. Он нравилось ему только изобилие собак и кошек [1, 158-159].

რადგან უარყოფა ფუნქციონირებს წინადადების დანაწევრების ორსავე ღონეზე, ისმის კითხვა, როგორ შევაფასოთ უარყოფითი წინადადებებით გამოსატული მსჯელობების ხარისხი, რით განისაზღვრება ის, სინტაქსურ ღონეზე წინადადების სტრუქტურით, თუ ლოგიკურ-გრამატიკულ ღონეზე მისი სტრუქტურით? [8].

თვალსაზრისით, მსჯელობის შეფასებით სქემა, რომელზეც თვორითად შესაძლოა მოხდეს კომბინაცია იქნება წარმოდგენილი.

წინადადების სხასიოთი მტკიცება-უარყოფითობის თვალსაზრისით				
მსჯ. მანერა-სინტაქსური	+	-	-	+
- ლოგიკურ-გრამატიკული	+	-	+	-

სინტაქსურ ღონეზე + ნიშნის ქონა ნიშნავს იმას, რომ სინტაქსური შემასვენელი მტკიცებით ფორმითაა წარმოდგენილი, - ნიშნის ქონა კი

იმას, რომ შემასმენელი უარყოფითი ფორმიტაბა.

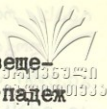
ლოგიკურ-გრამატიკულ დონეზე + ნიშნის ქონა ნიშნავს იმას, რომ ლოგიკური პრედიკატი მტკიცებითი ფორმიტაბა წარმოდგენილი, - ნიშნის ქონა კი იმას, რომ ლოგიკური პრედიკატი უარყოფითი ფორმიტაბა წარმოდგენილი.

თავისთავად ცხადია, რომ სინტაქსური შემასმენლის თანხვედრა ლოგიკურ პრედიკატთან გვაძლევს ან მტკიცებით (სინტაქსური +, ლოგიკურ - გრამატიკული+), ან უარყოფით (სინტაქსური-, ლოგიკურ-გრამატიკული-) წინადადებას. როცა სინტაქსური შემასმენელი უარყოფითი ფორმაშია, ხოლო ეგვემ წინადადების ლოგიკური პრედიკატი მტკიცებითია, ანუ ლოგიკური პრედიკატი გამოიხატება არა ზმნა-შემასმენლით, არამედ წინადადების ნებისმიერი სხვა წევრით, ოღონდ „დადებაით“ ფორმაში (ის გამოიყოფა ან ლოგიკური მახვილით, ან მოდალური სიტყვით ან შემომფარგვლი მნიშვნელობის მქონე ნაწილაკით), ასეთ შემთხვევებს ვუწოდებთ სინტაქსურად უარყოფით; სუბიექტურ-პრედიკატული სტრუქტურის დონეზე კი მტკიცებით წინადადებას. (მაგ. Брат не ходил в библиотеку). თეორიულად შესაძლო ბოლო ვარიანტი კი სინტაქსური შემასმენელი მტკიცებითი ფორმაშია, ლოგიკური პრედიკატი კი უარყოფითი ფორმიტაბა წარმოდგენილი. ასეთ წინადადებას ვუწოდებთ სინტაქსურად მტკიცებითებს; ლოგიკურ-გრამატიკულ დონეზე კი უარყოფითებს. (მაგ. Не брат ходил в библиотеку; Он уехал не в Москву; Nothing was said.)

გ.ი. მარტივი თხრობითი წინადადება, როგორც უარყოფითი მსჯელობის გამოსატყვის ენობრივი ფორმა, მისი დანაწევრების სინტაქსური დონეზე იქნება უარყოფითი მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როცა უარყოფითია სინტაქსური შემასმენელი. ეგვემ წინადადება ლოგიკურ-გრამატიკულ დონეზე შეიძლება იყოს უარყოფითიც (ლოგიკური პრედიკატი ემთხვევა ზმნა-შემასმენელს) და მტკიცებითიც (ლოგიკური პრედიკატი არ ემთხვევა ზმნა-შემასმენელს).

ლიტერატურა

1. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. М., 1983.
2. Бондаренко В.Н. Средства выражения некоторых универсалий предложения, обусловленных структурой выражаемой им мысли. ИЯШ, 1981, №1.
3. Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания. М., 1977.
4. Панфилов В.З. Отрицание и его роль в конструировании структуры простого предложения и суждения. ВЯ, 1982, №2.
5. Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. М., 1971.
6. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения. ВЯ, 1977, №4.
7. Панфилов В.З. Грамматика и логика. М., 1967.

8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1956, с.388-390 и т.д. Томпсон А.И. Винительный падеж прямого дополнения в отрицательных предложениях в русском языке. Русский филол. вестник, 1893. №1.
9. Рой М. История индийской философии. 1958. Чатерджи С., Датка Д. Введение в индийскую логику. 1955. Платон. Сочинения. Т.-. М. 1970. Тренделенбург А. Логические исследования, ч.2. М., 1968. Аристотель. Сочинения. Т.1. М., 1976; т.2. М., 1978. Кант И. Логика. Пг., 1915.

Н.Г.КВАШАЛИ

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРОСТЫХ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СВЕТЕ ТЕОРИИ ЛОГИКО-ГРАММАТИЧЕСКОГО ЧЛЕНЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Р е з ю м е

В работе рассматриваются вопросы соотношения уровня членения простых повествовательных отрицательных предложений с уровнями членения соответствующих суждений и на этом основании дается классификация этих предложений.

კავშირის ფუნქციონალური ანალიზის საკითხისათვის
(რთული თანწყობილი წინადადების მიხედვით)

ფუნქციონალური ანალიზის საკითხების კვლევისას გ. ზოლოტოვა აღნიშნავს: „იქმნება ფუნქციონალური გამოკვლევების ისეთი მიმართულებაც, რომელიც ცდილობს გამოავლინოს ამა თუ იმ ენობრივი ერთეულების გამოყენების პირობები, მათი პრაგმატული მნიშვნელობების განსხვავებები სხვადასხვა კომუნიკაციურ სიტუაციებში, შეზღუდვები, რომლებსაც ქმნიან ეს სიტუაციები და ა.შ. ეს მნიშვნელოვანი და პერსპექტიული მიმართულებაა, მაგრამ მისი თეორიული აპარატი ჯერ კიდევ დაუმუშავებელია, ფუნქციის ცნება არ არის განსაზღვრული, არ არის გამოწვეული ერთ-ერთი მნიშვნელობის, აზრის ცნებისაგან, ერთეულების გამოყენების ცნებისაგან, ერთეულის გამოყენების ცნებისაგან“. (11, 87, 88).

მოცემული ნაშრომი წარმოადგენს მებრტყევი კავშირის გამოყენების განმაპირობებელი ზოგიერთი პარამეტრის დადგენის ცდას, რაც შესაძლებლობას მოგვცემს გავაანალიზოთ კავშირის ფუნქცია წინადადებაში.

მებრტყევი კავშირის ფუნქციის შესწავლა მრავალმხრივად საინტერესოა: 1/ ტექსტის აგების თვალსაზრისით - რთული თანწყობილი წინადადება არ გვხვდება ნაწარმოების დასაწყისში, თუ მას არა აქვს სპეციალური სტილისტიკური დანიშნულება; 2/ სინტაქსისა - კავშირის აქვს გარკვეული სინტაქსური დანიშნულება, რაზედაც ამხსნილებდა ყურადღებას ტრადიციული გრამატიკა; 3/ სემანტიკისა - კავშირი გარკვეული სემანტიკის მატარებელია.

არსებობს სხვადასხვა აზრი კავშირის სემანტიკის შესახებ. ა. ვეჟბიკი გრამატიკული ელემენტების (მათ შორის კავშირის შესახებაც) აღნიშნავს: „სორენსენთან ერთად მე ვიმედოვნებ, რომ პირველადი სემანტიკური ერთეულების დაძვანა არ არის უფსკრულში გადარჩევა. მაგრამ არ მჯერა, რომ ისეთი გრამატიკული ერთეულები, როგორცაა კავშირები და ზმნიხედები ან აბსტრაქტული სახელები, მაგალითად, დრო, სივრცე ან თვისება, პირველად სემანტიკურ ერთეულებს წარმოადგენს; ჭეშმარიტად ვეჭვობ, ახასიათებთ თუ არა მათ შეფარდებითი სემანტიკური სიმართლები“ (23, 14).

ვ. გინოგრაბოვი, რუსული მარტივი კავშირის შესახებ შენიშნავს: „მარტივი კავშირის აზრობრივი მოცულობა, მისი მნიშვნელობების ნაირსახეობის ხარისხი სხვადასხვა მიზეზითაა გამოწვეული: აქ მნიშვნელობა აქვს კავშირის წარმოშობასაც, მისი ძველი გამოყენების ნაშთებსა, მის მორფოლოგიურ შემადგენლობასა, რომელიც მოქმედებს მის დამოკიდებულებაზე სხვა სიტყვებთან, განყენებულ, ლოგიკურისა და ემოციურ სუბიექტურ მნიშვნელობათა შეთავსებადობის ხასიათსაც და მის დამოკიდებულებასაც გამონათქვამის ამა თუ იმ მოდალობებთან“ (9, 71).

კავშირის სემანტიკა მჭიდროდაა დაკავშირებული რთული წინადადების სტრუქტურულ-სემანტიკურ აგებულებასთან. სწორედ რთული წინადადების პონენტების ერთმანეთისადმი მიმართულების გათვალისწინებამ საშუალება მისცა გ.კრედილის და ე.პაღუჩევას განესხვავებინათ კავშირის საკუთარი მნიშვნელობა და სიდექციური მნიშვნელობა (15, 31-36).

მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ კავშირის მნიშვნელობას განაპირობებს სხვადასხვა ფაქტორი - კავშირის აქტანტების სემანტიკა, მიმართება ამ აქტანტებს შორის, წინადადების მოდალური ტიპი და ა.შ. (9, 19). კონკრეტულ ენებში ამ ფაქტორთა უმეტესობა ჯერ კიდევ დასადაგვანია.

ჩვენი კვლევის ობიექტია არა იზოლირებული კავშირი, არამედ კავშირი გარკვეულ კონტექსტში. საკვლევ მასალად გამოყენებულია თხრობითი წინადადებები თანამედროვე ქართული ავტორების სხვადასხვა სახის პროზაული ნაწარმოებებიდან. მასალის ანალიზისას მხედველობაში ვიღებთ წინადადება - კომპონენტების მხოლოდ იმ ელემენტებს, რომელნიც მნიშვნელოვანია ჩვენი ამოცანის გადასაწყვეტად; რთული წინადადებების სპეციფიკის გამოსაგვლენად კი საინტერესო შედეგებს გვაძლევს ე.წ. უარყოფითი ენობრივი მასალა, რომელსაც ვიღებთ სხვადასხვა სახის ტრანსფორმაციის შედეგად.

ასეთი ანალიზის დროს დადგინდა ხუთი დონის სხვადასხვა პარამეტრი, თითოეული აპარამეტრის შეცვლა იწვევს კავშირის ანულირებას ან შეცვლას. განვიხილოთ თითოეული ცალ-ცალკე.

I. ფონეტიკური

წინადადება როგორც სტრუქტურული და აზრობრივი ერთეული წარმოადგენს რთულ, მრავალწახანაგოვან ენობრივ მოვლენას. მისი სხვადასხვა ასპექტის გამოვლენა და შესწავლა მდგომარეობს მადიფერენცირებადი ნიშნების გამოყოფაში წინადადების სხვადასხვა დონეზე. ერთ-ერთი ასეთი ნიშანთაგანია წინადადების დასრულებული ინტონაცია^X. რთული წინადადება

X მაგალითად, ნ.არუთიწოვა ასახელებს ინტონაციას წინადადების მახასიათებლურ ნიშანთა შორის: "Анализ формы и содержания "идеального предложения" выявил в нем следующие черты, отличающие его от синтаксически значимых частей предложения: 1/ законченная интонация (ხაზი ჩვენია-დ.გ.) /коммуникативная автономность, 2/морфема абсолютного времени / соотносённость с моментом речи, 3/синтагматическая связанность/ определительные отношения, 4/синтагматическая независимость подлежащего + морфема абсолютного времени в сказуемом / грамматическая автономность".

[7. ს.3]. იხ. აგრეთვე: [1; 6; 16; 22.]

ბის ფარგლებში არაბოლოკიდური წინადადება - კომპონენტი ჰკარგავს სწორედ ამ ნიშანს. მას არა აქვს დასრულებული ინტონაცია.

გარდა ამისა, ინტონაცია თანწყობილ წინადადებაში გამოხატავს გარკვეულ მიმართებას წინადადებას - კომპონენტებს შორის, ე.ი. აქვს გარკვეული აზრობრივი დატვირთვა²¹. ამ ფაქტზე მიუთითებდნენ ადრე ს. კარცვესკი²², ა.პეშკოვსკი¹⁷ და სხვ. თანამედროვე მეცნიერებებმა ეს ფაქტორი დაუკავშირეს გამოწვევების თეორიას. ი.ტორსუევა სწორედ ინტონაციას თვლის მიმართულებების გამოხატვის პირველად ხერხედ: "... ზოგიერთი სინტაქსური ხერხის გამოჩენა (მაგალითად, კავშირისა) განპირობებულია იმით, რომ დაწერილ ტექსტში შეუძლებელია გადმოცემა ის დამოკიდებულებანი, რომელსაც გადასცემს ინტონაცია ტექსტის ზეპირ ვარიანტში. ამრიგად, კავშირი დაწერილ ტექსტში ჩნდება როგორც მაკომპენსირებული საშუალება. ინტონაცია - ენის არსებობის ბუნებრივი ფორმაა, ხოლო კავშირები, უთუოდ, უფრო გვიანდელი წარმონაქმნია" (20, 63).

2. სინტაქსური

მნიშვნელოვანი ადგილი წინადადებას - კომპონენტებს შორის აზრობრივი მიმართებათა დადგენაში უკავია რთული წინადადების ელემენტების წრფივ განლაგებას. აქ მნიშვნელოვან აქვს როგორც წინადადება - კომპონენტებში წვერთა განლაგებას, ისე თვით კომპონენტების თანმიმდევრობას^X.

ქართულში სიტყვათა განლაგების საკითხი წინადადებაში ენის ნორმირების ერთ-ერთი საკითხთაგანია (2, 4). ტრადიციულად განასხვავებენ ნეიტრალურ (პირდაპირ) და ინვერსიულ (შებრუნებულ) წყობას (2, 9). ინვერსიული წყობა დანიშნულებათა ემფაზის გამოხატება. ქართულში პირდაპირი

X კ. სვობოდა წინადადება - კომპონენტების განლაგებას თვლის რთული წინადადების ერთ-ერთ მახასიათებელ სტრუქტურულ ნიშნად:

"Этими другими структурными признаками являются, в частности, отнесенность двух предложений к одному или двум структурным планам, свободное и несвободное присоединение предложений и признаки менее комплексные, вплоть до простых: синсемантичность и аутосемантичность союзного выражения, относительный и неотнositельный характер аутосемантических выражений в невопросительном предложении, обязательность и факультативность сочетания одного предложения с другим, модальность, порядок следования предложений и вместе с тем перемещаемость предложений (ზაზა

ზვანია - დ. გ.), „направление семантико - синтаксического соединения в сложном предложении" 19, 100 .

(ნეიტრალური) წყობის თავისებურებას წარმოადგენს ზმნა - შემასმენლის ბოლო ან ბოლოსთან მიახლოებული პოზიცია^X, თუმცა მკვლევარები ისეთ შემთხვევებსაც აღნიშნავენ, როდესაც ზმნა-შემასმენელი წინადადების თავშია: წყობა კი ნეიტრალურია. ამის მიზეზი შეიძლება სხვადასხვა იყოს: წინა-დადების სტრუქტურა, ლექსებთან სემანტიკა, კონტექსტი და ა.შ. მაგალითად, შ.აფრიდონიძემ დააფიქსირა ასეთი წყობა ავტორის ელემენტარულ რემარკებში, რომელიც ახლავს პირდაპირ ნათქვამს (2, 86). გარდა ამისა, მან გამოყო მთელი რიგი გარკვეული სემანტიკის ზმნებისა, რომლებსთვის ჩვეულებრივია პირველი პოზიცია წინადადებაში (2, 87-88). ა.ალხაზიშვილმა დააფიქსირა ექსპოზიციური ტიპის წინადადებები, რომლებიც გვხვდება, ძირითადად, ბუნების აღწერის დროს. ამ წინადადებისათვის ინვესიული წყობა ნეიტრალურია. მაგალითად: „გავიდნენ კიდეც დღენი და თვენი“^{XX}. შებრუნებული რიგი - „კიდეც დღენი და თვენი გავიდნენ“ თუმცა შესაძლებელია, მაგრამ არ არის ბუნებრივი დამოუკიდებელი მარტივი წინადადებისათვის (ქვემდებარის პოზიცია შემასმენლის წინ ამ შემთხვევაში ემფატიკურია).

ზემოთქმულის საფუძველზე ვასკენით, რომ ქართულში გვაქვს ორმაგი ნეიტრალური წყობა - პირდაპირი და ინვერსიული ანუ ფსევდოინვერსიული^{XXX} და ორმაგი ემფატიკური - ინვერსიული და პირდაპირი.

თუ მივიმართავთ კონკრეტულ მასალას, შევნიშნავთ, რომ სხვადასხვა სახის მიმართებებისათვის რთული წინადადების კომპონენტებს შორის (რაც ექსპლიციტურად გამოიხატება სხვადასხვა კავშირით) დამახასიათებელია განლაგების სხვადასხვა თავისებურებანი. მაგალითად, „ხოლო“, „კი“ კავშირებიან რთულ წინადადებაში თითოეული კომპონენტის წევრთა რიგი, უმეტეს წილად, ნეიტრალურია. თანაფარდ წევრებს უკავიათ სიმეტრიული პოზიცია. სიმეტრიულობა ახასიათებს, ძირითადად, კომპონენტების თმბატურ ნაწილს. მაგალითად: „ფიქვები ახლოს ჩამოუვლიან ცაში შეჭრილ მწვერვალებს; უმეტესობა კი ქვემოთ და ქვემოთ მიდის“ (რ.ინანოშვილი, თეზრო 24): თუ, დაფუძნებით, პირველ კომპონენტში ნეიტრალურ წყობას შევცვლით ემფატიკურით, არა მარტო გაუქმდება შეპირისპირების მიმართება კომპონენტებს შორის, არამედ მათი დაკავშირება შეუძლებელი გახდება ქართულის ნორმის თვალსაზრისით. შეპირისპირებითი ხასიათის მიმართება შეუძლებელია, თუ ორივე კომპონენტი იწყებს ზმნა.

ამკარაბა, რომ რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტების რიგისა და თითოეულ კომპონენტში წევრთა პოზიციების კანონზომიერებათა დადგენა საინტერესო კვლევის საკითხია.^{XXXX}

X შემასმენლის ყველა შესაძლებელი პოზიცია მარტივ წინადადებაში დაწვრილებით განხილულია შ.აფრიდონიძის დისერტაციაში (2, 11-17). შენიშვნა. ტერმინი „პოზიცია“ ჩვენს ნაშრომში აღნიშნავს მხოლოდ ელემენტის ადგილს წრფივ წინადადებაში.

XX მაგალითი მოტანილია ა.ალხაზიშვილის შრომიდან (6, 385).

XXX შ.აფრიდონიძის ტერმინია (2, 86).

XXXX ზოგიერთი დასკვნა წევრთა განლაგების შესახებ წინადადება - კომ

სემანტიკური თეორიის განვითარებამ ხელი შეუწყო პრესუპოზიციის ცნების შემოტანას ლოგიკიდან ენათმეცნიერებაში (8,84-89; 13,337-369; 14; 16,46-63). პრესუპოზიციის მეოთხე გამოყენება სხვადასხვა ენობრივი ერთეულის ანალიზისას - სიტყვის, წინადადების, ტექსტის. მეტად საბუღისხმო შესაძლებლობანი დასახა პრესუპოზიციის ცნების შემოტანამ რთული წინადადების ანალიზისას. კერძოდ, ეს ცნება გვაძლევს შესაძლებლობას დავადგინოთ საფუძველი თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადებების განსახილველად (8,86). განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა ეს ცნება მხედველობის - ნაწილაკების, კავშირების ანალიზის დროს¹⁶. თანაკლავება აღნიშნავს, რომ ამ ხედვის გამოყენებით ენათმეცნიერი პირველად დაეუფლა მათი აღწერის აპარატს (16,59).

როგორც აღვნიშნეთ, პრესუპოზიციის შეიძლება ქმნიდეს წინადადების სხვადასხვა ელემენტი. ჩვენ გვინტერესებს პრესუპოზიცია, რომელიც შეიძლება თან სდევს, რომელსაც შეიძლება ქმნიდეს ზოგიერთი კავშირი. მაგალითად, „მაგრამ“ კავშირი პრესუპოზიციის ვერ ქმნის, „ხოლო“ და „ა“ კავშირები კი ქმნიან. ჩვენ ვიძლევიტ პრესუპოზიციის წინასწარ განსაზღვრებას: პრესუპოზიცია ისეთი იმპლიციტური შინაარსია, რომელიც იკულისხმება, თან სდევს ზოგიერთ წინადადებას; მას შეიძლება ჰქონდეს კონკრეტული შინაარსი, შეიძლება წარმოადგენდეს აბსტრაქტულ სქემას, რომელიც სტრუქტურულ-სემანტიკური მონაცემებით ან ანალოგიურია მოცემული წინადადებისას, ან ანალოგიურია მოცემული წინადადებისას, ან მის საპირისპირო შინაარსს გულისხმობს. მაგალითად: „... ჰოსპიტალი, მართლაც, საოცარი სამყაროა, ხოლო, დაჭრილები - ამომწურავი მასალა დაკვირვებისა და შთაბეჭდილებისათვის“ (გ.ციციშვილი. სიყვარული..., 357). „ხოლო“ კავშირი მეორე წინადადება - კომპონენტში იმპლიციტურად გულისხმობს აბსტრაქტული სახის პრესუპოზიციას „X არის Y“. X-ში იკულისხმება ამავდ სემანტიკური ფილის ცნება, რაც მოცემულია მეორე კომპონენტის თემაში. ეს პრესუპოზიცია იღებს კონკრეტულ სახეს და ექსპლაციტურად წარმოდგენილია მოცემულ მაგალითში პირველი კომპონენტის სახით.

დამოკიდებულება პრესუპოზიციისას და თანწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის შემდგომი კვლევის საკითხია.

- პონენტებში და კომპონენტების თანამიმდევრობის შესახებ „და“ კავშირიან რთულ წინადადებაში მოცემულია ნაშრომი: Грикурова Д.А. Порядок групп сочиненных членов в некоторых конструкциях с сочинительным союзом „и“ / на материале именных и глагольных сочинительных групп в грузинском языке/. — Сб.: Семиотика и информатика, вып. 16, М. 1981, с. 137-139.

4.1. ინფორმაციულად სრული / უსრული წინადადება.

დადება არის კომუნიკაციური ერთეული, რომელიც გარკვეული ინფორმაციის მატარებელია (5, 3-4; 18). სწორედ ინფორმაციულობა არის წინადადების როგორც სინტაქსური ერთეულის საფუძველი, თვლის ზოგიერთი მეცნიერი (12, 29-32). 6. არუთინოვას აზრით, ყოველი წინადადება არის ასე თუ ისე დასრულებული ინფორმაციულად ანუ კომუნიკაციურად ავტონომიური (7, 39).

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ნებისმიერი წინადადება, როგორც დამოუკიდებელი, ისე რთული წინადადების კომპონენტი, შეიძლება იყოს ინფორმაციულად სრული ან ინფორმაციულად უსრული. სტრუქტურულად და ინტონაციურად დასრულებული წინადადება შეიძლება მოითხოვდეს გაგრძელებას, რათა ნათელი გახდეს გადასაცემი აზრი. ინფორმაციული უსრულობის პირობები შეიძლება მკაცრად განისაზღვროს. ამისათვის მნიშვნელობა აქვს, მაგალითად, ზოლო წვერის სინტაქსურ და სემანტიკურ მახასიათებლებს. მოვიტანთ ზოგიერთ მათგანს:

1/თუ წინადადებაში ბოლო ადგილი უკავია ზმნა-შემასმენელს და მას ახლავს „მაინც“ ნაწილაკი. ასეთ წინადადებას აუცილებლად უნდა მოსდევდეს სხვა წინადადება ან ტექსტი, რომელიც დააკონკრეტებს მის შინაარსს, „მიუხედავად ამისა, შიო არაგვისპირელი სიყვარულის გაგებაში სკეპტიკოსად მაინც არ დარჩენილა“ (ს.ჭილაია, 9). აზრის დასასრულებლად საჭიროა ვიცოდეთ რატომ არ დარჩენილა სკეპტიკოსად შ. არაგვისპირელი.

2/თუ ბოლო წვერი შედგენილი შემასმენელია, რომლის სახელადი ნაწილი წარმოდგენილია სინსემანტური არსებითი სახელით, რომელსაც არ ახლავს მისი მნიშვნელობის დამასრულებელი ლექსემბა: „მახასრე მონოლითური, ძლიერი პიროვნება“ (ს.ჭილაია, 10).

რა ფუნქცია აკისრია კავშირს ინფორმაციულად უსრული წინადადების კონტექსტში? კავშირი ინფორმაციული უსრულობის მოხსნის ერთ-ერთი საშუალებაა. მაგალითად: „პურიც მაჭამეს და ღვინოც დამალევინეს, მაგრამ ჩემი სიმიწი მაინც დასაფტავი დამრჩა“ (რ. ინანაშვი. ცისფერი გორგალი, გვ. 32).

ჩვენ დავასახელებთ წინადადების ინფორმაციული უსრულობის მხოლოდ ზოგიერთ პირობას. ეს საკითხი შემდგომ კვლევას მოითხოვს.

4.2. ძირითადი / დამხმარე ინფორმაციის მატარებელი წინადადებები.

მარტივი წინადადების ფარგლებში განასხვავებენ ძირითად და დამხმარე ინფორმაციას (18, 51). რთული წინადადების დონეზე წინადადება - კომპონენტებით გადმოცემულ ინფორმაციასაც არა აქვს ყოველთვის ერთნაირი ღირებულება. ზოგჯერ წინადადება - კომპონენტის ინფორმაციას აქვს ლოკალური დანიშნულება, ის აკონკრეტებს უშუალოდ მასთან დაკავშირებულ წინადადების რომელიმე წვერის მნიშვნელობას. იგი არ არის კავშირში მომდევნო ტექსტთან. სინტაქსურად ასეთი ინფორმაციის მატარებელი წინა- X დასახელებულ ფუნქციასთან ახლოსაა და ნაწილობრივ ემთხვევა „და“ კავშირის „კონსტრუქციულობის“ ფუნქციას, რომელიც ვ. ბერიძემ დაასახუთა ფიფისტყაოსნის ლექსის ანალიზისას. (3, 355-358).

დადების დადება შეიძლება იყოს ჩართული, დამოკიდებული ან თანწყობილის კომპონენტი. ასეთი წინადადება არ მიყვება თხრობის ძირითად ხაზს. მაგალითად:

1/ „ჩვენ, სხვადასხვა მიმის შვილებს, - სულ კი შვიდნი ვიყავით, - ისმ გვიყვარდა ერთმანეთი, როგორც ერთი მიმისას, და მგონი კიდევ უფრო მეტად“ (ა. ციციშვილი. სიყვარული..., 478). ჩართული წინადადება დამსგავრდ ინფორმაციის მატარებელია. ის აკონკრეტებს მის წინა წევრის მნიშვნელობას.

2/ „ამგვარად, შეიქმნა დაწესებულება, რომელიც ხელს შეუწყობდა ქართული სამედიცინო მეცნიერების შემდგომ განვითარებას, ქართულ მედიცინას კი უკვე ჰქონდა თავისი დიდი ტრადიცია“ (გ. შვილიძე, 77). ბოლო, „კი“ კავშირბანი წინადადება დამსგავრდ ინფორმაციის მატარებელია. (უკავშიროდ იგი ჩართული გახდება და ინფორმაციულად უსრული). „კი“ კავშირი ამ შემთხვევაში არ არის შეპირისპირებითი მიმართების გამოხატველი. ის უფრო კავშირ-ნაწილაცა, ასრულებს გამოყოფის ფუნქციას და მიუთითებს, რომ მოცემული ინფორმაცია დამსგავრდა.

მაშასადამე, რთულ წინადადებაში ვასხვავებთ ძირითადი და დამსგავრდ ინფორმაციის მატარებელ წინადადება-კომპონენტებს. დამსგავრდ ინფორმაციის მატარებელ წინადადებას ყოველთვის უკავია ძირითადი ინფორმაციის მატარებელი წინადადებას მომდევნო ადგილი. ასეთი წინადადება ფუნქციურად უახლოვდება ჩართულ წინადადებას, ან იწყებს ახალ თემას. უკავშიროდ ასეთი წინადადება ინფორმაციულად უსრულია. ამიტომ, თუ დამსგავრდ ინფორმაციის მატარებელი წინადადება რთული წინადადებას კომპონენტი, უმჯობესია კავშირბანი სტრუქტურა.

5. სემანტიკური

5.1. სემანტიკური ტიპები და ქვეტიპები. რთული წინადადება წარმოადგენს წინადადება-კომპონენტების კომბინაციას, რომლებიც სემანტიკურ ტიპებსა და ქვეტიპებს განეკუთვნებიან. ვასხვავებთ სემანტიკურ ტიპებს-ფაქტოგრაფიულს, რომელიც რეალურ ვითარებას გადმოგვცემს და იდეოგრაფიულს, რომელიც გულისხმობს შესაძლებელ ან საგებარედო მოქმედებას. თითოეულ მათგანში გამოიყოფა თორმეტი ქვეტიპი: 1/ აღქმის, 2/ გუება-განწყობის, 3/ გრძნობის, 4/ ექსპლიკაციური, 5/ ეკზისტენციალური, 6/ ნომინაციური, 7/ მიმართვის, 8/ მახასიათებლური, 9/ მენტალური, 10/ მსჯელობითი, 11/ შეფასების, 12/ სიტუაციური.

სემანტიკური ტიპები და ქვეტიპები უშუალოდ არ განაპირობებენ კავშირის გამოყენებას, მაგრამ ზოგიერთი კავშირისათვის მაინც შეიძლება მათი კომბინაციის კანონზომიერებანი დამდებნოს. მაგალითად, „კი“ და

აბ ცნებების გამოყოფის პრინციპები იხ. (4, 7-16).

„ხოლო“ კავშირიან წინადადებებში, თუ ორივე კომპონენტი იდუგაბრებული ტიპისაა, ქვეტიპებიც დუბლირებულია: „ძველ საბერძნეთში რომ დაზადებულ ღიყვანით, პოეტები სამიჯნურო ღექსებს შემთხავენდნ თქვენ სადიდებლად, ხალხი კი მოედანზე დაგოდგამდთ ქანდაკებას“ (ნ.აგიაშვი., 325).

5.2. აზრობრივად დამოკიდებული /დამოუკიდებელი წინადადებები. კავშირის აუცილებლობა /ფაქტუალურიობაზე თანწყობილ წინადადებაში მოქმედებს ის, თუ რამდენად აზრობრივად დამოკიდებულია თითოეული კომპონენტი. თუ ერთ-ერთი, განსაკუთრებით მეორე, კომპონენტი აზრობრივად დამოკიდებულია, კავშირი კომპონენტებს შორის აუცილებელია. მაგალითად: „აღურიელი ამხანაგებიც თავის გზას ეწეონ, ნათესავები კი სულს დაფავენდნ სიღუბ-ჭირისაგან...“ (ნ.აგიაშვი., 20). უკავშირო ვარიანტის შემთხვევაში აუცილებელი იქნებოდა კიდევ დამატებითი ცნობის შემოტანა.

ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. რ.ასათიანი. მარტივი წინადადების ტიპოლოგიური ანალიზი. თბილისი, „მეცნიერება“, 1982.
2. შ.აფრიდონიძე. სიტყვათგანლაგება ახალ ქართულში. (XIX-XX საუკ. პროზის მიხედვით. მარტივი წინადადება). თბილისი, „მეცნიერება“, 1986.
3. ვ.ბერიძე. „დ“ კავშირისათვის ვფხვისტყაოსანში - იბერიულ - კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ.IV.
4. დ.გრიჭუროვა. თანწყობილ წინადადებაში შემავალი კომპონენტების სემანტიკური აღწერა. თბილისი, „მეცნიერება“, 1983.
5. А д м о н и В.Г. Аспекты предложения и система типов предложения.- Сб.: Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков / Тезисы докладов/. Л., 1971.
6. Алхазிшвили А.А. Порядок слов и интонация в простом повествовательном предложении грузинского языка.-Фонетический сборник. I. Тбилиси, 1959.
7. Арутюнова Н.Д. Вариации на тему предложения.- Сб.: Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. М. "Наука", 1969.
8. Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике.- Известия АН СССР. Серия литературы и языка, 1973, т. xxxii, вып. I.

X რთული წინადადების კომპონენტი აზრობრივად დამოუკიდებელია, თუ იგი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მეორე კომპონენტისაგან დამოუკიდებლად. (4, 13-14).

9. Виноградов В.В. Русский язык / Грамматическое учение о слове/. П изд. М.1972.
10. Г р и к у р о в а Д.А. Порядок групп сочиненных членов в некоторых конструкциях с сочинительным союзом "и" (на материале именных и глагольных сочинительных групп в грузинском языке). - Сб. Семиотика и информатика. вып. 16. М. 1981.
11. З о л о т о в а Г.А. К построению функционального синтаксиса русского языка. Кн.: Проблемы функциональной грамматики. М., "Наука", 1985.
12. И р т е н ь е в а Н.Ф. Информативное членение предложения. Сб.: Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Л., 1975.
13. К и ф е р Ф.О. О пресуппозициях. Сб: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. УШ. М. 1978.
14. К о л ь ш а н с к и й Г.В. Контекстная семантика. М. 1980.
15. К р е й д л и н Г.Е., П а д у ч е в а Е.В. Научно-техническая информация. Серия 2, 1974, №9.
16. Н и к о л а е в а Т.М. Контекстуально-конституативная обусловленность высказывания и его семантическая цельность /К вопросу о функции русских частиц/. Сб.: Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. М. "Наука, 1982.
17. П е ш к о в с к и й А.А. Русский синтаксис в научном освещении. М. 1938.
18. П у м п я н с к и й А.А. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе. М. 1974.
19. С в о б о д а К. Структурные признаки строения сложного предложения. Сб.: Языкознание в чехословакии. М. 1978.
20. Т о р с у е в а И.Г. Теория высказывания и интонация. Вопросы языкознания. 1976, №2.
21. Ф о р м а н о в с к а я Н.И. Стилистика сложного предложения. "Русский язык". М. 1978.
22. К а р с е в с к и й С. Sur la parataxe et la syntaxe en russe. Cahiers Ferdinand de Saussure publiés par la Société Genevoise de Linguistique. 7. 1948.
23. W i e r z b i c k a A. Semantic Primitives. Uebersetzt von Anna Wierzbicka und John Bessemers. Frankfurt/M. 1972.

К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО АНАЛИЗА СОЮЗА

(На материале сложносочиненного пред-
ложения)

Р е з ю м е

В статье рассматриваются параметры, которые могут лечь в основу функционального анализа сочинительных союзов в сложно-сочиненном предложении. Наметились параметры пяти уровней: 1) фонетический — предложения-компоненты, занимающие конечную / неконечную позицию в сложном предложении, произносятся с разной интонацией; 2) синтаксический — в грузинском языке различаем два вида нейтрального порядка слов — прямой и инверсионный и два вида эмфатического порядка — инверсионный и прямой; определенное значение имеет и порядок самих компонентов сложного предложения; 3) текстовой — роль пресуппозиции; 4) речи — различаем предложения, законченные с информационной точки зрения, и незаконченные предложения — носители основной / вспомогательной информации; 5) семантический — роль семантических типов и подтипов в сложных предложениях с разными союзами и роль зависимых / независимых по смыслу предложений.

ქართული ბოლოკიდური -ელ-ის შესატყვისობები
 ქართველურ ენებში

I.0. ქართველურ ენათა შორის არსებული კანონზომიერი ზღვრათშესატყვისობის: ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -ალ-ის გვირდით დასტურდება სხვა შეფარდებებიც, კერძოდ:

ქართული მეგრულ-ჭანური

	-ე
	-ა
	-ეშ [3,3]
	-ერ
-ელ	-უ(ო)
	-ელ
	-არ
	-ურ
	-ულ
	ონჯ

რა ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ, სინტაქსურ წესებს ემორჩილება ეს ერთი შეხედვით ანომალიური შესატყვისობები?

I.1. ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -ე;

მაგ. ქართ. გრძ-ელ-ი: მეგრ. გირძ-ე//გინძ-ე, ჭან. გუნძ-ე//გინძ-ე^Y; სვან. ლი-გძ-უნ-ე//ლი-გზ-უნ-ე „გაწილება, გაჭიმვა“ [5, 25];

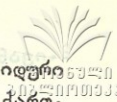
ქართ. წრფ-ელ-ი „სწორი“: მეგრ. ჭრიფ-ე „წვრილი“, ჭან. მ-ჭიფ-ე „წვრილი“;

ქართ. ცხ-ელ-ი: მეგრ. ჩხ-ე, ჭან. ჩხ-ე: სვან. ლი-შხ-ი, „წვა“, შიხ „ნახშირი“, მე-შხ-ე „შავი“ [5, 70; 6, 229-235];

ქართ. ხ-ელ-ი (ძვ. ქართ. კ-ელ-ი): მეგრ. ხ-ე, ჭან. ხე „ხელი“, XX

X საბანალიზოდ გამოვიყენეთ არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1938, Климов Г.А. Этимологический словарь карт-вельских языков, М. 1964, აგრეთვე, „ინგერსიულ ლექსიკონში“ (თბ. 1967) მოცემული ქართული - ელ-იანი სიტყვები.

XX არნ. ჩიქობავა და გ. კლიმოვი განიხილვენ აგრეთვე მეგრ. სი-ნ-თ-ე//სი-ნა-თ-ე, ჭან. თ-ე ფორმებს ქართ. ნათ-ელ-ი³ შესატყვისად, რომელიც ქართულიდან არის ნასესხები და შესატყვისობას არ წარმოადგენს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ბოლოკიდური
-ლ'ს მოკვეციის მიზეზის შესახებ გარკვევით არაფერია ნათქვამი. ქართ.
-ელ+მეგრ.ჭან. -მ შეფარდება შემდეგი ფონეტიკური გარდაქმნების საფუ-
ძველზე უნდა ჩამოყალიბებულიყო: ქართ. -ელ-მ: მეგრ.ჭან. *^ა-ალ-ი> ა+ი>მ
(მაგ.ქართ. ხ-ელ-ი+მეგრ. ჭან. *^ახ-ალ-ი>ხ-ა+ი>ხმ და სხვ.). რატომ უნდა
გამქრალიყო ლV-V პოზიციაში? ამ მოვლენისათვის ხელი უნდა შეეწყოს იმ
ფაქტორს, რომ "ლ" მეგრულ-ჭანურში სხვა ქართველურ ენებთან შედარებით
რბილია, იმდენად რბილი, რომ, მაგალითად, მარტვილურში გადადის ა-ში.
"ა" კი V -V პოზიციაში ადვილად დაიკარგებოდა. ამის შემდეგ მოქმედებას
დაიწყებდა ხმოვანთა არანჭირების ცნობილი წესი ა+ი>ამ//მ (მაგ.ვა+
ილუ >მამალუ//მმალუ, გა+იკამუ>ამამკამუ//ამამკამუ და სხვ.).^X ა+ი> მ, ეს
გარდაქმნა სვანური ენისათვისაც არ არის უცხო [8, 148; 12, 221]. სახელო-
ბითი ბრუნვის ნიშნად მიჩნეული ბოლოკიდური -მ [9, 218-220] (მაგ.მარე,
ლარე, მურყვამე...), ასევე სვანური პოეზიის ენაში დაცული -მ^აზე დაბო-
ლოებული მრ.რიცხვის სახელობითი ბრუნვის ფორმები (მაგ.ღვამეჟარე, თოღა-
რე, პილარე...) მიღებულია აღნიშნული ფონეტიკური მოვლენის შედეგად
(მაგ. *^ამარა+ი> მარე და სხვ.).

-მ^ა ზე დაბოლოებული სახელების სახ.გრ.შენარჩუნებას შეიძლება ხელი
შეუწყოს ჭანურის სახ.ბრუნვის მხ.რიცხვში ზოგან, მრ.რიცხვში კი ყველ-
გან გაბატონებულმა ბოლოკიდურ -მ^ა-იანმა ფორმებმა, რომელსაც საკუთრივ
ზანურის სახელობითი ბრუნვის ნიშნად განიხილავენ.

I.2. ქართ. -ელ: მეგრ.ჭან. -ა;

მაგ.ქართ. წით-ელ-ი: მეგრ. ჭით-ა, ჭან. ჭით-ა//მ-ჭითა:სვან.

წერნი;

ქართ.ფრც-ელ-ი: მეგრ.ფი(რ)ჩ-ა, ჭან. [ფირჩ-მ] -ლმქმ-ფირჩმ;

ქართ.ძ-ელ-ი, მეგრ.ჯა, ჭან. (ნ)ჯა-//მჯა-//ჯა;

ქართ. -ელ: მეგრ.ჭან. -ა შეფარდებაში, ზანურის ბოლოკიდური -ა,
ქართული -ელ'ის კანონზომიერი მეგრულ-ჭანური *^ა-ალ (*^ა-არ) შესატყვის-
ის ნაშთი უნდა იყოს. მოკვეცილი -ლ ზოგჯერ აღდგება მრ.რ.ფორმაში
(მაგ.მხ.რ.ჯა: მრ.რ. ჯა-ლ-მფი),^{XX} ზოგჯერ შესაბამისი ძირის ზმნურ
ფორმაში (მაგ.ჭით-ა: გა-ა-ჭით-არ-უ) [14, 37].

სვანურში „წითელ“ ფორმის სათანადო მნიშვნელობით იხმარება წერ-
ნი (ლენ.წერანი) სიტყვა. ვარაუდობენ, რომ სვან. წერ-ანი (*^აწირ-ან-)

X შდრ.ჯურულისა და ქვემოიმერული (მათი გავლენით აჭარულის) ბაბუე
< *^აბაბუა+ი, ბაჭიე < *^აბაჭია+ი და მისთ.ფორმები; ტიპოლოგიური თვალსაზრის-
ით აი>ე გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა.

XX მოკვეცილი -ლ, ჯარდა მხ.რიცხვისა, სხვა შემთხვევებშიც გამოჩნდება: მაგ.
ჯიმა-ლ-მფი, უ-ჯიმა-ლ-მ, სა-ჯიმა-ლ-ო და სხვ. რეგულარობა ლ'ს გამო-
ჩენას არ ახასიათებს, ტენდენცია კი ასეთია: ა/ხმოვანზე დაბოლოებულ
ერთმარცვლიან სიტყვებს -ლ ექნებათ; ბ/ორმარცვლიან -ა-ზე დაბოლოებულ
სიტყვებშიც გვხვდება -ლ; გ/სამმარცვლიან სიტყვებში კი -ლ არ შეგვხვ-
დება (ტ.ჯუღაბა - მეგრულის სტრუქტურული ანალიზი, ლექციების კურსი).

იმავდ ძირეულ მასალას შეიცავს, რასაც ქართ.წით-ელ : მეგრ.ჭან. ჭით-ა ფორმები, ხოლო თავის მხრივ, ქართველური *წილ-//წირ-ფუძე პარალელურს პოულობს დადესტნის ენებში, სადაც სათანადო ფუძეები „ცაცხლის“ მნიშვნელობით იხმარება [5, 53, -54].

1.3. ქართ. -ელ:მეგრ.ჭან. -ერ;

მაგ., ქართ. მე-ელ-ი: მეგრ.გ-ერ-ი, ჭან.მ-გ-ერ-ი//მ-გ-ი//გუ-ერ-ი//მ-ჯ-ერ-ი;

ქართ.გვ-ელ-ი:მეგრ.გვ-ერ-ი, ჭან. მ-გვ-ერ-ი: სვან:ჰი-ჯ-ვი-ჯ;

ქართ.შვ-ელ-ი:მეგრ.სქვ-ერ-ი, ჭან.მ-სქვ-ერ-ი//გ-სქვ-ერ-ი//ფ-სქვ-ერ-ი: სვან. ერ-სკ-ჰნ, შდრ.ოსურისskē[1, 27].

როგორც ვხედავთ, განსახილველ მაგალითებში ქართული „ე“ ხმოვნის მომდევნო ლ^ს თანხმოვანს *რ^ს (და არა ლ!) თანხმოვანი შედფარდება, რაც გამოძახილია თ.გამყრელიძის და გ.მაჭავარიანის მიერ ჩამოყალიბებული, ცნობილი „დამავალი ღიაობის კანონისა“, რომელიც მდგომარეობს შემდეგ: ში, „ბოლოკიდური [*ლ]-ს რ^სში გადასვლის ალბათობა მეგრულ-ჭანურში მატულობს იმის მიხედვით, თუ რამდენად უახლოვდება ფონეტიკური თვალსაზრისით *ლ^ს წინამავალი ელემენტი თანხმოვნურ ელემენტს, ანუ: ა ყველაზე ფართო /*ა/ ხმოვნის შემდეგ ბოლოკიდური [*ლ] უცვლელად ინახება (მაგ.დვადლ-ი: დად-ულ-ი, მამალ-ი: მუმულ-ი და სხვ.) შედარებით უფრო ვიწრო /*ე/ ხმოვნის შემდეგ ბოლოკიდური [*ლ] ჩვეულებრივ უცვლელი რჩება, თუმცა გვხვდება ლ^სს რ^ს-ში გადასვლის ცალკეული შემთხვევები (მაგ.ყველი: ჭვბლი, ყელი: ცალი და შევლი: მსქვერი, გველი: მგვერი და სხვ.).

მარცვლოვანი [*ი] და [*უ] სონანტების შემდეგ (რომლებიც ფონეტიკურად ვიწრო ხმოვნებს წარმოადგენენ) ბოლოკიდური [*ლ] ჩვეულებრივ რ^სს გვაძლევს, თუმცა გვხვდება (კერძოდ, ი^სს შემდეგ) ლ^სს შემონახვის ცალკეული შემთხვევები (მაგ.შვილი:სქირი, თხილი: თხირი და სხვ.).

საყურადღებოა, რომ დადგენილი წესი ანაბარიშს უწევს არა მეგრულ-ჭანური ვოკალიზმის დღევანდელ ვითარებას, არამედ ხმოვანთა სისტემის ისტორიულ, საერთო-ქართველურ ვითარებას, რომელსაც ძირითადად ქართული (მეტწილად აჭრეთვე სვანური) ასახავს. აქედან ჩანს, რომ აღნიშნული წესი მეგრულ-ჭანურში მოქმედებდა მეტად შორეულ წარსულში, უფრო ადრე, ვიდრე განხორციელდებოდა ზანური ვოკალიზმის ცნობილი ტრანსფორმაცია: *ა > ო, *ე > ო [2, 79].

ამრიგად, ქართ. -ელ: ზან. -ერ ქართველურ ენათა ზგერათშესატყვი-სობის წესების ამსახველი შეფარდებაა:

მაგ.ქართ. თ-ელ-ი: მეგრ. თ-უ, ჭან. თ-ილ-ა;

ქართ.ბელ-ელ-ი: მეგრ. ბად-უ, ჭან. ბად-უ;

ქართ.თხ-ელ-ი:მეგრ. თხი-თხ-უ, ჭან.თუ-თხ-უ//თი-თხუ:სვან.

დ ზ-თხ-ელ და სხვ.

აქვე შემოდის ის მაგალითები, სადაც მიმდევრის საწარმოებელ ქართულ -ელ სუფიქსს, მეგრულ-ჭანურში -უ შეეფარდება მაგ.ქართ.მ-ჭედ-ელ-ი: მეგრ.ჭკად-უ: სვან. მუ-შკიდ; ქართ. მ-ჭამ-ელ-ი: ჭან. მ-ჭკომ-უ

და ა.შ. აგრეთვე, ქართული უკუთქმითი ფორმების ზმნები (მხოლოდ ვნები-
თი გვარის ზმნები და საშუალოაგან-ვალ-ფუძისა), რომლებიც ნაწარმოებები
უ - - - ელ კონფიქსით და ზანურში (უ - -უ) პრეფიქს-სუფიქსიანი
ფორმები შეესაბამებათ: მაგ. ქართ. უ-ხენ-ელ-ი: მეგრ. უ-ხონ-უ, ქართ.
უ-თესვ-ელ-ი: მეგრ. უ-თას-უ და სხვ. სვანურში უკუთქმითი მიმდებარე
იწარმოება უ - - - ა ფიქსით: მაგ. უ-შუა - „უხმელი“ (კაცი, წყალი),
უ-ტიხ - „უბრუნებელი“, უ-გამ-ა - „უგაბი, აუშენებელი“ და სხვ.

რამ შეაპირობა ამოსავალ საერთო მასალაში აღნიშნული ცვლილებები
და როგორ უნდა ჩამოყალიბებულიყო ისტორიულად დადასტურებული ფორმები?
არნ. ჩიქობავა აღნიშნულ შესატყვისობაში ხედავს აფიქსთა ფუნქციურ
შეპირისპირებას. გაურკვეველ შეფარდებად მიაჩნია ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან.
-უ გ. კლიმოს. თ. გამყრელიძემ და გ. მაჭავარიანმა ეს შეფარდება ფონეტი-
კურ ნიადაგზე ახსნეს: ქართ. -ელ : ზან. *ალ > *აუ > *ოჲ > უ
(მაგ. ქართ. თელ-: ზან. *თალ > *თაჲ > *თოჲ > თუ) [2, 91].

ჩვენი აზრით, ზოგჯერ შესაძლებელია, რომ ზანური -უ, ქართული -ელ
მიმდევრობის კი არა, -აც დაბოლოების რეფლექსი იყოს ზანურში. როგორც
ცნობილია, -აც და -ამ თემის ნიშნიან ზმნებში მიმდებარე წარმოებისას
თემის ნიშანი უცვლელად არის წარმოდგენილი, როცა -ელ არ ერთვის, ხოლო
როცა ერთვის, მაშინ -ა ხმოვანი ამოიღება და რჩება ოდენ „ე;მ“ [10, 570;
7]. უსუფიქსო წარმოება კიდევ უფრო მეტად დამახასიათებელია ვნებით
გვარის მიმდებარეობისათვის და უკუთქმითი ფორმებისათვის. ე.ი. გვაქვს
დუბლეტური ფორმები: დამხატავი//დამხატველი, დამკარგავი//დამკარგველი
უხენელი//უხნავი-უკერელი//უკრავი, უწველი//უწვავი და სხვ. [15].
ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, რომ მეგრულ-ჭანურის: უ-ხონ-უ<უ-ხნ-აც-ი,
უშუ<უწვ-აც-ი და ა.შ. ე.ი. ქართ. -ელ ზან. -უ შედეგია შემდეგი გარ-
დაქმნებისა: ქართ. -ელ: ზან. *ალ > *აუ > *ოუ > უ, ან კიდევ ქართ.
-აც: ზან. -ოუ > უ.

1.5. ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -ელ;

აღნიშნული შეფარდებისთვის მაგალითების უმრავლესობა მიმდებარეა,
სენსორული და თანამედროვე ტექნიკურ-საყოფაცხოვრებო ტერმინოლოგიის ამ-
სახელო სიტყვები: მაგ. გამაზღვრეიდებ-ელ-ი: გუმაზღვრეიდებ-ელ-ი,
შემწუხებ-ელ-ი: მა-წუხებ-ელ-ი, მაცრატ-ელ-ი: მაცრატ-ელ-ი, ამფთქებ-
ელ-ი: მფთქებ-ელ-ი და სხვ.,^X რაც ქართული ენის გვიანდელი გავლენაა
მეგრულ-ჭანურზე.

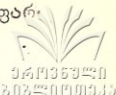
გვაქვს რამდენიმე სახელური ფუძე, რომელთაც სპეციალურ ლიტერატუ-
რაში ქართველური (ან ქართულ-ზანური) დონისათვის ვარაუდობენ:

მაგ., ქართ. მელ-ი//მელ-ა: მეგრ. მელ-ა ჭან. მელ-ი: სვან: მალ//
მალ, მა(ლ)-;

ქართ. ბელი: სვან. ბელ; ქართ. ცელი-ი: მეგრ. ცელ- და სხვ.

X სუფიქსებში ადგილი აქვს ლ~რ დისიმილაციურ მონაცვლეობას. მაგ. მად-
ლობელი: მადლობ-ერ-ი, გამამართლებ-ელ-ი: გუმამართლებ-ერ-ი და სხვ.

ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -ელ ქართულის გავლენით ჩამოყალიბებული შეფარ-
დებაა.

I.6. ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -არ;

ერთ-ერთი საინტერესო შესატყვისობაა იგი უკავშირდება გინაოზის (წარმომავლობის) სახელთა წარმოების საკითხს ქართველურ ენებში. გინაოზის ანუ სადაუროზის აღსანიშნავად ქართული ენა ხმარობს: -ელ, -ურ, იურ, -დელ, -ელ (შდრ. ხვესურული -იონ) ატიქსებას, რომელთაგან ყველაზე პროდუქტიული პირველი ორია. ქართული -ელ სუფიქსის კანონზომიერ შესატყვისად მეგრულში წარმოდგენილია -არ სუფიქსი, რომელიც ასევე ადამიანის გინაოზის გამომხატველია (განსხვავებით -ურ სუფიქსისაგან, რომელიც ადამიანსა და არაადამიანს შორის წარმომავლობას არ განარჩევს მაგ. სენაკური - სენაკელსაც და სენაკურსაც). მაგ. ქართ. მეგრ.-ელ-ი: ზან. მარგ.-ალ-ი, ჭყონ-დიდ-ელ-ი: ჭყონდიდ-არ-ი და სხვ. სწორედ ეს ქართული -ელ-ის ფონეტიკური -არ შესატყვისის უნდა იყოს შემორჩენილი ქართულში: ოდიშარ-, სომხითარ-, ოპიზარ... ფუძეებში, რომლებიც აკ. შა-ნიშეს ქართულში ზანიზმებად მიაჩნია [11, 28]. ამრიგად, ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -არ შესატყვისობა კანონზომიერი შესატყვისობაა, დაცული წარმომავლობის სახელეებში.

I.7. ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -ურ;

დასტურდება ერთდღერთი მაგალითი: ქართ. წიფ-ელ-ი: მეგრ. წიფ-ურ-ი, ჭან. წიფ-ურ-ი // წიფ-რი-ი // წიფ-უ-ი: სვან. წიფ-რა;

არნ. ჩიქობავას მიხედვით ქართულ-ელ დეტერმინანტ-სუფიქსს, ზანურში შეესაბამება -ურ, სვანურში -რა სუფიქსი, რომელიც მცენარეთა სახელებისათვის არის დამახასიათებელი, ჭანურში აქედან არის ნაწარმოები მა-წი-ფუ(რ) -ა „ციყვი“ [13, 127]. ქართულში გვხვდება აგრეთვე ბოლოკითხური ა'იანი ფორმა; რაც მეორეულია „წიფ ელა“, გ. კლიმოვი აღადგენს საერთო ქართველურისათვის *წიფლ -პრაფორმას^X.

I.8. ქართ. -ელ: მეგრ. ჭან. -ულ;

მაგ. ქართ. ხმ-ელ-ი: მეგრ. ხომ-ულ-ა, ჭან. ხომ-ულ-ა // ხომ-ულ-ა, თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის მიხედვით ამოსავად *ცმ-ელ ფორმას ზანურში უნდა მოეცა *ხომ-აჲ // *ხომ-უ ვარიანტი; ხოლო *ცმ-ელ-ი რეგულარული ფონეტიკური ევოლუციის შედეგად უნდა წარმოდგენილიყო როგორც *ხომ-ალ-ი [2, 93]. არც ერთი ეს ვარიანტი ზანურ დიალექტებში არ შემოგვინახა. სამაგიეროდ შემოგვრჩა ამ ორი ვარიანტის კონტამინაციით მიღებული ხომ-ულ- ფორმა, რომელიც მეორეული -ა სუფიქსით გართულდა.

I.9. ქართ. -ელ, მეგრ. ჭან. -ონჯ;

ქართ. სა-ვარცხ-ელ-ი: მეგრ. ო-რ-ცხ-ონჯ-ი, ჭან. ო-ცხ-ონჯ-ი ო-ნ-ცხ-ონჯ-ი ო-ცხ-იჯ-ი: სვან. ლი-ცხ-ინ-ე „რჩევა“, „ვარცხნა“, ლ-ცხ-ნ-ირ- „სავარცხელი“ (მყოფადის მიმღეობა)

მეგრულ-ჭანური „ო-რ-ცხ-ონჯ-ი“, ქართული „სა-ვარცხ-ელ-ი“ < *სა-ვარცხ-არ-ი ს ზუსტი ფონეტიკური შესატყვისია. იმერულში ასლაც ხმარობენ სავარცხარი-სავარცხადი ფორმებს. -ელ და -არ სუფიქსებიანი ფორმები სა-ვარაუდოა პარალელურად არსებობდა. უკანასკნელის შესატყვისი ფორმა ზანურში შემოგვინახა, ქართულში -ელ'იანი ფორმა განვითარდა.

X დაწვრილებით საუბარი აღნიშნული შესატყვისობის შესახებ გვექნება ცალკე.

1. თ. გამყრელიძე. სიბილანტობა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბ., 1959.
2. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტობა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
3. მ. ივანიშვილი. ქართული ბოლოკიდური -ელ ელემენტის ერთი შესატყვისობა ქართველურ ენებში, „ხევისბარდი“, II, თბ., 1979.
4. ინგერსიული ლექსიკონი, თბ., 1967.
5. მაჭავარიანი: საერთო ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965.
6. გ. მაჭავარიანი. სვანური მეშხე („შავი“) სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, იკმ, XIII, თბ., 1962.
7. ე. ოსიძე. მიმდებარის წარმოება ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 67.
8. მ. ქაღანი. სახელობითი ბრუნვის და მრ. მაწარმოებელ სუფიქსთა საკითხისათვის სვანურში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, IV, თბ., 1974.
9. ა. შანიძე. უმლაუტი სვანურში, „არილი“, თბ., 1925.
10. ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1953.
11. ა. შანიძე. ვინაოზის სუფიქსი არ ქართულ ენაში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.
12. თ. შარაძენიძე. ორფუძიანოზის ერთი ტიპის შესახებ სვანურ სახელობა ბრუნებაში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.
13. არნ. ჩიქობავა. ჭანურ-მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1938.
14. არნ. ჩიქობავა. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში თბ. - 1942.
15. Гигинейшвили Б. К. Сравнительная реконструкция и вопрос о variability в языке основе, Вопросы языкознания, №4, 1972.
16. Климов Г. А. Этимологический словарь картвельских языков, М. 1964.

М. К. ИВАНИШВИЛИ

О СООТВЕТСТВИИ ГРУЗИНСКОГО КОНЕЧНОГО [el] В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

В картвельских языках наряду с закономерным фонетическим соответствием грузинский конечный [-el]: занский [-al], обнаруживаются аномальные звукосоответствия:
груз. -el : занск. -e, -a, -eš, -er, -u(o), -el, -ar, -ur, -ul, -onž.

В статье на основе анализа указанных отклонений выдвинуто положение о закономерном характере этих аномальных форм. Они являются фонетическими модификациями основных звукосоответствий, существующих между грузинским, занским и сванским языками.

გაზისურ ფერთა ტერმინები თანამედროვე ქართულში

ენათმეცნიერების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, განსაკუთრებით მას შემდეგ რაც გამოქვეყნდა გ.გერლინისა და პ.კეის ერთობლივი ნაშრომი [4], შეიცვალა ის ტრადიციული წარმოდგენა ენაში ფერთი სპექტრის კონკრეტულ ფერებად დანაწილების შესახებ, რომელიც სეპირ-უორფის ჰიპოთეზიდან მომდინარეობდა. ამ წარმოდგენით, ნებისმიერ ენაში სპექტრის კონკრეტულ ფერებად დანაწევრება მხოლოდ მოცემული ენის ბუნებით განისაზღვრება.

გ.გერლინმა და პ.კეიმ ჩამოაყალიბეს გაზისური ფერის კატეგორიის ცნება, შეისწავლეს ფერთა ტერმინოლოგია 20 ენაში; გარდა ამისა, შეისწავლეს ფერთა ტერმინების შესახებ არსებული ლიტერატურა კიდევ 78 ენაში და მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ არსებობს გაზისურ ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი, საიდანაც გამოიყვანება ნებისმიერ ენაში წარმოდგენილ გაზისურ ფერთა კონკრეტული სისტემა. გაზისურ ფერთა უნივერსალური მოდელი თავდაპირველად II კატეგორიას აერთიანებდა. ეს ის კატეგორიებია, რომლებიც შეესაბამება ინგლისურ ტერმინებს: black, white, red, green, yellow, blue, brown, orange, purple, pink, grey. ესაა კონკრეტულ ენაში წარმოდგენილ გაზისური ფერთა კატეგორიების მაქსიმალური რაოდენობა. თუ გაზისურ ფერთა კატეგორიების რაოდენობა ნაკლებია, გ.გერლინისა და პ.კეის მიხედვით მკაცრად შეზღუდულია, რომელი კატეგორია უნდა აღინიშნოს ენაში. გაზისურ ფერთა კატეგორიების მინიმალური რაოდენობაა ორი, - ესენია black და white კატეგორიები. აღნიშნული შეზღუდვები, მაგალითად, შემდეგი სახისაა: თუ ენაში გაზისურ ფერთა 3 ტერმინია, მაშინ გვაქვს ტერმინი red გაზისური კატეგორიისათვის; თუ ენაში გაზისურ ფერთა 4 ტერმინია, მაშინ გვაქვს ტერმინი green ან yellow გაზისური კატეგორიისათვის, მაგრამ ორივე კატეგორიისათვის ერთდროულად - არა; თუ ენაში გაზისურ ფერთა 5 ტერმინია, მაშინ გვაქვს ტერმინები green და yellow გაზისური კატეგორიებისათვის; თუ ენაში გაზისურ ფერთა 6 ტერმინია, მაშინ გვაქვს ტერმინი blue გაზისური კატეგორიისათვის და სხვა. სწორედ ამ შეზღუდვებით აიხსნება ის ფაქტი, რომ

* ამ თვალსაზრისის მიმდევარია გ.გლისონიც, რომელიც განიხილავს ფერთა აღმნიშვნელ ტერმინებს ინგლისურ ენაში. ამ ტერმინთა ერთობლიობა წარმოადგენს ფერთი სპექტრის დანაწევრებას მისი ერთი ბოლოდან მეორისაკენ. გ.გლისონი აღნიშნავს, რომ „არც სპექტრში, არც ადამიანის მიერ ფერთა აღქმაში არ არის რაიმე ისეთი, რაც განაპირობებს სპექტრის ამგვარ დანაწევრებას. დანაწევრების ეს თავისებური მეთოდი ინგლისური ენის სტრუქტურის ნაწილს წარმოადგენს“ (იხ. Г.Глисон, Введение в дескриптивную лингвистику, 1956, 34).

გამოკვლეულ 98 ენაში გამოვლინდა ბაზისურ ფერთა ლექსიკონის 22 ტიპი, რაც თეორიულად შესაძლებელი მოდელის რაოდენობის (2¹¹=2048) სულ მცირე ნაწილს (~ 1%-ს) შეადგენს.

ბ.ბერლინისა და პ.კეის თვალსაზრისმა შემდგომი განვითარება პოვა პ.კეისა და ჩ.კ.მაცადანიელის გამოკვლევაში [5]; უფრო ზუსტად, აღნიშნულმა ავტორებმა შემოგვთავაზეს ბაზისურ ფერთა ტერმინების სემანტიკის აღწერის ახალი მოდელი, რომელიც არამკაფიო (fuzzy) სიმრავლეთა თეორიას ემყარება. უფრო მეტიც, ფერის აღნიშვნადი მოცემული ტერმინი წარმოადგენს თუ არა ბაზისური ფერის ტერმინს, შესაძლებელია გაირკვეს მოცემული ტერმინის სემანტიკის არამკაფიო სიმრავლის სახით წარმოდგენისას მისთვის დამახასიათებელი წევრობის ფუნქციის გრაფიკით. როგორც შემდგომში გამოკვლევებში გვიჩვენა (უპ.ყოფისა, იგულისხმება კ.ბ.მერვისისა და ე.მ.როთის ექსპერიმენტული გამოკვლევა [6]), ბაზისური ფერის ტერმინის დადგენის ამ უკანასკნელმა კრიტერიუმმა გამართლება ვერ პოვა, სამაგიეროდ ბაზისურ ფერთა ტერმინების სემანტიკის ახალი მოდელი უდაოდ წინადადებული ნაბიჯია ფერთა ტერმინების სემანტიკის კვლევაში. ამასვე აღნიშნავენ კ.ბ. მარვისი და ე.მ.როთი [6, 398].

რაც შეეხება ბაზისურ ფერთა ტერმინების დადგენის საკითხს: როგორც აღვნიშნეთ, ბაზისურ ფერთა ტერმინების გამოყოფის თავდაპირველი კრიტერიუმი შეიშუშავენს ბ.ბერლინმა და პ.კეიმ. ეს კრიტერიუმი 4 ძირითად და 4 დამატებით ნიშანს აერთიანებს. ძირითადი ნიშნებია:

1. ტერმინი მონოლექსემური უნდა იყოს;
2. მისი სიგნიფიკატი არ უნდა შედიოდეს რომელიმე სხვა ტერმინის სიგნიფიკატში;
3. არ უნდა გამოიყენებოდეს რაღაც შეზღუდული კლასისათვის;
4. შედარებით თვალსაჩინო, ხშირი და ფართოდ გავრცელებული უნდა იყოს (ეს, უპ.ყოფისა, იმას ნიშნავს, რომ ჩამოთვლისას, ფერთა რიგში, ამ ტერმინს თავში მოიხსენიებენ).

თუ რომელიმე ნიშნის შემოწმება ჭირს, გამოიყენება დამატებითი ნიშნები:

5. მოცემულ ტერმინს იგივე დისტრიბუციული სიმძლავრე ახასიათებს, რაც უკვე დადგენილი ბაზისური ფერის ნებისმიერ ტერმინს;

6. მოცემული ტერმინის ბაზისურობა საეჭვოა, თუ იგი ამავდროს წარმოადგენს იმ საგნის სახელს, რომლისთვისაც დამახასიათებელია აღნიშნული ფერი;

7. საეჭვოა ნასესხები ტერმინების ბაზისურობა;

8. თუ ლექსემური სტატუსის გარკვევა ჭირს, მორფოლოგიური შედგენილობა უნდა გაირკვეს, - მორფოლოგიურად არამარტივი ტერმინი საეჭვოა, რომ ბაზისური იყოს*.

* აქ გვინდა მივუთითოთ ერთი ნაშრომი: Р.М.Фрумкина, Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа), М. 1984; ავტორისათვის მიუღებელია ბაზისური ფერის კატეგორიის ცნება და,

ფერთა ტერმინების სემანტიკის კვლევის ახალმა მიმართულებამ, ამგვარი კვლევის ორიგინალურმა და საინტერესო შედეგებმა განაპირობა ჩვენი ინტერესი ტერმინების ფერის აღმნიშვნელი ტერმინების მიმართ ქართულში. ფერთა ტერმინების კვლევისას კი უპირველესად გაზისურ ფერთა ტერმინების დადგენაა საჭირო. ამ საკითხის გადაწყვეტას ემსახურება ჩვენი ნაშრომი. გვლემდგან-ნელგდით ბ. ბერლინისა და პ. კეისის შემოაღნიშნული კრიტერიუმით. კვლევის საწყის ეტაპზე შემოვიფარგლეთ თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემებით. მასალა ამოვკრიბეთ „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან“ [3] (რა თქმა უნდა, კვლევის შემდგომ ეტაპზე მხოლოდ სალექსიკონო მასალით როდი შემოვიფარგლებით). კრიტერიუმის პირველივე ნიშანმა (მონოლექსემურიობის მოთხოვნა) ჩვენი მასალიდან გამორიცხა ფერის აღმნიშვნელი ტერმინების დიდი ნაწილი, როგორცაა: შავ-თეთრი, თეთრ-ყვითელი, მოწითალო-ვარდისფერი, შავყვითელი, აღისფერი, მტრედისფერი, წაბლისფერი, ნარინჯისფერი, ქარვისფერი, ცისფერი, ნაცრისფერი, მოცისფრო, მოშავო-მონაცრისფრო და მრავალი სხვა.

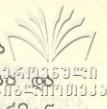
მეორე ნიშნის მიხედვით (მისი სიგნიფიკატი ან უნდა შედოოდეს რომელიმე სხვა ტერმინის სიგნიფიკატი, რაც იმას ნიშნავს, რომ ტერმინის მნიშვნელობა ან უნდა განიმარტებოდეს სხვა ფერის ტერმინის მეშვეობით) გამოირიცხა შემდეგი ტერმინები (ტერმინებს წარმოვადგენთ შესაბამისი განმარტებით, რათა უფრო ნათლად დავინახოთ, რომ მეორე ნიშნის მოთხოვნა ან სრულდება): ბორღო („ბორღოს ფერი - შვინდის ფერი, მუქი წითელი“)* გიშერი („გადატ.-ძალიან შავი“) მარღი („ულამაზო თეთრი“) მეწამული („მუქი წითელი“) ქათქათა („რაც ქათქათებს, ძალიან თეთრი, თოვლივით თეთრი“) ყურყუმი („ძლიერ შავი, ძლიერ ბნელი“) ყურჭი („ძლიერ შავი“) ყუყა („ძვ.და კუთხ.(ქიზ.)-მეტად შავი“) ხაკი („მოყავისფრო მწვანე“)

მესამე ნიშნის მიხედვით (ან უნდა გამოიყენებოდეს რაღაც შეზღუდული კლასისათვის) გამოირიცხა შემდეგი ტერმინები: თაღისი („სამგლოვიარო ფერი (საბა); შავი ფერისა (ტანისამოსი, ქსოვილი“) ლუსკუმი („ლუსკუმი ღამე - „ბნელი ღამე“ (ი.ჭყ.ა)**

- ბუნებრივია, იგი უარყოფს გაზისური ფერის ტერმინთა გამოყოფის ბ. ბერლინისა და პ. კეისის კრიტერიუმს, მაშინ როცა ჩ. ბ. მერვისისა და ე. მ. როთის აზრით, დღესდღეობით ბ. ბერლინისა და პ. კეისის თავდაპირველი კრიტერიუმია ყველაზე მართებული გაზისურ ფერთა ტერმინების გამოსაცყოფად.

* აქაც და შემდეგშიც ტერმინთან მითითებულია ლექსიკონში წარმოდგენილი განმარტება, ხაზგასმულია მნიშვნელობის ის ნაწილი, რაც განაპირობებს მოცემული სიტყვის გამოირიცხვას გაზისურ ფერთა ტერმინებიდან.

** „ლუსკუმი“ ორი სელექსიკონო ერთეულითაა წარმოდგენილი. ფერთან დაკავშირებული პირველი ერთეული - „ლუსკუმი“¹, რომელიც მხოლოდ „ლუსკუმი ღამე“ შესიტყვებაში გვხვდება.

ნაცვლად გვაქვს grey კატეგორიის ტერმინი. ზაზისურ ფერთა ლექსიკონის ამგვარი ტიპის არსებობა ეწინააღმდეგება ზ. ბერლინისა და პ. კეის უნივერსალურ დებულებას: „თუ ენაში 7 ზაზისური ფერის ტერმინი გვაქვს, უნდა გვქონდეს ტერმინი brown-ისთვის“. როგორ აიხსნება თანამედროვე ქართულის ვითარება? როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერთადერთი მონოლექსემური ტერმინი, რომელიც brown კატეგორიას შეესაბამება არის „მრეში“, რომელიც განმარტებით ლექსიკონის მიხედვით ძველ ქართულს მიეკუთვნება და წარმოდგენილია სულხან-საბასეული განმარტებით [2]. რაც შეეხება ილია აბულაძის „ძველ ქართული ენის ლექსიკონს“, მასში „მრეში“ არ დასტურდება [1]. ეს ტერმინი არაზაზისურად ჩაითვადა მე-4 ნიშნის გამო; - ნათელია, რომ იგი მართლაც არ წარმოადგენს ფერთა ფარულ გავრცელებულ ტერმინს, არც ხშირი და თვალსაჩინოა, უფრო მეტიც, - ინფორმანტთა დიდმა ნაწილმა საერთოდ არ იცოდა ამ სიტყვის არსებობა. Brown კატეგორიის აღმნიშვნელად უფრო გავრცელებულია „ყავისფერი“ და „წაბლისფერი“ ტერმინების ხმარება, მაგრამ მათი მორფოლოგიური სტატუსი ამკარად გამოირიცხავს ამ სიტყვებს ზაზისურ ფერთა ლექსიკონიდან. „წაბლისფერი“ და „ყავისფერი“ გამოირიცხება, ჯერ ერთი, ზაზისურობის კრიტერიუმის ძირითად ნიშანთაგან პირველივე ნიშნის (მონოლექსემურობის მოთხოვნა) მიხედვით და დამატებით ნიშანთაგან მე-6 (არ უნდა წარმოადგენდეს იმ საგნის სახელს, რომლისთვისაც დამახასიათებელია აღნიშნული ფერი)* და მე-8 (მორფოლოგიურად არამარტივი ტერმინი საეჭვოა, რომ ზაზისური იყოს) ნიშნების მიხედვით. თუ „მრეში“ ტერმინს შევამოწმებთ ზაზისურობის კრიტერიუმის დამატებითი ნიშნების მიხედვით, მე-6, მე-7, მე-8 ნიშნებით იგი ზაზისური უნდა იყოს. ჭირს მე-5 ნიშნის შემოწმება, რადგანაც ჯერჯერობით არც დადგენილ ზაზისურ ტერმინთა დისტრიბუციული სიმძლავრეა გარკვეული და არც, მით უმეტეს, თვით „მრეშისა“, რაც ძველი ქართულის მასალის კვლევას საჭიროებს; მაგრამ მაინც, დამატებითი ნიშნების მოშველიება გვაფიქრებინებს, რომ „მრეში“ ზაზისური ფერის ტერმინად შეიძლება ჩაითვალოს თანამედროვე ქართულში თუ არა, ძველ ქართულში მაინც. თუკი ძველ ქართულში დავუშვებთ brown კატეგორიის არსებობას, ზ. ბერლინისა და პ. კეის უნივერსალიზების თანახმად, ამ კატეგორიის დაკარგვა ენის განვითარების შემდგომ ეტაპზე შეუძლებელია; პირიქით - ზაზისურ ფერთა ლექსიკონის შემდგომი საფეხური ვარაუდობს brown კატეგორიის შენარჩუნებას და დამატებით კიდევ ერთი ზაზისური ფერის კატეგორიის ჩამოყალიბებას. ესაა purple, pink, orange, grey კატეგორიათაგან ერთ-ერთი [5, 613-619]. როგორც აღვნიშნეთ, თანამედროვე ქართულში გვაქვს grey ზაზისური ფერის კატეგორია (ტერმინი „რუხი“), ე.ი. უნდა გვქონდეს brown ზაზისური ფერის კატეგორიაც; მაშასადამე, ამ კატეგორიის აღმნიშვნელი თანამედროვე ტერმინი „ყავისფერი“ (ან „წაბლისფერი“)** ზაზისურად უნდა ჩაითვალოს (ამას ვერ ვიტყვით

* მართალია, აღნიშნული ტერმინები უშუალოდ საგანთა სახელებს არ წარმოადგენენ, მხოლოდ მითითებულია ეს საგნები.
 ** უპირატესობა, ალბათ, მაინც უფრო „ყავისფერს“ მიენიჭება, - ამას ექსპერიმენტული გამოკვლევა გვიჩვენებს.

ქმარა („მბაცი ყვითელი, თაფლისფერი, ჩაღისფერი (თმა)“)

ყარაჩი („მ.გადატ. -შავი ფერისა (აღამიანი)“)

ოდნავ საღვწოა, ტერმინთა ამ რიგში მოვასხედროთ:

სისცი („მ.თეთრ-შავი არეული ბალანი (საბა), მ.ღვთა, რუხი ფერი;

მ.კუთხ. (იმერ.გურ.) - ლურჯა („ცხენი“)

-გვამცხვებს მხოლოდ მეორე მნიშვნელობა, თორემ პირველი და მე-3 მნიშვნელობებით სწორედ აქ უნდა განხილულიყო მოცემული ტერმინი; მაგრამ მაინც, ჩვენი აზრით, ტერმინი „სისცი“ დამატებითი მასალათ შემოწმებას საჭიროებს.

რაც შეეხება მეოთხე ნიშანს (შეღარებით თვალსაჩინო, ხშირი და ფართოდ გავრცელებულია), საკუთარ ენობრივ ინტუიციამ დაყრდნობით, რამდენიმე ინფორმანტის გამოკითხვის შედეგად ბაზისური ფერის ტერმინ-თაგან გამოვრჩევთ:

ლავარდა („მ.გადატ.-ლავარდის ფერისა, -ლურჯი“)

ღვთა („მუქი ნაცრისფერი, -რუხი, ყომალი“)

ღირღვი („მუქი ფერი, საშუალო თეთრსა და შავს შორის“)

მრეში („მ.გადატ.-წაბლისფერი (საბა)“)

უღალი („მ.გადატ.-შავი ფერი; მ.გადატ.-რუხი, მუქი ნაცრისფერი“)

ფერო („მ.გადატ.-და შავს საშუალო (საბა), -რუხი“)

ყირმიზი („მ.წითელი, წითელი ფერისა“)

ყომალი („მუქი ნაცრისფერი, -ღვთა(საბა)“)

ძოწული („ძოწის, მარჯნის ფერი, ბროწეულის ყვავილის ფერი“)

ამგვარად, ფერის აღმნიშვნელ ქართულ ტერმინებში ბაზისურობის კრიტერიუმის ოთხივე ძირითად ნიშანს აკმაყოფილებს შემდეგი:

თეთრი („მ.თეთრი, რძის ფერი“)

მწვანე („მ.წვანე ბალახის, ფოთლის და მისთ.ფერი; ხილვადი სპექტრის შვიდ მარტივ ფერთა შორის უკაცია რიგით მეოთხე ადგილი (წითელი, ნარინჯისფერი, ყვითელი, მწვანე, ცისფერი, ლურჯი, იისფერი)“)

ლურჯი („სპექტრის ერთი ძირითადი ფერთაგანი, -მუქი ცისფერი“)

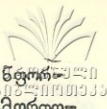
რუხი („მ.თეთრნარევი შავი ფერი, მუქი ნაცრისფერი, ღვთა“)

ყვითელი („მ.ერთ-ერთი შვიდ ძირითად ფერთაგანი (სპექტრში - ნარინჯის-ფერსა და მწვანეს შორის); ოქროს ან ქარვის ფერი“)

შავი („ყვავილად მუქი ფერი, ნახშირის, გიშრის ფერი“)

წითელი („სისხლისფერი, ვიწრო, ძოწისფერი“)

ამგვარად, კვლევის საწყის, თეორიულ ეტაპზე ქართულში 7 ბაზისური ფერის ტერმინი გამოვლინდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გამოყოფილია ბაზისურ ფერთა ლექსიკონის 22 ტიპი. თუ ბაზისურ ფერთა ტერმინების რაოდენობით ვიმსჯელებთ, ქართული უნდა იყოს ყუთვით მე-7 ტიპის, რომელიც 7 ბაზისური ფერის ტერმინს აერთიანებს. ცხრილის მიხედვით ეს ტერმინები შემდეგ კატეგორიებს უნდა აღნიშნავდნენ: white, black, red, green, yellow, blue, brown, მაშინ როცა ქართულში წარმოდგენილია white, black, red, green, yellow, blue, grey კატეგორიათა ტერმინები. ე.ი. brown კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინის

„მრეში“ ტერმინისათვის თანამედროვე ქართულში, რადგანაც იგი ინტერ-
მანტა დიდი ნაწილისათვის თითქმის უცნობია), მიუხედავად მისი ეთნო-
ლოგიური თუ ლექსემური სტატუსისა, ე.ი. „ყავისფერმა“ (ან „წაბლისფერ-
მა“) შეცვალა მხოლოდ საკუთრივ ტერმინი ბაზისური ფერის კატეგორიისა.
ამგვარი ვითარება ბაზისურ ფერთა ლექსიკონისთვის უჩვეულოა.

ამგვარად, ბაზისურ ფერთა კატეგორიების რაოდენობით თანამედროვე
ქართული მიეკუთვნება ბაზისურ ფერთა ლექსიკონის მე-II ტიპს, რომელიც
8 ტერმინს აერთიანებს და, როგორც ვნახეთ, ეს ლექსიკონი თავისებურ-
ით გამოირჩევა.

ლიტერატურა

1. ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973.
2. სულხან-საბა ორბელიანი. სიტყვის კონა, თბილისი, 1949, გვ. 419.
3. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-8, თბილისი, 1950-1964.
4. B. Berlin, P. Key. Basic color terms: their universality and evolution, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969.
5. P. Key and Ch. K. McDaniel. The linguistic significance of the meanings of basic color terms, Language, v. 54, N3, 1978, 610-646.
6. C. B. Mervis, E. M. Roth. The internal structure of basic and non-basic color categories, Language, v. 57, N2, 1981, 384-405.

ТЕРМИНЫ ОСНОВНЫХ ЦВЕТОВЫХ КАТЕГОРИЙ
СОВРЕМЕННОГО ГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА

Р Е з ю м е

На основе критерия, предложенного Б.Берлином и П.Кейем, выделены следующие термины основных цветовых категорий современного грузинского языка: *tetri*, *mçvane*, *lurži*, *ruxi*, *šavi*, *qviteli*, *çiteli*, соответствующие категориям: *white*, *green*, *blue*, *grey*, *yellow*, *black*, *red*. Соответственно универсалиям указанных авторов, лексикон основных цветовых категорий с семью элементами должен содержать термин, соответствующий категории *brown*. В современном грузинском языке для категории *brown* в основном употребляется термин *qavisperi* (*çablisperi*) морфологический статус которого не удовлетворяет требованиям критерия для выделения терминов основных цветовых категорий. Для той же категории (*brown*) засвидетельствован древнегрузинский термин *mreši*, который может быть рассмотрен как основной. Соответственно универсалиям вышеназванных авторов, можно заключить, что со временем произошла замена термина *mreši* новым термином *qavisperi* (*çablisperi*) без изменения системы основных цветовых категорий. Отсюда следует, что и *qavisperi* (*çablisperi*) в виде исключения должен быть рассмотрен как термин основной цветовой категории.

დენტალბით დაწყებული ერთმარცვლიანი ძირები
თანამედროვე სალიტერატურო სომხურში

ჩვენ მიერ ჩატარებულია თანამედროვე სალიტერატურო^X სომხური ენის დენტალბით დაწყებული ერთმარცვლიანი ძირების ანალიზი^{XX}.

ანალიზისას ამოვდივართ წარმოთქმიდან^{XXX}.

დენტალბით დაწყებული ერთმარცვლიანი ძირებისათვის დადგინდა შემდეგი კანონიკური ფორმები^{XXXX}: CV, CVC და CVCC .CVCCC სტრუქტურის ძირები წარმოთქმისას გვაძლევს CVCVC-ს.

გვაქვს ერთადერთი C ტიპის ძირი *տ (t) տալ (tal)* ზმნისა^{XXXXX}.

CV ტიპი დამახასიათებელია სახელური ძირებისათვის. ზმნური ძირებისათვის დაუშვებელია არა მარტო CV ტიპი, არამედ ვოკალზე დამთავრებული ნებისმიერი სტრუქტურა. თუ ზმნა ნასახეღარი და სახელი ბოლოვდება ვოკალზე, ზმნაში ეს ვოკალი ან უნდა მოიკცეს, ან გადაბეგრდეს;

X ყველგან, სადაც ვახსენებთ თანამედროვე სალიტერატურო სომხურ ენას, მხედველობაში გვაქვს აღმოსავლური სალიტერატურო სომხური ენა.

XX მასალა ამოკრეფილია ე.პ.აღაიანის თანამედროვე სომხური ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან და შედარებულია პრ.აჭარიანის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონთან, ავტორთა კოლექტივის თანამედროვე სომხური ენის განმარტებით ლექსიკონთან, ო.ხ.გარსეღიანის ორთოგრაფიულ, ორთოეპიულ და ტერმინოლოგიურ ლექსიკონთან.

XXX სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა წარმოთქმასთან რომ არ არის დაკავშირებული, ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება თუნდაც ფრანგული ენის *manger* და *commencer* ტიპის ზმნები. ფრანგულში *c e, i, y*-ის წინ იკითხება როგორც *ს*, ყველა დანარჩენ შემთხვევაში - როგორც *კ*. ასევე *e, i, y*-ის წინ იკითხება *ჟ*-დ, ყველა დანარჩენ შემთხვევაში *გ*-დ. იმისათვის რომ *commencer* და *manger* ტიპის ზმნებმა შეინარჩუნოს თავისი წარმოთქმა, *present* -ის მრ. რიცხვის პირველ პირში *commencer*-ს მეორე *ც*-ს უკეთდება *ც* (სესის) ნიშანი, ხოლო *manger* ზმნას ფუძესა და პირველ დაბოლოებას შორის ემატება უფუნქციო *ე*. წარმოთქმისათვის გვყრდნობით ო.ხ.გარსეღიანის ორთოგრაფიულ ორთოეპიულ და ტერმინოლოგიურ ლექსიკონს.

XXXX რამდენადაც სომხურში ძირი გაუდიფერენცირებელია, სახელურ და ზმნურ ძირებს ცალ-ცალკე არ გამოეყოფა. თუმცა არსებობს სტრუქტურები, რომლებიც მხოლოდ ზმნური ან მხოლოდ სახელური ძირებისათვის არის დამახასიათებელი. ასეთ ძირებს სპეციალურად გამოეყოფა.

XXXXX. C ტიპის ძირი სულ ოთხია სომხურში. ესენია: *գալ (gal), տալ (tal), ლալ (lal)* და *կալ (kal)* ზმნების ძირები. *գ (g), տ (t), ლ (l)* და *կ (k)* .ოთხივე თავისებურად აწარმოებს აწმყოს ფორმებს.

ან დამატებს კონსონანტი.

დენტალეგით დაწყებული CV ტიპის ძირი სულ 20-ია, ესენია: **ჩ (di)** - გვამი, **ჩი (ti)**, **თი (ti)**, **ნი (nu)** - რძალი, **ნა (na)** - ის, **და (da)** - ეგ, **ნა (na)** - ბი, **და (da)** - ასოს სახელწოდება, **თი (to)**, **ნი (nu)** - ასოს სახელწოდება, **ჩი-ელ (di-el)**^X, **დი (du)**, **დე (de)**, **ჩი (tu)**, **ჩი (to)** - ასოს სახელწოდება, **დი (do)**, **ნე (ne)** - მუსიკალური ტერმინია, **ჩი (di)** - მხარე, **ჩი (te)** - მეორე პირის ნაცვალსახელის მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, რომელიც ამჟამად იხმარება დასავლურ სომხურში.

პირველი ოთხი არსებითი სახელია, რომელთაგან ბოლო ორი მოძველებულია, ერთი ზმნური ძირია, ოთხი ნაცვალსახელია, სამი ასოს სახელწოდება, სამი შორისდებულია, ორი მუსიკალური ტერმინია, ერთი კავშირია, ერთი დიალექტური ფორმა, ერთი დასავლური სომხურის ფორმა.

ძირში კონსონანტთა შეთავსებადობის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა CVცტრუქტურის ძირები.

განვიხილოთ თითოეული დენტალე დაწყებული ამ ტიპის ძირი.

ჩ (d) არ გვხვდება დაბიალებთან, ლაზიოდენტალეებთან, დენტალეებთან (დენტალეებიდან **ჩ (d)** გვხვდება მხოლოდ **ნ (n)** -სთან) და ყველა რიგის ფშვინევიერთან. გვაქვს გამონაკლისები, რომლებიც იხსნება. ეს გამონაკლისებია:

დაბიალებთან - **ჩიქი, ჩიქილი (dop', dop'jun), ჩაქი (dap'), ჩიქილ (dop'el), ჩემ (dem), ჩამ (dam), ჩილ (dum), ჩეკ (dep)** და რამდენიმე დიალექტური ფორმა.

დენტალეებთან - **ჩათ (dat), ჩხი** - მოთვალთვლება.

ლაზიოდენტალეებთან - **ჩლ (dev), ჩაღ (dav).**

ფშვინევიერთებთან - **ჩიქი, ჩიქილი (dop', dop'jun), ჩაქი (dap'), ჩიჭი (deh), ჩიჭი (dic'), ჩიჭი (dik'), ჩიჭი (dox), ჩილ (dus), ჩაღ (das), ჩილ (dos).**

სომხურ ენაში ეოკალის, **რ (r), მ (m), ნ (n)** -სა და **ღ (ğ)** -ს შემდეგ სამეულის მედრები: **ბ (b), დ (d), გ (g), ჯ (j)** და **ზ (z)** გადადის შესაბამის ყრუებში - **ჩ (p'), ზ (t'), ჭ (k'), ც (c)** და **ჯ (ç)** -ში.

მედრთა დაყრუების ეს კანონი არ მოქმედებს მედრ დენტალ **ჩ (d)** -თი დაწყებულ CVც ტიპის ძირებში, რადგან ამ ტიპის ძირებში არ შეიძლება გვექნოდეს ფშვინევიერი, რის გამოც **ჩაგ (dag), ჩეგ (deg), ჩაჯ (daz),**

ჩეგ deg ძირებში **გ** და **ჯ** არ გადადის შესაბამის ყრუ **ჩ (p')** და **ჯ (ç)** -ში.

ყველა გამონაკლისი იხსნება. ისინი ახ

1. ნასესხებია^{XX} - **ჩაქი (dap'), ჩამ (dam), ჩათ (dat), ჩილ (dus).**

2 ხმაგაძვითა - **ჩიქი, ჩიქილი (dop', dop'jun),**

3 დიალექტური ფორმა - **ჩაღ (dah).**

X ტიპის ძირებში ერთდერთი გამონაკლისია ზმნური ძირი.

XX ეტიმოლოგიები მოცემული გვაქვს პრ.აზბარბანი ეტიმოლოგიური ლექსიკონის მიხედვით.

4. შორისდებულია - *რხ* (deh).

5. იხსენება დიაქრონიულად:

ა) დიფთონგური წარმომავლობისაა ძირის ხმოვანი - *რხ* (dem < dem), *რხ* (det < dēt), *რხ* (dep < dēp). ამიტომ ორი ძირი ნასესხებიცაა.

ბ) ძირი დამოუკიდებლად არ იხმარება - *რძ* (dopél), *რძ* (doš).

გ) ძველ სომხურში ფუძეცვალებადი, თემატური, ძირი იყო *რძ* - *რძ* (dox < doxn) ე.ი. იყო სხვა სტრუქტურა CVCVC და არა CVC.

დ) ძველ სომხურში მეორე თანხმოვანი ფუძისეული არ იყო - *რძ* (dik'), აქ *რ* (k) მრავლობითი რიცხვის ნიშანია, *რძ* (dic') - მრავლობითი რიცხვისა და ბრუნვის ნიშანია.

მედიური დენტალი *ნ* (n) არ გვხვდება ლაზიანებთან, ლაზოდენტალებთან, დენტალებთან და სამეფლის ყრუ ფშვინევიერებთან. გამონაკლისები აქაცაა გვაქვს. ეს გამონაკლისებია:

ლაზიანებთან - *ნამ* (nam).

ლაზოდენტალებთან - *ნავ* (nav), *ნავ* [ნავალ^{XX}] (nval [nəval]).

დენტალებთან - *ნო* (not'), *ნო* (net).

ყრუ ფშვინევიერებთან - *ნო* (not'), *ნი* (nik').

ეს გამონაკლისებიც იხსენება:

1. ნასესხებია - *ნამ* (nam).

2. დიალექტური ფორმა - *ნი* (nik').

3. იხსენება დიაქრონიულად:

ა) ძირი დამოუკიდებლად არ იხმარება (ამავე დროს ნასესხებიც არის - *ნო* (not').

ბ) *ნავ* (nav) და *ნავ* (nval) - ში *ვ* (v) ერთ შემთხვევაში მოდის ძველი სომხურის *ლ* (w) - დან, მეორე შემთხვევაში - *ლ* (u) - დან.

ძველი სომხურის *ნავ* (nav) დახურულ მარცვალში გადავიდა *ო* (o) - ში. გამონაკლისია *ნავ* (navt'). პიუზშმანის აზრით, *ნავ* (navt') - ში *ლ* (w) და *რ* (t) - ს შორის წარმოითქმოდა *რ* (z) რის გამოც *ნავ* (nav) დიფთონგი იყო ღია და არა დახურულ მარცვალში. ჩვენი აზრით, *ნავ* (navt') - იმიტომ არ მოგვცა *ნო* (not'), რომ *რ* V+ ყრუ ფშვინევიერი (ისიც დენტალი) დაუშვებელია. პიუზშმანი არ არის სწორი, რადგან - *ლ* = (-wt) პოზიციებში *ლ* (w) - სა და *რ* (t) - ს შორის არ წარმოითქმოდა *რ* (z). -CC# პოზიციებში თანხმოვნებს შორის *რ* (z) წარმოითქმის მაშინ, როდესაც მეორე თანხმოვანია *ნ* (n), *რ* (r) . *რ* (z).

ნი (nik) ძირშიც *რ* (z) არ გადავიდა შესაბამის ყრუ ფშვინევიერ *რ* (k) - ში.

X ძველ სომხურში თემატური ფუძეები ბოლოვდება ორ ან მეტ თანხმოვანზე, რომელთაგან უკანასკნელი არის *რ* (r), *ნ* (n) *რ* (z) და მათ წინ წარმოითქმოდა *რ* (z).

XX წარმოთქმა მოცემული გვაქვს კვადრატულ ფორმებში იმ სიტყვებისათვის, რომელთა დაწერილობა და წარმოთქმა განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

ყრუ ფშვინგვიერი ρ (t') არ გვხვდება მეღერებთან, ლაბიალურებთან (ყრუ ფშვინგვიერ ϕ (p')-ს გარდა, დენტალურებთან (χ (n))-ს გარდა), საბეწის სიბილაბურებთან. გამონაკლისები აქაცაა გვაქვს. ესენია:

მეღერებთან - ρ ილ (tu'), ρ აღ (te'), ρ ხა (tem), ρ ჩა ($t'im$).

ლაბიალურებთან - ρ იყხლ ($t'ovel$), ρ ხა ($t'em$), ρ ჩა ($t'im$).

დენტალურებთან - ρ აფ ($ta't$), ρ ილ (tut).

ლაბიალურდენტალურებთან - ρ აფ ($ta'v$), ρ იყხლ ($t'ovel$), ρ ჩა ($t'iv$), ρ ხა ($t'ev$).

აქაც ყველა მაგალითი იხსნება:

1. ნასესხები - ρ ილ (tu'), ρ აღ (te'), ρ ხა (tem), ρ ილ (tut), ρ ჩა $t'im$.

2. ძირი C_1VC_1 : სტრუქტურისა - ρ აფ ($ta't$), ρ ილ (tut).

3. იხსნება დიაქრონიულად:

ა) ძირი ცალკე არ იხმარება - ρ იყხლ ($t'ovel$), ρ იყხლ ($t'ovel$).

ბ) ძირში χ (v) მოდის χ (w)-დან: ρ ჩა ($t'iv$), ρ ხა ($t'ev$).

მარტივი ყრუ σ (t) არ გვხვდება მეღერებთან, ლაბიალურებთან (გარდა ϕ (p')-სი, დენტალურებთან, ლაბიალურდენტალურებთან. გვაქვს გამონაკლისები:

ლაბიალურებთან - σ ილ (tub), σ ილ (tum), σ აფ (tap), σ ჩა (tip).

ლაბიალურდენტალურებთან - σ ილ (tev), σ ჩა (tiv), σ ილ (tuf), σ ჩა (tif).

დენტალურებთან - σ აფ (tat), σ ილ (tot), σ ილ (tot), σ აფ ($ta't$), σ ილ (tut), σ აფხლ ($tanel$), σ ილ (ton).

მეღერებთან - σ ილ (tub), σ ილ (tum), σ ილ (tev), σ ჩა (tiv), σ აფხლ ($tanel$), σ ილ (ton).

ყველა ეს მაგალითი იხსნება:

1. ნასესხები - σ აფ (tap), σ ჩა (tip), σ ილ (tot), σ ილ (tuf), σ ჩა tif .

2. ბოტანიკური ტერმინი - σ ილ (tub), σ ილ (tum), σ აფ ($ta't$).

3. ძირი C_1VC_1 : სტრუქტურისა - σ ილ (tut), σ აფ tat . σ ილ tut ამავე დროს დიალექტური ფორმაცაა.

4. იხსნება დიაქრონიულად:

ა) ძველ სომხურში იყო ფუძეფუძეობადი სახელი - σ ილ χ σ ილ σ ილ σ ილ σ ილ ($tut \chi tutn$ [$tut\chi$]). ე.ი. იყო სხვა სტრუქტურის $CVCVC$ ნაცვლად CVC -სი.

ბ) ახალი სომხურის χ (v) მოდის ძველი სომხურის χ (w)-დან: σ ილ (tev) < σ ხლ (tew), σ ჩა (tiv) < σ ჩლ (tiw).

გ) ძირი დამოუკიდებლად არ იხმარებოდა - σ აფხლ ($tanel$).

დ) ძირის ხმოვანი დიფთონგური წარმომავლობისა - σ ილ < σ ილ (ton < $t\ddot{o}n$).

რამდენადაც ყრუ σ t -თი დაწყებულ CVC სტრუქტურის ძირებში მეორე თანხმოვანი არ შეიძლება იყოს მეღერი, σ ხა (te')-ს უნდა მოეცა σ ხა tek , მაგრამ σ ხა (te') ნასესხებია და ამავე დროს დიფთონგური წარმომავლობისა - σ ხა < σ ხა ($te' < t\ddot{e}'$).

ამრიგად, CVC ტიპის ძირებისათვის დადგინდა, რა შეიძლება იყოს მეორე თანხმოვანი, როდესაც ძირველია χ (d), ρ t' , σ (t) ან χ (n).

დენტალურ დაწყებული CVC სტრუქტურის ძირებისათვის იხსნება სომხურ ენაში მოქმედი მეღერთა დაყრუების კანონი.

გაბრკავა, რომ *ხაღ ნაუტ* ძირში *ახ(aw)* დიფთონგმა არ მოგვცა *o (o)* (როგორც ეს მოსალოდნელი იყო დახურულ მარცვალში), რადგან *ხ v n(V)* + ფშვინვიერი დაუშვებელია და არა იმიტომ, რომ *ლ(w)*-სა და *შ(ტ)*-ს შორის წარმოითქმოდა *ლ(ა)*, როგორც ეს ჰიუზუმანს მიაჩნდა.

ანალიზის შედეგად დადგინდა, რომ დენტალთ დაწყებულ ერთმარცვლიან ძირებში აუსლაუტში ორზე მეტი თანხმოვნის მიმდევრობა არა გვაქვს. არ-ის ერთადერთი ნასესხები ძირი *თხჟსთ (tekst)*. სიტყვის ბოლოს მესამე თანხმოვნად შეიძლება შეგვხვდეს *ჟ(ჩ)*, რომელიც ძირეული არ არის, ან მესამე თანხმოვანი იყოს სონორი *რ(r)*, რომლის წინ წარმოითქმის ხმოვანი *ლ(ა)* და ამდენად გვაქვს არა *CVCCC*, არამედ *CVCCVC* სტრუქტურა. მაგალითად *დიასთრ [დიასთრე] (dustṛ [dustəṛ])*, *შახტრ [შახტრე] (tanjṛ [tanjəṛ])* და *თხმრ [თხმრე] (tembr [tembəṛ])*.

ამრიგად, გვაქვს დენტალთ დაწყებული *CV*, *CVC* და *CVCC* სტრუქტურის ერთმარცვლიანი ძირები.

Н.Г.САГАНЕЛИДЗЕ

ОДНОСЛОЖНЫЕ КОРНИ С НАЧАЛЬНЫМИ ДЕНТАЛЬНЫМИ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В работе проведен анализ односложных корней с начальными дентальными (с учетом произношения). Установлены следующие структуры: *СУ, СУС, СУСС*, (структура *СУССС* дает в произношении *СУССУС*).

Для корней типа *СУС* определены согласные, встречающиеся в качестве замыкающих слог. Для указанных корней сформулировано правило, дающее объяснение оглушению звонких согласных.

АКУСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕНТО-АЛЬВЕОЛЯРНЫХ ТВЕРДЫХ СВИСТЯЩИХ АФФРИКАТ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА z [ts] И c [ts']

Акустический анализ денто-альвеолярных твердых свистящих аффрикат китайского языка z [ts] и c [ts'] был проведен в Лаборатории экспериментальной фонетики Института языка и литературы АН Эстонской ССР на 52-х канальном спектрографе, разработанном в Таллине. Спектрограф с диапазоном частот от 40 до 14000 Гц дает возможность получить одновременно динамическую спектрограмму и спектральные срезы, данные которых дополняют друг друга [9, 26-28].

Экспериментальный материал, представляющий собой двусложные слова и однослоги (произнесенные в 4-х тонах) был наговорен тремя дикторами — женщинами, носителями нормативного произношения^х).

Мы ставили себе целью исследовать спектр двух свистящих аффрикат [ts] и [ts'] как в момент наибольшей устойчивости звука, на так называемом квазистатическом участке, так и в процессе развертывания спектра при переходе от согласного к гласному. Как уже отмечалось в специальной литературе, представляется крайне сложным определить именно тот спектральный срез, который бы наиболее полно отражал фонетические свойства звука [7,95; 6,36]. При анализе экспериментального материала мы выбирали для описания отдельный срез по принципу максимального выражения всех его составляющих, который наблюдается у аффрикат в середине звука или к его концу [8,179].

Спектрограммы исследуемых аффрикат характеризуются наличием смычной фазы и фазы с шумовой энергией (или фрикативной фазы), что лучше всего прослеживается в интервокальной позиции. Длительность этих фаз и их соотношение были нами изучены при осциллографии китайских аффрикат [5].

^х) Дикторы Тань Аошун (№ 1) и Хуан Шуин (№ 2) являются преподавателями китайского языка в ИСАА при МГУ. Диктор Ма Дэвэнь (№ 3) работала на радио.

На полученных нами спектрограммах (27 спектрограмм двусложных слов и 24 спектрограммы однослогов) денто-альвеолярная твердая свистящая непродыхательная аффриката $[ts]$ в сочетании с различными слоговыми гласными (a, e, u, i)^x занимает начальную, интервокальную и постконсонантную позиции.

Общая длительность аффрикаты $[ts]$ в произношении трех дикторов колеблется в пределах 50–135 мсек, из которых фаза смычки длится 10–50 мсек, а фаза шума – 40–90 мсек. Наименьший по длительности фиксируемый смычный компонент встречается при озвончении и в реализациях, где аффриката занимает постконсонантную позицию (после переднеязычного сонанта $[n]$ и заднеязычного сонанта $[\eta]$). Что касается соотношения составляющих аффрикату элементов, то в данном экспериментальном материале длительность элемента шума превышает длительность смычного элемента.

На динамической спектрограмме спектр фрикативной фазы исследуемой аффрикаты $[ts]$ представлен в виде черной узкой полосы непродолжительной по времени звучания и расположенной в высокочастотной области спектра. На спектральных срезах аффриката представляет собой полосу усиления с единой или расщепленной вершиной с одним или двумя максимальными пиками, частота которых меняется не только в зависимости от диктора или контекстуальных влияний, но и в процессе фонации звука. Верхний предел частот этой полосы усиления у трех дикторов одинаков и равен 13 500 Гц. Нижний предел частот (включая позицию перед огубленным гласным $[u]$) у дикторов № 1 и № 3 совпадает и проходит на частоте 4050 Гц, а у дикто-

^x В позиции после твердых свистящих согласных z, c, s выступает комбинаторный вариант гласного i , называемый апикальным гласным $[i]^0$, при образовании которого тело языка лишь незначительно отодвигается от места преграды предыдущего согласного так, что конфигурация языка в основном не меняется.

Гласный e в позиции после согласных z, c, g , пред-

ра № 2 едва определяемый ввиду малой интенсивности нижний предел проходит приблизительно на частоте 3 600 Гц. 6 750 - 12 500 Гц - это тот диапазон, который характерен для большинства реализаций аффрикаты [ts]. В начале размыкания аффрикаты частотное значение нижней границы полосы усиления выше на 2 350 Гц, чем в середине звучания, а к концу звучания может снижаться частотное значение верхней границы полосы усиления (с 12 500 Гц на 9 100 Гц).

Несмотря на краткость звучания, спектр аффрикаты [ts] в основном характеризуется хорошо выраженным нарастанием и спадом интенсивности, с едва определяемым стационарным участком, где интенсивность держится на одном уровне.

Рассмотрим особенности структуры спектра согласного и перехода к гласному, обусловленные взаимовлиянием звуков.

В позиции перед гласным [a] шумовая энергия аффрикаты [ts] сконцентрирована на частотах 6 250-13 500 Гц (см.рис.1-1). Максимальный пик у диктора № 1 приходится на частоту 11500 Гц у диктора № 2 - на частоту 7 900 Гц и 9 000 Гц, а у диктора № 3 частота максимального пика настолько нестабильна, что определить можно лишь приблизительно - 7 900 Гц.

На динамических спектрограммах слов dǎzǎ, cǎnzǎ, língzǎ, záchī (см.рис.2-1, 2-2) согласный четко ограничен от гласного: не наблюдается перекрытия во времени шумовой и голосовой части. Коартикуляция проявляется в понижении F₁ и незначительном повышении F₂ гласного. Переход к стационарной части гласного [a] довольно продолжителен (в ряде случаев равен длительности шума), что указывает на нижнюю ступень подъема гласного [2,28, 38].

Различие между спектрами фрикативной фазы аффрикаты [ts] в позиции перед гласными [a] и [ɣ] по всем параметрам очень незначительно и больше проявляется

ставлен комбинаторным вариантом [ɣ] - гласным заднего ряда выше средней ступени подъема.

в дефляциях контура огибающей спектра (см.рис.1-2); даже максимальный пик сохраняет свое частотное выражение. На динамической спектрограмме слова zézé (см.рис.2-3) согласный отграничен от последующего гласного [y], т.е. нет перекрытия высокочастотных и низкочастотных составляющих. Не наблюдается и формантных сдвигов в структуре гласного [y], что должно означать краткость переходного процесса и высокую ступень подъема гласного. Лишь у диктора № 3 в первом слоге слова zézé на границе согласного с гласным прослеживается движение вверх F || гласного [y], что можно понять как особенность произношения данного диктора. Динамические спектрограммы этого слова у дикторов № 1 и № 2 больше отражают неоднородность звучания гласного [y] [3,65], его дифтонгоидный характер, что выражается в рекурсии гласного движением F | вверх.

Спектр фрикативной фазы аффрикаты [ts] в позиции перед апикальным гласным [i] отличается и большей длительностью, и большей интенсивностью всех составляющих, и особенностью перехода к гласному, а частотные значения полосы усиления и максимальных пиков почти не изменяются (по сравнению с вышеописанными позициями) (см. рис.1-3). На динамических спектрограммах слов zúzi zúzi и слога zi в четырех тонах (см. рис.2-4; 2-5) хорошо выраженная полоса высокочастотного шума аффрикаты [ts] перерастает в последующий гласный таким образом, что форманты гласного, расположенные на низких и средних частотах, идут параллельно шуму согласного, т.е. один и тот же отрезок спектрограммы содержит информацию более, чем об одной фонеме. Но не это составляет особенность, а продолжительность перекрытия шумовой и голосовой части (см.рис.1-4). Опираясь на замечание Г.Фанта о ряде взаимосвязей, характерных для человеческой речи, данную спектральную картину можно понять как "тенденцию к непрерывному переходу некоторых резонансов одного звука в резонансы соседних" [8, 36].

Наибольшее слияние аффрикаты [ts] с последующим гласным можно наблюдать в редуцированном слоге, т.е.про-

изнесенном в нейтральном тоне (см.рис.2-5).

Что касается спектральных срезов, то в некоторых реализациях удается выявить границу перехода от согласного к гласному путем тщательного анализа высокочастотных составляющих. Тот спектральный срез, где спад интенсивности остаточных шумовых высокочастотных составляющих, идущих параллельно все возрастающей формантной структуре гласного, сменяется относительным (а иногда и значительным) увеличением интенсивности составляющих на тех же частотах, но с некоторым перераспределением выбросов, мы понимаем как начало собственно гласного [1].

Различие слоговых гласных [a], [ɤ], [ɨ] не вызывает в спектре шумовых составляющих аффрикаты [ts] зримых изменений, тогда как последующий огубленный заднего ряда верхней ступени подъема гласный [u] изменяет структуру спектра до неузнаваемости. Характер этого изменения совпадает с данными литературы о понижении резонансных частот и интенсивности составляющих [8,86; 1, 103-104; 4, 85]. На динамических спектрограммах слов zúzú, zúzú и слога zu в четырех тонах нижняя граница шума согласно смещается на более низкие частоты и сближается с частотой F III последующего [u]. На спектральных срезах интенсивность составляющих падает, а их количество и распределение в спектре не имеет определенной закономерности (см.рис.1-5). У диктора № 1 и диктора № 3 нижняя граница шума с частот 6 750 - 5750 Гц смещается на частоты 5 250-4 400 Гц. У диктора № 2 спектр характеризуется особо слабой интенсивностью, краткостью звучания и малым числом составляющих (см.рис.1-6). В некоторых реализациях нижняя граница шума не меняется (5 750 или 6 750 Гц), а понижается верхняя граница шума с 12 500-13 500 Гц на частоты 8 500-9 700 Гц [1, 103-104]. Коартикуляционные влияния переднеязычного [ts] на гласный [u] проявляется в повышении частоты F II и понижении F III, наиболее отчетливо выраженных в произношении диктора № 2 (см. рис.2-7).

Помимо формантных сдвигов переход от аффрикаты [ts] к гласному [u] у дикторов № 1 и № 2 характеризуется

перекрытием (хотя и в гораздо меньшей степени, чем в позиции перед [ʔ]) гласной и шумовой части, перерастанием нижней границы шума согласного в частоты F III последующего [u] .

Длительность перекрытия во времени высокочастотных составляющих в спектре аффрикаты [ts] и низкочастотных составляющих последующего гласного пропорциональна степени закрытости этого гласного: с увеличением степени закрытости (узости, высоты подъема) гласного увеличивается длительность перекрытия шумовой и голосовой части.

В постконсонантной позиции после конечнослоговых сонантов переднеязычного [n] и заднеязычного [ŋ] помимо изменения длительности аффрикаты в основном за счет сокращения глухой части смычного элемента, наблюдается некоторое снижение интенсивности согласного.

Аффриката с [tsʰ]

Общая длительность денто-альвеолярной твердой глухой свистящей придыхательной аффрикаты с [tsʰ] в произношении трех дикторов колеблется в пределах 130–225 мсек, из которых смычная фаза составляет 16–60 мсек, а фаза шума – 130–200 мсек, причем фаза шума превосходит по длительности смычную в 3,5, 6 и более раз.

Придыхательную аффрикату [tsʰ] характеризует наличие двух видов турбулентного шума – фрикации и аспирации. Шум фрикации, расположен в высокочастотной области спектра, а шум аспирации локализован на более низких частотах. Однако разграничить эти составляющие шумового отрезка сложно, т.к. переход к аспирации "редко бывает резким" [8,36] .

На полученных нами спектрограммах (21 спектрограмма двусложных слов и 20 спектрограмм однослогов) аффриката [tsʰ] представлена в начальной, интервокальной и постконсонантной позициях перед различными слоговыми гласными (а, е, u, i). На динамической спектрограмме спектр аффрикаты [tsʰ] отражен черной узкой полосой, расположенной в области высоких частот и менее интенсив-

ним затемнением, распространенным почти по всему диапазону частот. Верхняя граница концентрации энергии у трех дикторов одинакова и равна 13500 Гц, нижняя граница у дикторов № 1 и № 3 проходит на частоте 4 400 Гц, а у диктора № 2 — на частоте 3 750 Гц.

На спектральных срезах мы видим единую полосу усиления с одним или с двумя максимальными пиками, достигающими наивысших значений интенсивности. Максимальный пик у диктора № 1 приходится на частоты 10 500 Гц и 11 500 Гц, у диктора № 2 — на частоты 7 300 и 8 500 Гц, а у диктора № 3 можно выделить частоту 7 900 Гц. Структура спектра полосы усиления аффрикаты [ts'] как бы повторяет спектр непрдыхательной аффрикаты [ts] отличаясь от последнего большей интенсивностью составляющих и долготой звучания. Даже частота максимальных пиков в спектре аффрикаты [ts'] в основном совпадает с частотой максимальных пиков в спектре аффрикаты [ts], но интенсивность последних значительно меньше.

Спектр полосы усиления аффрикаты [ts'] характеризуется постепенным нарастанием и спадом интенсивности с выраженным стационарным участком. Нижняя граница полосы усиления в начале размыкания аффрикаты выше чем в середине звучания на 2000–3000 Гц.

Вышеописанный спектр отражает фрикацию аффрикаты [ts'] наиболее характерный диапазон частот которой 5 750–13500 Гц, что на 1000 Гц ниже, чем диапазон частот непрдыхательной аффрикаты [ts].

Шумовые составляющие в диапазоне частот 1000–3 450 Гц и выше соответствуют аспирации. Ее характеристики весьма различны и зависят как от индивидуальных особенностей артикуляции диктора, так и от коартикуляции. В некоторых реализациях наблюдается усиление определенных участков спектра согласного [ts'] (начиная с 1000 Гц и выше), непрерывным образом переходящих в форманты последующего гласного (см. рис. 2–8, 2–10, 2–13). Эта специфика аспирированных согласных уже отмечалась в специальной литературе [8,36; 10,111; 11,89]. Наряду с этим степень заполненности сегмента аспирации порой так незначительна и малоинтенсивна, что сегмент воспринимает-

ся, как беззвучный интервал.

Исходя из данных спектрограмм, в зависимости от последующей гласной сегмент аспирации в различной степени совмещен с сегментом фрикации. В позиции перед гласным [a] на динамической спектрограмме сегмент аспирации наибольшим образом сдвинут вправо по отношению к сегменту фрикации (см.рис.2-2; 2-8, 2-9) с незначительным перекрытием обоих сегментов, создавая впечатление, что один сегмент следует за другим^x. Шумовые составляющие аспирации в виде довольно четко выраженных полос усиления как бы переходят в форманты гласного [a] с F^I по F^{IV}. У диктора № 1 эти области усиления проходят на частотах 900-2 100 Гц, 2 850-3 750 Гц и 4 400-6 250 Гц; у диктора № 3 - на частотах 1 250-1 850 Гц и 3 000 - 3 450 Гц (см.рис.1-8). Тогда как у диктора № 2 сегмент аспирации, заполненный несколькими выбросами в области низких и средних частот похож на паузу^{xx}.

Переходный период проявляется минимально, так как, по мнению Г.Фанта, первая и наиболее значимая часть перехода осуществляется за время аспираторного интервала [8,36; 13,111; 12,32]. Но есть реализации (у диктора № 3), где, несмотря на сильное придыхание, коартикуляция отчетливо выражена в сдвиге формант гласного.

В позиции перед гласным [y] сегмент аспирации на динамической спектрограмме аффрикаты [tʃ] сдвинут несколько вправо по отношению к сегменту фрикации, но в меньшей степени, чем перед [a] и с большим перекрытием обоих сегментов (см.рис.2-10). Участки усиления спектра расположены на уровне F^{II} и F^{III} последующего гласного [y]. На спектральных срезах эти участки отражены в произношении диктора № 1 на частотах 975-1 750 Гц и 5 750-6 750 Гц и диктора № 2 на частотах 1 050-1 650 Гц (см.рис.1-11).

^x Возможность последовательности сегментов фрикации и аспирации отмечалась Г.Фантом [8,31].

^{xx} По словам Э.Фишер-Йоргенсен, аспирация - это частично вопрос расстояния между взрывом и началом гласного, частично вопрос шума во время этого интервала [11,83].

В позиции перед гласным [u] влияние коартикуляции прослеживается в первую очередь на сегменте фрикации, что выражается в понижении резонансных частот и интенсивности составляющих. У диктора № 1 нижняя граница шума фрикации с частот 5 750–6 750 Гц перемещается на частоту 4 400 Гц, у диктора № 2 с частоты 5 750 Гц, – на частоту 3 150 Гц при этом спектр у диктора № 2 делится на три составные части (см.рис.1-14; 1-16), тогда как у диктора № 3 изменяется не уровень частот, а только интенсивность, что хорошо прослеживается по картине спектральных срезов. Следовательно, коартикуляция огубленности может проявиться и лишь снижением интенсивности составляющих, не затрагивая их частотного выражения. Что касается сегмента аспирации, то на динамической спектрограмме он определяется едва заметным затемнением, частично перекрывающим сегмент фрикации и спускающимся к FII гласного [u] (1 450–1 250 Гц) (см.рис.2-11; 2-12).

На спектральных срезах аспирация представлена небольшой группой выбросов в области 1 550–1 850 Гц, которые часто не фиксируются из-за слабой интенсивности шума (см.рис.1-15).

Коартикуляционное влияние переднеязычного согласного [ts'] хорошо отражено в повышении частоты FII гласного [u] (см.рис.2-11; 2-12).

Особенности спектра фрикативной фазы аффрикаты [ts'] в позиции перед гласным [ɶ] заключается в том, что длительность сегмента фрикации значительно увеличивается (почти вдвое по сравнению со спектром в позиции перед [a]), а сегмент аспирации на динамической спектрограмме располагается абсолютно параллельно фрикации в виде легкого затемнения по всему диапазону частот до FII гласного [ɶ]. Лишь в некоторых реализациях (больше в произношении диктора № 3) можно наблюдать области относительной концентрации энергии, совпадающие по частоте с FII и FIII последующего гласного (см.рис.2-13). Если на картине спектральных срезов нет незначительных выбросов в области 1 350–1 750 Гц или снижения частоты нижней границы полосы усиления ($\approx$ на 2 350 Гц), то аспира-

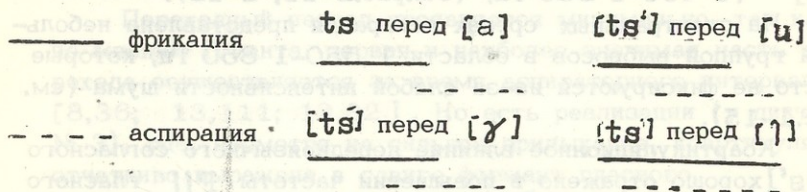
рация вообще никак не отражается.

При переходе от согласного к гласному [ʔ] затухающий шум чуть перекрывает начало голосовой части, а коартикуляции в сдвиге формант гласного не наблюдается.

Следует подчеркнуть, что в позиции перед [ʔ] в спектре аффрикаты [tsʰ] фрикация и аспирация являются одновременными, т.е. относительно одновременными, т.к. аспирация не охватывает всей длительности того звука, которых возникает при выдохе [8,31]. (На полученных нами спектрограммах аспирация появляется спустя ≈ 40 мсек после начала фонации звука).

В постконсонантной позиции после конечнослоговых сонантов [n] и [ŋ] в спектре согласного никаких особенностей не отмечается.

Если мы представим графически последовательность или совмещенность фрикации и аспирации в звучании придыхательной аффрикаты [tsʰ], то получим следующее:

Основываясь на анализе экспериментального материала о придыхательной переднеязычной аффрикате [tsʰ] можно заключить, что соотношение фрикации и аспирации, их последовательность или степень совмещенности обусловлены последующим гласным.

Длительность фрикации и степень совмещенности с аспирацией в спектре аффрикаты [tsʰ] возрастает соответственно следующему ряду гласных: [a], [ɣ], [u], [ʔ] т.е. с увеличением степени закрытости и подъема гласного увеличивается длительность фрикации и степень ее совмещенности с аспирацией и наоборот — чем больше открытость гласного, тем меньше длительность фрикации и степень совмещенности с аспирацией.

Вопрос шумового заполнения диапазона аспирации, на наш взгляд, видимо, не является определяющим для перцепции, т.к. в равноценных по естественности реализациях одного и того же диктора степень заполненности диапазона аспирация разная.

Следует отметить значительное ослабление смычного компонента в произношении придыхательной аффрикаты [tsʰ] по сравнению с непридыхательной [ts], на что уже указывалось в специальной литературе (как на базе исследования китайского языка [14, 8], так и на базе других языков [9, 109]). Экспериментальный материал дает нам возможность наблюдать случаи, когда интервокальную придыхательную аффрикату [tsʰ] трудно отличить от соответствующего фрикативного [s]. Мы имеем в виду переход от гласного первого слога в словах jícū и cācā к интервокальной аффрикате [tsʰ]. В указанных словах (см. рис. 2-8; 2-9; 2-11; 2-12) у всех дикторов рекурсия гласного первого слога в большей или меньшей степени совпадает по времени с началом раскрытия щели интервокального согласного (см. рис. 1-9). Данные проведенного нами эксперимента не позволяют объяснить, что приводит к подобной реализации аффрикаты [tsʰ]: какое-то определенное соотношение окружающих гласных или степень аспирированности согласного. Мы можем констатировать, что денто-альвеолярная придыхательная аффриката [tsʰ] может реализовываться (без ущерба для перцепции) и без фиксируемого смычного компонента, что совпадает с наблюдениями авторов экспериментального исследования фонетики китайского языка Онезорга К. и Шварны О.: "...ослабление смычки настолько велико, что можно было бы настаивать на том, что при артикуляции [tsʰ] смычка кончиком языка вовсе не обязательна" [14, 8].

1. Бондарко Л.В. Звуковой строй современного русского языка, М., 1977.
2. Дукельский Н.И. Принципы сегментации речевого потока, М.-Л., 1962.
3. Дун Шаовэнь, Юйинь чанши, Пекин, 1956 (на кит.яз.).
4. Зубкова Л.Г. Фонетическая реализация консонантных противоположений в русском языке, М., 1974.
5. Павлова А.Н. Осциллографическое исследование китайских аффрикат. - Мацне, серия яз. и лит., № 4, 1978. Тбилиси, с.155-171.
6. Рамишвили Г.С. Речевой сигнал и индивидуальность голоса, Тбилиси, 1976.
7. Фант Г. Анализ и синтез речи, Новосибирск, 1970.
8. Фант Г. Акустическая теория речеобразования, М., 1964.
9. Хачатрян А.А., Айрапетян В.Н. Экспериментальное исследование согласных фонем литературного армянского языка, Ереван, 1971.
10. Delattre P, Comparing the phonetic features of English, French, German and Spanish, London, 1965.
11. Fisher-Jørgensen E. Voicing, tenseness and aspiration in stop consonants, ARIPUC, v.3, 1962, Copenhagen.
12. Fisher-Jørgensen E. Phonetic analysis of Danish stop consonants, ARIPUC, v.1, 1966.
13. Kim Chin-Wu. A theory of aspiration, Phonetica, v.21, pt.2, 1970, Basel-New-York.
14. Ohnesorg K., Svarny O. Etudes expérimentales des articulations chinoises, Rozprawy ČAV, Ročník 65, Rada SV, sešit 5, 1955, Praha.

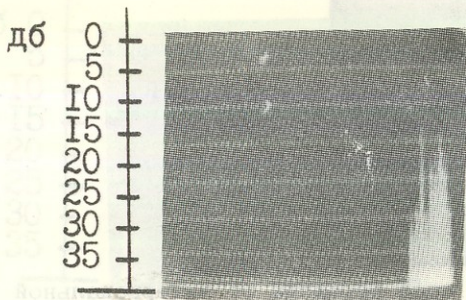

Рис.1-1. Спектральный срез аффрикаты [ts] в слове dǎzá. Дикт.2.

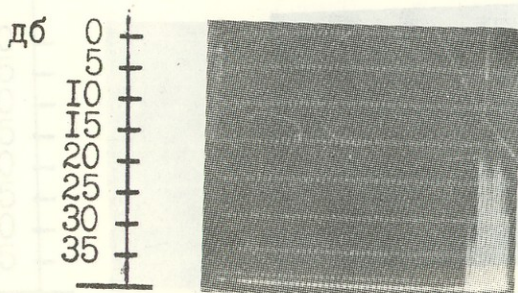

Рис.1-2. Спектральный срез интервокальной аффрикаты [ts] в слове zézé. Дикт.2.

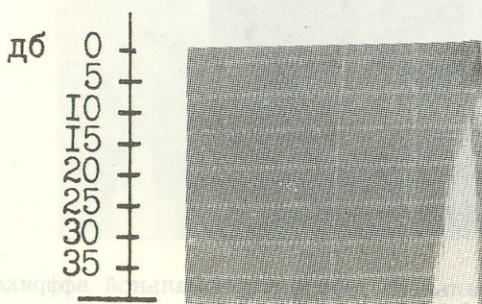

Рис.1-3. Спектральный срез интервокальной аффрикаты [ts] в слове zúzǐ. Дикт.1.

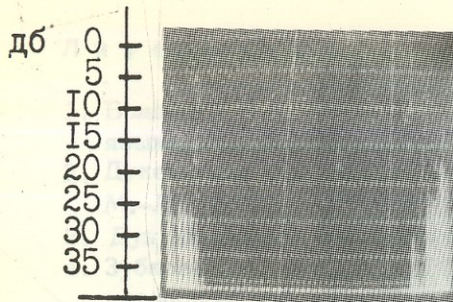

Рис.1-4. Спектральный срез перехода от интервокальной аффрикаты [ts] к гласному [ʊ] в слове zúzy. Дикт.1.

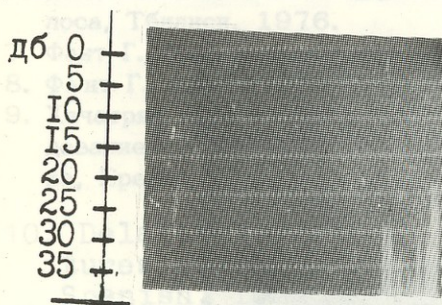

Рис.1-5. Спектральный срез интервокальной аффрикаты [ts] в слове zúzy. Дикт.1.

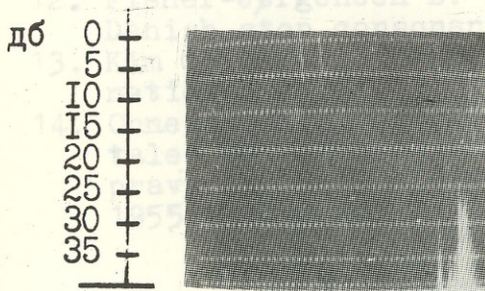
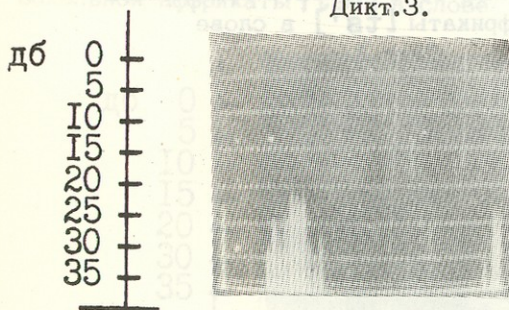
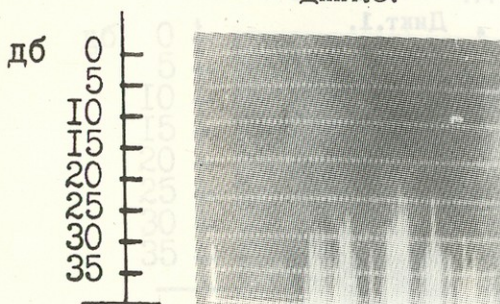
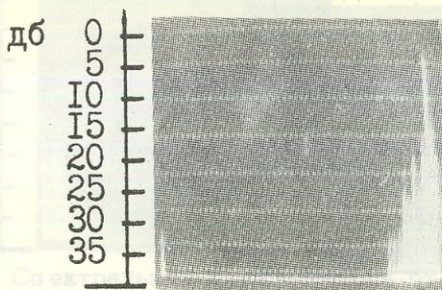

Рис.1-6. Спектральный срез интервокальной аффрикаты [ts] в слове zúzy. Дикт.2.

дб

0
5
10
15
20
25
30
35

94

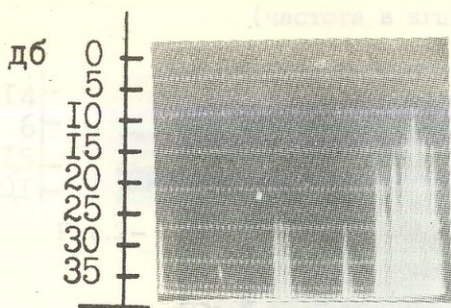

Рис.1-13. Спектральный срез момента придыхания начальной аффрикаты [ts'] в слове cici. Дикт.3.

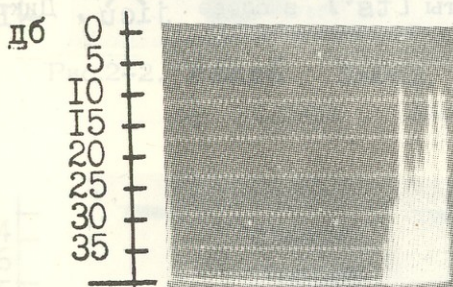

Рис.1-14. Спектральный срез момента фрикации интервокальной аффрикаты [ts'] в слове jicu. Дикт.1.

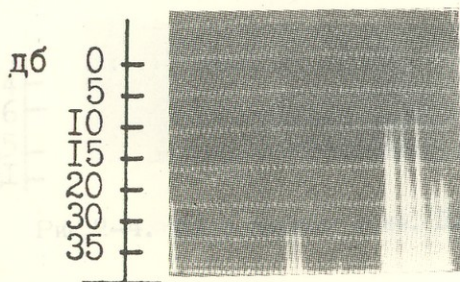

Рис.1-15. Спектральный срез момента придыхания интервокальной аффрикаты [ts'] в слове jicu. Дикт.1.

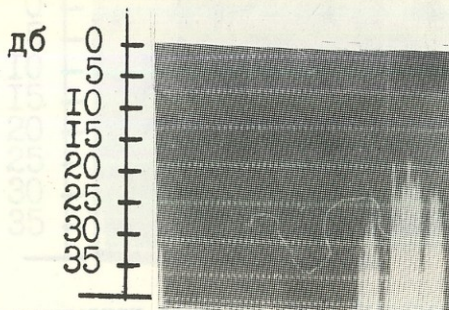

Рис.2-1 **daxá** Дикт.2

Рис.2-2. **canzá** Дикт.2.

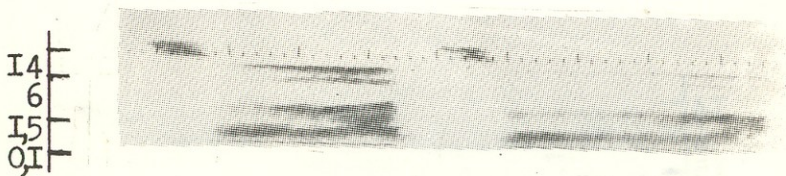

Рис.2-3. **zéze** Дикт.2.

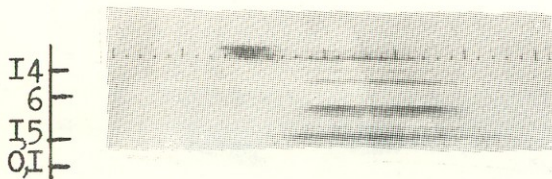

Рис.2-4. **zi** в первом тоне. Дикт.2.

I4
6
I5
OI

Рис.2-5. **zuzi** Дикт.3.

I4
6
I5
OI

Рис.2-6. **zuzu** Дикт.1.

I4
6
I5
OI

Рис.2-7. Слог **zu** в первом тоне. Дикт.2.

I4
6
I5
OI

Рис.2-8. **oācā**
0 Дикт.3.

Дикт.2.

I4
6
I5
OI

ДИКТ.1.

I4	1
6	2
I5	3
QI	4

Дикт. 1.

I4	—
6	—
I5	—
0,1	—

Рис.2-12. jícù Дикт.2.

I4
 6
 I5
 QI

Рис.2-13. *cic1* Дикт.З.

ქართული და სომხური სალიტერატურო ენების
მუდგენითი თანხმობა ექსპერიმენტულ-
შედარებითი ანალიზი

ჩვენი მიზანია სომხური სალიტერატურო ენის მუდგენითი სომხურ-მსკდომი თანხმობის ქართული ენის შესაბამისი სომხურებთან შედარებითი ანალიზის სა-
ფუძველზე დავადგინოთ მათ შორის არსებული მსგავსება-განსხვავება აკუს-
ტიკური მახასიათებლის - მუდგენის ხარისხის მიხედვით.

ანალიზისათვის (ორი დიქტონის მაგნიტოფონური ჩანაწერი) გამოვი-
ყენეთ სომხური ენის სომხურ-მსკდომი თანხმობის ოსცილოგრაფული მონა-
ცემები, რომელიც მივიღეთ შვედეთიან H -102-ის მეშვეობით.

სომხურ-მსკდომთა კლასის სამეფოთა რიგებიდან ავიღეთ ბილაბიალი
“ბ” დენტალი “დ” ველარი “გ”. ანალიზი ჩატარებულია სამივე ძირითა-
დი პოზიციისათვის - ანლაბუტის, ინლაბუტის (ინტერვოკალური) და აუსლაბუ-
ტისათვის.

შესაბამისი ოსცილოგრამების მიხედვით მიღებული აკუსტიკური ანა-
ლიზის შედეგები დავუკავშირეთ ქართული ენის სომხურ-მსკდომთა აკუსტიკური
ანალიზის მონაცემებს, რაც თავის დროზე მიღებულია თანხმობის [I]
მიერ.

სომხური სალიტერატურო ენის საერთო კონსონანტური სისტემის ექსპე-
რიმენტული კვლევა ჩატარებულია ა. ხაჩატურიანისა და ვ. აირაპეტიანის
მიერ [2], რომელთა, როგორც არტიკულატორული, ასევე სპექტროგრაფიული
ანალიზის მონაცემებითაც ვისარგებლეთ ჩვენი კვლევის პროცესში.

სომხურის სომხურ-მსკდომი ზგერები *ბ, დ, გ* უშუალოდ ხმოვნების წინ
ანლაბუტში განვიხილეთ შემდეგ ერთმარჯვლიან სიტყვებში:

ბად - ბატი

დუზ - კარი

გეტ - მდინარე

როგორც ცნობილია, სომხურ-მსკდომი თანხმობების წარმოქმნისას ხორ-
ცივდებზე საარტიკულაციო, ხმის, რასაც მოსდევს განხმვა (სკდომა). სომ-
ხურის *ბ, დ, გ* სომხურის ოსცილოგრაფიულმა შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ორი-
ვე ცდის პირის წარმოქმნისას ადგილი აქვს მკაფიოდ გამოხატულ სკდო-
მას. ხმის ფაზის უმეტესი ნაწილი ჩქარამდინარისაა, მაგრამ
სკდომის განხორციელებამდე რამდენადმე ადრე ოსცილოგრამაზე უკვე შეი-
ნიშნება პერიოდული რხევები, რომელიც შესაძლოა ზოგჯერ ემთხვეოდეს
კიდევ განხმვას (იხ. ოსც. I).

სკდომის მომენტში ყელის მრუდზე აღინიშნება აშკარად გამოხატუ-

ლი პერიოდული რხევები, ხოლო მონაკვეთი მომდევნო ხმოვნის დაწყებამდე წარმოდგენილია უბერო ინტერვალით. ამ პოზიციაში ძირითადი ტონის მაღლე და ინტენსივობა მომდევნო მარცვლის ხმოვანთან შედარებით მნიშვნელოვნად დაბალია.

შეფარდებითი გრძლივობა სამივე თანხმოვნისათვის ანალოგიური განსხვავებულია და შეადგენს b -120 მს; d -110 მს; g -90 მს. თითოეულისათვის განსხვავებულია აგრეთვე ხშული ფაზის გრძლივობაც. b -სათვის 40 მს. d -35 მს. პანკორჩელი-კალციას ცნობილი ფორმულის მოშველიებით შესაძლებელი გახდა საცვლევ ბგერათა მეღერობის ხარისხის დადგენა^X.

აღმოჩნდა, რომ თავკიდურ პოზიციაში უშუალოდ ხმოვნების წინ სომხური ენის ხშულ-მსკომი თანხმოვანი ბგერები b, d, g მეღერობის მნიშვნელოვანი ხარისხით ხასიათდებიან, ამასთანავე ბილაბიალური b -ს ხარისხის მაჩვენებელი (4,1) აღემატება დენტალ d (3,3) და ველარ g (3,2) მეღერობის ხარისხის მაჩვენებელს^{XX}.

ქართული ენის შესაბამისი თანხმოვნების ექსპერიმენტული ანალიზის შედეგების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ აღნიშნული ენის b, d, g ხშულ-მსკდომები იმავე პოზიციაში კარგავენ მეღერობას. მაგრამ განსხვავდებიან როგორც ყრუ ფშვინვიერებისაგან უმნიშვნელო ასპირაციით, ასევე აბრუპტივებისაგან ნაკლებად დაჭიმული არტიკულაციით.

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ინტერვოკალური პოზიცია ხშული თანხმოვნებისათვის ძლიერ პოზიციად ითვლება. ა. ხაჩატურიანი და ვ. აირაპეტიანი აღნიშნავენ, რომ სომხური ენის თანხმოვანთა სპექტრული ანალიზის დროს განსაკუთრებით ნათელ სურათს იძლევა ინტერვოკალური პოზიცია [3, 45] ამ პოზიციაში ჩვენ გავაანალიზეთ სიტყვები:

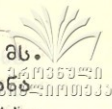
aba -მომთაბარენი

odi -ოდა

agi -კული

X პანკორჩელი-კალციას ფორმულაში $[n:L = X:10]$ L აღნიშნავს ბგერის საერთო გრძლივობას, n მეღერობის გრძლივობას, X მეღერობის ხარისხს, 10 აბსოლუტურ მეღერობას.

XX აქ საინტერესოა ლ. ზონდარკოს აზრი რუსულის მეღერი ხშულ-მსკდომების დახასიათებისას. როდესაც ერთმანეთს ვადარებთ b, d, g ხშულ-მსკდომებს, ხშვის ხასიათით მეტად ძნელია ოსცილოგრაფაზე ერთმანეთისაგან განვსხვავოთ ლაბიალური დენტალ d -სა და ველარ g -საგან. მთავარი განსხვავება მაინც სკდომის ხასიათშია. ყველაზე ნაკლები ჩქამიერი შემადგენლები შეინიშნება b -ს ოსცილოგრაფაზე, უფრო ძლიერი და ხანგრძლივი d -სთან, ხოლო ყველაზე გრძელი ჩქამი ახასიათებს g -ს. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ სპარსულშიც ზოგიერთი ხშულ-მსკდომი თანხმოვანი აბსოლუტურ მეღერობასაც კი ინარჩუნებს სიტყვის თავკიდურ პოზიციაში. იხ. :ფ. გაფრინდაშვილი, ჯ. ჯიუნაშვილი, სპარსული ენის ფონეტიკა, თბ. 1964, გვ. 122 (რუსულ ენაზე).

ზ ბგერის საერთო გრძლივობა სიტყვაში გამოთვლით შეადგენს 90 მს. ბგერის აკუსტიკური ხარისხი ამ პოზიციაში დიდად განისაზღვრება წინა და მომდევნო ლ ხმოვნის ზეგავლენით. პირველი უმახვილო ხმოვნის გრძლივობა გარდამავალი პერიოდის ჩათვლით შეადგენს 175 მს. ხმოვნიდან მუდრ-ხმულზე გადასვლა ოსცილოგრამაზე აღინიშნება ბგერის საერთო ინტენსივობის კლებით და კვლავ მატებით მომდევნო ხმოვნის დაწყებისთანავე. (ოსც.2) დაყოვნების სტადიაში, როდესაც საარტიკულაციო ორგანოები დახშულია, ვიდრე საარტიკულაციო სკდომის განხორციელებამდე, ქრება ყოველგვარი ბგერითი ენერგია და იზრდება პერიოდული რხევების ამპლიტუდა. ზ ბგერის საარტიკულაციო ხმვა მოიცავს 60 მს, სკდომის განხორციელებას დასჭირდა 30 მს. მუდრია როგორც ხმვის, ასევე სკდომის ფაზები. ხმულ-მსკდომთა აბსოლუტური მუდრობა ინტერვალურ პოზიციაში სრულიად ნათელია ორივე ცდისპირის წარმოქმნით. (იხ.ოსც.4).

იგივე პოზიციაში დენტალი დ არტიკულაციის დროს ოსცილოგრამაზე კარგად გამოიკვეთა როგორც ხმვის, ასევე სკდომის ფაზები. ბგერის საერთო გრძლივობა 100 მს-ია - როგორც ხმვის, ასევე სკდომის მომენტში ყელის მრუდზე არ წყდება პერიოდული რხევები. მიკროფონულზე ეს რხევები ოდნავ რედუცირებულია, მაგრამ ზ ბგერის მუდრობის ხარისხზე ეს გავლენას ვერ ახდენს. ინტენსივობის მრუდი ოსცილოგრამაზე თანდათან დაბლა იწევს და არტიკულაციის ბოლოს ნულამდე ეცემა ამის შესაბამისად თანდათან მცირდება ძირითადი ტონის სიმამლიც (ოსც.5).

რაც შეეხება ველარულ გ თანხმოვანს, ჩვენ ის გაცხადებულია სიტყვაში დეჟ წინამდგომი ხმოვნის გრძლივობა ამ პოზიციაში საკმაოდ დიდად და გარდამავალ პერიოდთან ერთად შეადგენს 150 მს. ყელის მრუდზე ამ დროს აღინიშნება სუსტად გამოხატული პერიოდული რხევები გრძელდება როგორც ხმვის, ასევე სკდომის ფაზებში, რაც გ ბგერის მუდრობის სისაცხადზე მეტყველებს.

ამრიგად, სომხური ზ, დ, გ ხმულ-მსკდომი თანხმოვნები ინტერვალურ პოზიციაში აბსოლუტურად მუდრები არიან, გამოირჩევიან სახმო სიმების ოდნავ შესუსტებული ვიბრაციით; ძირითადი ტონის ცვალებადობით, კლებადი ინტენსივობით (ოსც.6).

აუსლაუტში ზ, დ, გ თანხმოვნები განვიხილეთ სიტყვებში:

ბიზ - გუგა (თვალის)

ოდ - პაერი

ეგ - ხვადი

ამ პოზიციაში ფაზის გამოყოფა ოსცილოგრამაზე ძნელდება, ვინაიდან სიტყვის ბოლოს ხმულ-მსკდომთა ბგერითი ენერგია თითქმის მთლიანად ქრება. სკდომის მომენტში ყელის მრუდზე აღინიშნება სუსტად გამოხატული პერიოდული რხევები, მიკროფონულზე კი ჩნდება ჩქამიერი შემადგენლები, რაც დამახასიათებელია ასპირირებული თანხმოვნებისათვის (ოსც. 7,8) ასპირაციის მომენტი სიტყვის ბოლოს შეინიშნება ჩვენს მიერ განხილულ სამივე მაგალითში.

ამრიგად, ჩვენი ანალიზის შედეგები უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ სომხური ენის ხშულ-მსკდომი ზგერები *ბ, ძ, გ* აუსლაუტშიც ინარჩუნებენ მეღერობას (თუმცა მინიმალური ხარისხით), ვინაიდან სკდომის მრმენტში ყელის მრუდზე ჩანს სუსტად გამოხატული პერიოდული რხევები და მხოლოდ არტიკულაციის ბოლოს შეინიშნება ასპირაციის ნიშნები.

ქართული ენის შესაბამისი თანხმოვნები იმავე აუსლაუტის პოზიციაში, როგორც ცნობილია, მთლიანად ყრუ-ფშვინგიერებად იქცევიან [2, 109; 1, 139].

და ბოლოს სომხური სალიტერატურო ენის მეღერი ხშულ-მსკდომი თანხმოვნების შეპირისპირების შედეგად ქართული ენის შესაბამის ხშულებათან საწყის, ინტერვოკალურ პოზიციაში და ფინალში გამოიკვეთა ზოგიერთი მსგავსი და განმასხვავებელი ნიშან-თვისება:

ანლაუტში ხმოვნების წინ მდგომი ხშულ-მსკდომები *ბ, ძ, გ* ქართული ენის შესაბამისი ხშულებისაგან განსხვავებით ინარჩუნებენ მეღერობის განსაზღვრულ ხარისხს.

ინტერვოკალურ პოზიციაში *ბ, ძ, გ* თანხმოვანთა მეღერობის ხარისხის აბსოლუტური სისაცვე ორივე შეპირისპირებული ენისთვისაა დამახასიათებელი.

აუსლაუტში სომხური ენის ხშულ-მსკდომი ზგერები *ბ, ძ, გ* უმეტეს შემთხვევაში ინარჩუნებენ მინიმალურ მეღერობას და მხოლოდ არტიკულაციის ბოლოს გამოხატავენ ასპირაციის ნიშნებს - ქართული ენის შესაბამისი თანხმოვნები კი, როგორც დადგენილია, იგივე პოზიციაში კარგავენ მეღერობას და ყრუ ფშვინგიერებად იქცევიან.

ლიტერატურა

1. თ. აბზიანიძე, მეღერი ხშული თანხმოვნების მეღერობის ხარისხი ქართულში, თსუ ფონეტიკური კრებული, თბილისი, 1959.
2. ლ. გამსახურდია. ქართული და ინგლისური ენების ფონემათა შედარებითი ანალიზი, თსუ, 1953.
3. Хачатурян А. А., Айрапетян В. Н. Экспериментальное исследование согласных фонем литературного армянского языка, Ереван, 1971.

Ц.П.ХМИАДАШВИЛИ

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГРУЗИНСКИХ И АРМЯНСКИХ СМЫЧНО-ВЗРЫВНЫХ СОГЛАСНЫХ

Р е з ю м е

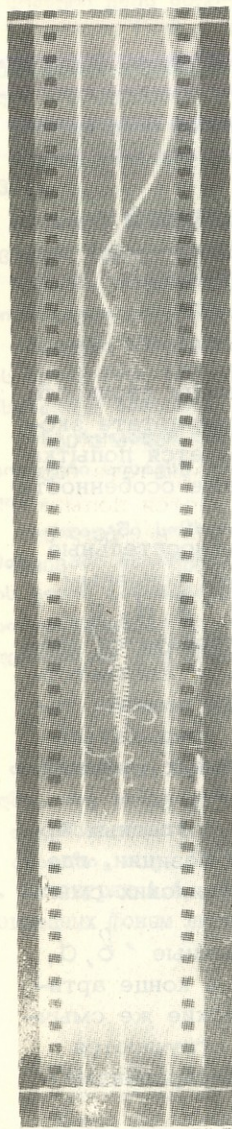
На основе акустического показателя — степени звонкости смычно-взрывных согласных, полученного в результате экспериментально-сопоставительного анализа, делается попытка установить некоторые сходные и различительные особенности для грузинского и армянского языков.

Методом осциллографирования вычислены относительные показатели степени звонкости смычных по трем основным позициям. Установлено, что смычно-взрывные "b, d, g", армянского языка в начальной позиции характеризуется значительной звонкостью, отличаясь тем самым от соответствующих грузинских смычных, которые в той же позиции теряют звонкость, но отличаются как от глухих придыхательных наименьшей аспирацией, так и от абруптивных меньшей напряженностью артикуляции.

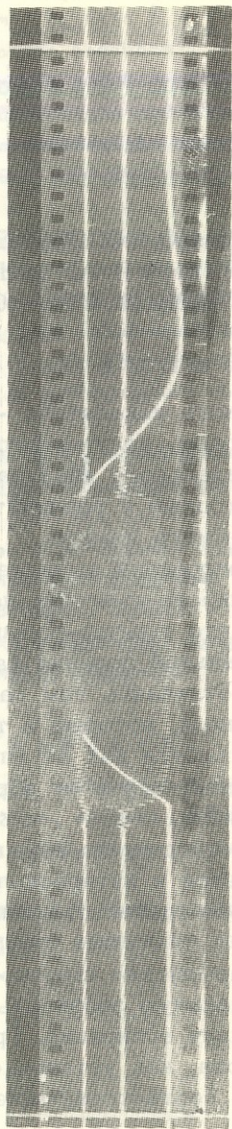
Максимальная звонкость смычно-взрывных согласных армянского языка проявляется в интервокальной позиции, где они являются идентичными соответствиями грузинских смычно-взрывных.

В конечной позиции армянские смычно-взрывные "b, d, g" показывают минимальную звонкость, но в конце артикуляции проявляют признаки аспирации. Грузинские же смычно-взрывные в конце слова, как установлено, оглушаются полностью и переходят в соответствующие аспирированные.

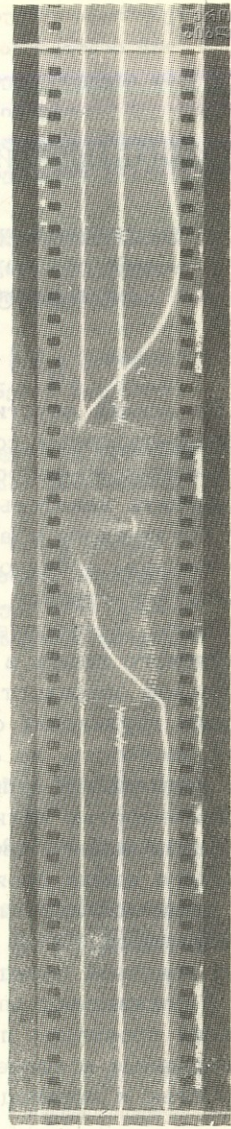
Таким образом, опираясь на показатели степени звонкости в начальной, интервокальной и в конечной позициях, удастся установить некоторое сходство и различие позиционных особенностей систем звонко-смычных согласных в грузинском и армянском языках.

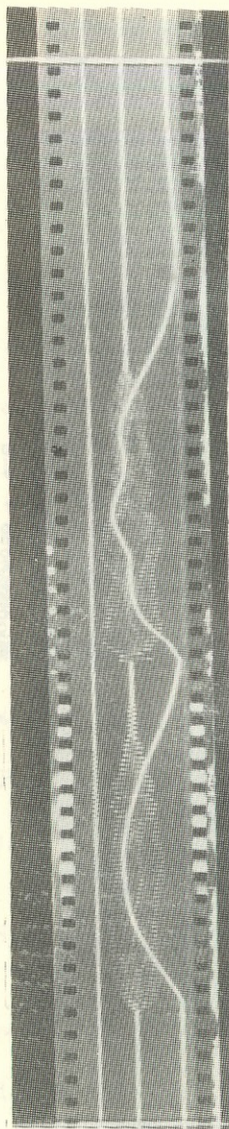
სცელოვრამა I. bad

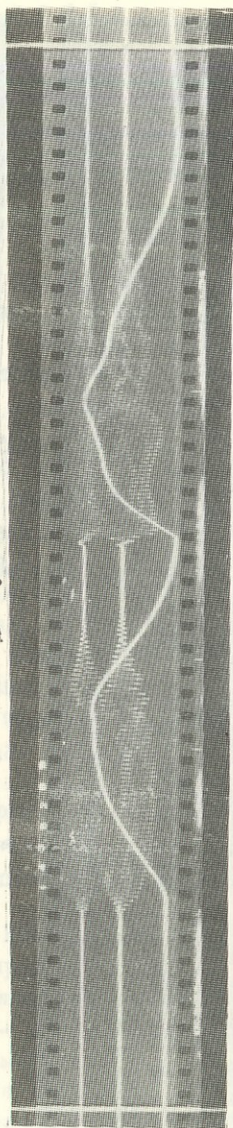
სცელოვრამა 2. dur

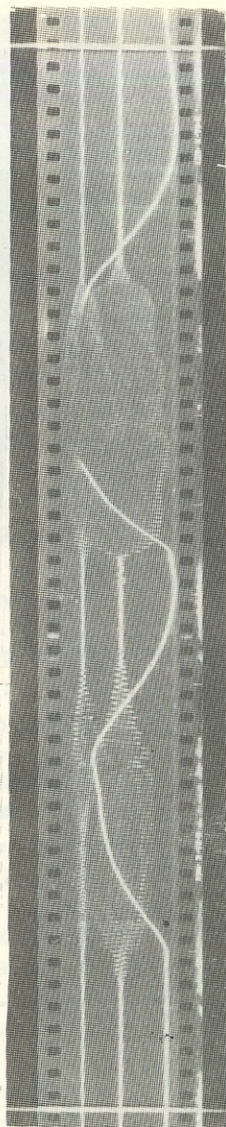
სცელოვრამა 3. get

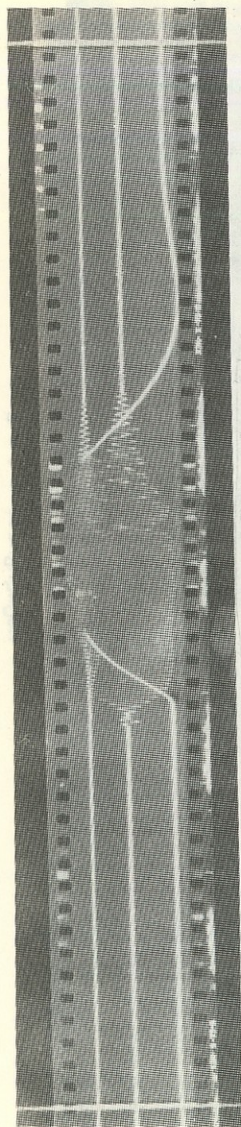
სტრუქტურა 4 ა ბ ა

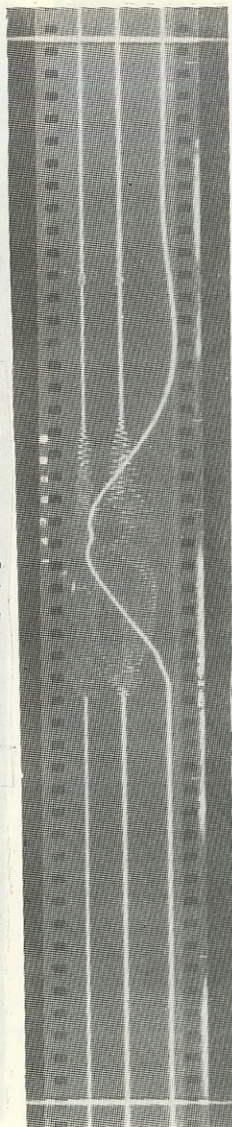
სტრუქტურა 5 ა დ ა

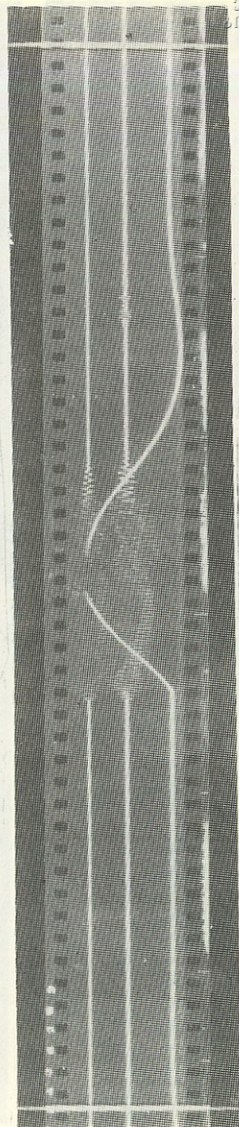
სტრუქტურა 6 ა ე 1

სტეილოგრამა 7 ბ ბ

სტეილოგრამა 8 ო დ

სტეილოგრამა 9 ე ე

О Г Л А В Л Е Н И Е

В.Г. А х в л е д и а н и - Об одной типологической параллели в арабских диалектах	3
ვ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი - ერთი ტიპოლოგიური პარალელის შესახებ არაბულ დიალექტებში	3
მ. გ ო ბ რ ო ნ ი ძ ე - „იშტიკაკ“-ი ძველ არაბულ ენათმეცნიერებაში	9
М.Г. Г о б р о н и д з е - "Иштиқак" в средневековой арабской грамматике.	15
А.Г. Ж о р д а н и я - Основные расхождения по фонетике и слоговая структура слова в арабских диалектах	16
ა. ჯ ო რ დ ა ნ ი ა - ძირითადი ფონეტიკური განსხვავებანი და მარცვლულის სტრუქტურა არაბულ დიალექტებში.	16
М.С. Д ж и к и я - Об одном параллелизме в морфологических и синтаксических конструкциях	20
მ. ჯ ი ქ ი ა - ერთი პარალელის შესახებ მორფოლოგიურ და სინტაქსურ კონსტრუქციებში	20
მ. ჯ ი ქ ი ა - ბრუნვის ნიშანთა მორფოლოგიური პარადიგმის შესახებ თურქულში	25
М.С. Д ж и к и я - О морфологической парадигме падежных окончаний Турецкого языка.	33
რ. ა ს ა თ ი ა ნ ი - მწკრივის უნივერსალური კატეგორიის გრამატიკული რეალიზაციები ქართველურ ენებში	34
Р.А. А с а т и а н и - Грамматические реализации универсальной категории ряда в картвельских языках	48
ბ. კ ვ ა შ ა ლ ი - უარყოფით მარტივ თხრობით წინადადებათა კლასიფიკაცია წინადადების დანაწევრების ლოგიკურ-გრამატიკული თეორიის შუქზე	49
Н.Г. К в а ш а л и - Классификация простых повествовательных отрицательных предложений в свете теории логико-грамматического членения предложения	54
დ. გ რ ი ქ უ რ ო ვ ა - კავშირის ფუნქციონალური ანალიზის საკითხისათვის (რთული თანწყობილი წინადადების მიხედვით)	55
Д.А. Г р и к у р о в а - К вопросу функционального анализа союза (на материале сложносочиненного предложения)	65
მ. ი ვ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი - ქართული ბოლოკიდური -ელ-ის შესატყვისები ქართველურ ენებში	66
М.К. И в а н и ш в и л и - О соответствии грузинского конечного [-el] в картвельских языках	72

ფ. ს. ს. ე. ლ. ი. ა. - ბაზისურ ფორთა ტერმინები თანამედროვე ქართულში	73
Э.Г. Соселия - Термины основных цветowych категорий современного грузинского языка	79
ბ. ს. ა. გ. ა. ნ. ე. ლ. ი. ძ. ე. - დენტალური დაწყვებული ერთმარცვლიანი ძირები თანამედროვე სალიტერატურო სომხურში	80
Н.Г. Саганелидзе - Односложные корни с начальными дентальными в современном армянском языке	85
А.Н. Павлова - Акустический анализ денто-альвеолярных твердых свистящих аффрикат китайского языка $z[ʃs]$ и $C[ʃs]$	86
ა. პ. ა. ვ. ლ. ო. ვ. ა. - მაგარი სისინა აფრიკატების აკუსტიკური ანალიზი ჩინურში	86
ც. ხ. მ. ი. ა. დ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი. - ქართული და სომხური სალიტერატურო ენების მედერ ხმულმსკდომ თანხმოვანთა ექსპერიმენტულ-შედა-რებითი ანალიზი	108
Ц.П. Хмиадашвили - Экспериментально-сопоставительный анализ грузинских и армянских смычно-взрывных согласных	112

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სზ 3376

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლ. ე. შ. ა. ვ. ა.
მხატვარი მ. ხ. უ. რ. ც. ი. ლ. ა. ვ. ა.
მხატვრული რედაქტორი გ. ლ. ო. მ. ი. ძ. ე.
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბ. ო. კ. ე. რ. ი. ა.
კორექტორი ნ. ფ. ი. ფ. ი. ა.
გამომცემი ელ. მ. ა. ი. ს. უ. რ. ა. ძ. ე.

გადაეცა წარმოებას 30.9.1987; ხელმოწერილია დასაბეჭდად
22.9.1987; ქაღალდის ზომა 60X90 I/I6; ქაღალდი ოფსეტური.
ბეჭდვა ოფსეტური; პირობითი საბეჭდო თაბახი 7,0; პირ.საბლ.
გატ. 7,3; საბლრიცხო-საგამომცემლო თაბახი 6, I

შე OI047;

ტირაჟი 500;

შეკვეთა № 3417

ფასი I მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ. I9
Издательство „Мецниереба“, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, I9

საქ.სსრ მეცნ.აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ. I9
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, I9

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
(Сборник)

(на грузинском языке)

Тбилиси

"Мецниереба"

1988

ტიპოლოგიური ძიებანი

თბილისი

„მეცნიერება“

1988